1971 JAN 27

TISZATÁJ

Jávor Ottó novellája

Váci Mihály kiadatlan írásai

E. Fehér Pál tanulmánya
T. G. Masarykról

1971
FEBRUÁR
25.
ÉVFOLYAM
2

TISZATÁJ

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja
Megjelenik havonként

Főszerkesztő: HAVASI ZOLTÁN
Kiadja a Csongrád megyei
Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: KOVÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, V., József nádor tér 1. sz.) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

70-6944 — Szegedi Nyomda

1971 JAN 27

Tartalom

XXV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1971. FEBRUÁR

SIMAI MIHÁLY: Zöld spirál (vers) 99
LÁSZLÓFFY ALADÁR versei: Népvándorlás, Porhó, Egy első betű 102
FARKAS ÁRPÁD versei: Háziállatok, Hideg, Gyermekjátékok 104
JÁVOR OTTÓ: A cinkéket etetni kell (elbeszélés) 106
SZEPESI ATTILA versei: A kölyökkor átváltozásai, Makedónia, Szegedi arcok 116
GUTAI MAGDA versei: Délelőtt, Részlet 118
PASS LAJOS: Világom (vers) 119
DANYI MAGDOLNA versei: A vízimalomhoz vezető úton egyensúlyozva, Dante, Ami nem 119
VÉGH ANTAL: Jégzajlás (kisregény) I. 121

HAZAI TÜKÖR

SZELÉNYI IVÁN—VÁGVÖLGYI ANDRÁS: Társadalmi részvétel, politikai-kulturális informáltság Szegeden és Pécsett 145

ÖRÖKSÉG

(k. s. i.): Bevezető Váci Mihály kiadatlan írásaihoz 151
VÁCI MIHÁLY: Mit tanuljunk Tömörkénytől? 153
Válasz a Dosztojevszkij és kora című, Leningrádban megjelenő kötet szerkesztőinek kérdéseire 157

TANULMÁNY

E. FEHÉR PÁL: T. G. Masaryk legendája és valósága — Vázlat egy aktuális vitához 159

KRITIKA

Tanulmány

BENKŐ ÁKOS: A szocialista realizmus történeti antológiája (A szocialista realizmus I—II. köt. Szerk. és bev. Köpeczi Béla) 168

Vers

POMOGÁTS BÉLA: Csanádi Imre: Ötven vers 170
SOLYMOS IDA: Fodor András: Másik végtelen 173
GREZSA FERENC: Szepesi Attila: Az üveg árnyéka ... 175

Próza

AJTONY ÁRPÁD: Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér 178

Helytörténet

BÖÖR LÁSZLÓ: Tanulmányok Békéscsaba történetéből (Szerk.: Kristó Gyula és Székely Lajos) 180

MŰVÉSZET

Képzőművészet

LACZÓ KATALIN: Két művész — közel egymáshoz (Szabó Iván, Papp György) 183
SZÍJ REZSŐ: Kettős arckép egy önéletrajz tükrében (Baranyi Károly és Markov Zlata) 186

Színház

BÁRDOS PÁL: Madách: Mária királynő 189

Hírek 191
Szerkesztői üzenet 191
K. P.: Kis szegedi művelődéstörténet 192

ILLUSZTRÁCIÓ

Papp György grafikái a 177. és 185. oldalon
Szabó Iván reliefjei a 182. és 184. oldalon
Szávay István fotográfikái a 101., 103., 105., 120. és 150. oldalon
Winkelbauer Pál rajza a 115. oldalon

SIMAI MIHÁLY

Zöld spirál

•

Mint zöld vásári lovasforgót
csak meg kell lökni ezt a tájat
csak hajtani motorricsajban
szinte súlya sincs
megpördül gyönyörűen

orra párállik szeme ködlik
ó a faragott kancafej
paták ahogy ágakkal gyökerekkel
hontalan híredet kidobolják

levegőben árbocakácok fürtjén
anyád haján sásos tükörben
súlyos nyomok patkónyomai egy vonulásnak
mindenütt halántékodon is
vérrel telő patkónyomok

zöld zöld nomád fény hallgatag
hujjogatás nyilalló arcok
lobog iramlik a lovasforgó
visszafelé és előre
zúdul csapódik pipacsos
búzahullám nyárfalombroham
kerekedik benzinszag fölé
fürtös levélforgószél

elvillannak földküllők melyik ég alatt
gyorsultunk föl eddig a suhanásig
hogy máris hanyatthomlok emlékezet
ez a fa
ez az egy szál verejtékező
tanyácska hogy az egész szülőföld-világ
rohamos horizontokkal forog forog

leveles vesszőcsapás
kötőfék
májusi pányva
gyökér szabaduláshoz hol kezdődött
ez a vonulás-forgás-örvénylés
melyik
száraz kútból özönlött szét a Zöld Spirál

robbant szabálytalanná jegenyezöld
fényévekkel fehérizzó meggyfákkal
jázmin-csillagködökkel megszöktetett
vidd ha bírod
e középpontnyi végtelent

•

télivek tavaszívek között
boros dűlők dübörgő szivárványok között
anyád ránca szeretőd szemhéja között
a vetés és az aratás között
valahol
most is BELEGÖRNYEDSZ
A KÜLLŐT A SZÜRKE KÜLLŐT
FÉKEVESZETTEN VERI A SZÍVED

A fojtó szorító ölelő
ma újra megvonja a gyűrűt
ujjadon
homlokodon
szemeden
hogy rohantában állj hogy suhanásodban
ne bírj mozdulni innét
megvonja a gyűrűt
csavar hatalmasat
a fullasztó
szívtáji szorításon is

van-e erőd
ekkora erőfeszítéshez
van-e akkora szíved hogy megérezd
esőktől gyökerektől
ősök csontjától mord buldózerektől
mozdíthatatlan súlyos ez a táj

előre úgy forog hogy görcsben visszafáj

milyen kor lovasforgója ez
kik állnak
a küllőknél
hogy szívükkel verik homlokukkal is hajtják
milyen kor lovasforgója ez

hogy szív-üres tüdő-üres bordakosarakkal
oltottmész-verítékesek is taszítják
egykori kerékbetörtek az egyelők mellett
viszik a sort csontszakadásig
súlytalan mellükkel a súlyos
nyárfagyökeret a héthatár-küllőt
feszítik feszítik

milyen forgón miféle társak
hogy zihálásuk kórusa a hátad mögött
karjaik ropogása a hátad mögött
ÚGY
MINT
MINK
SZORÍTSD ÚGY MINT MINK
már érzed a tüdődből ezer év zihál

s nem a mennydörgés az csördül földön égen
a kegyetlen gyönyörű zöld spirál
s a fojtó szorító ölelő
éltető magábaölő
az ősi és lehető
szülőföld-világ

FOROG

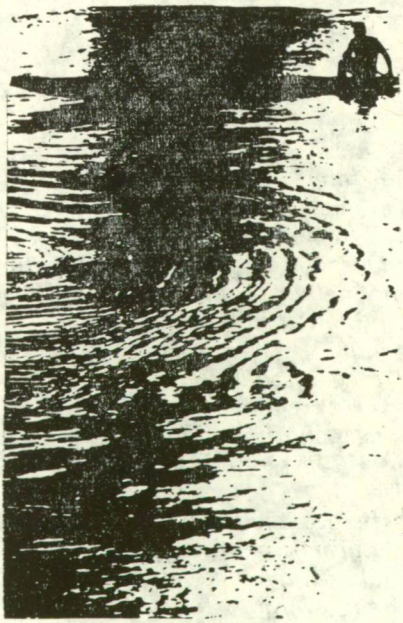

SZÁVAY ISTVÁN: A FOLYÓN

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Népvándorlás

Tiszteltem álmaid,
tisztelted álmaim,
laktunk a szülőföld
örökzöld halmain,
ezeregy emelet
ezeregy szerelme
életből-halálba-életbe
terelne.
De most már elég volt,
de most már elég lesz,
türelmem körbeért,
végre egy kerék ez;
ki forog, mi pörög?
utazni lehetne
elhagyott terekről
megtalált terekre.
Népvándor örökre:
elmegyünk, elmegyek,
földgömbnyi szekéren
földgömbnyi kerekek.

Porhó

Minden este,
átlátszó ég alatt,
hó felett,
fenyves fáin,
fekete fenyőkön
megszólalnak a csillagrepesztő hangok
és énekek cserepein hullnak a fák alá,
hullnak a hóba,
felkavart, összetört szövegek, dallamok.
Hideg éjszakákon át,
szúrós reggeleken
s csepegő nappalok-hosszat
nyugton vannak a varjak.
De jön az este
s feketén felütik szárnyak sátrait,
kinyílnak pelyhek pihéi,
előkerülnek begyek bogyói,
megrezzennek torkok citerái,
csörrennek csőrök trombitái

s a hó mélyéről villogó csillagok
s az ég színére tapadt kényes kavicsok
millió darabra repednek szerte
izgága cigánydaloktól,
énekes veszekedések
kevert kórusának didergő dalaitól.
S a hajnali kék utakra
finom porhavat hord és hint a szél
a kőtörő, jégtörő, kristálytörő varjak
ágon lebegő városából.

Egy első betű

Elszabadulnak kételyeink és
kérdés-meteorológia fészkeli be
magát a világon. Akkor lesz csak
igazi jégkorszak, igazi fehér semmi.
Ki-ki egy szarkalábnyi feketét,
első betűt megpróbál majd kimondani
egy állításból, de minden elrepül,
mindent elhessentenek a többiek.
Elszabadulnak kételyeink s marad
bizonyosságnak ég és föld, tűz és víz,
fehér és fekete, ez épp elég lesz
egy kitartóbb emberiségnek.

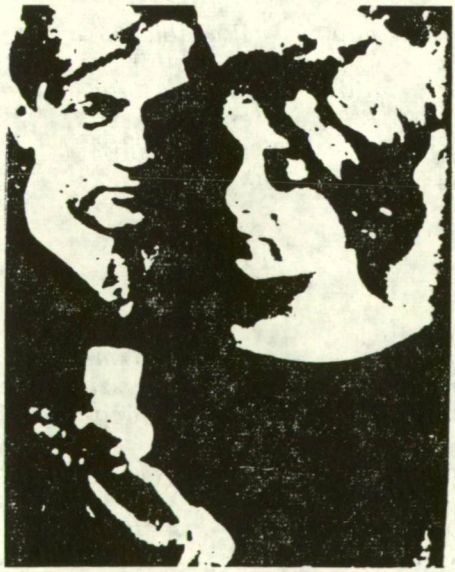

SZÁVAY ISTVÁN: ADY EMLÉKEZETE

FARKAS ÁRPÁD

Háziállatok

Kancák, szegett sörényű bambák,
ti roggyant térdűek!;
tomporra hullt bikák, rózsás kis malacok!,
tinók és tehenek, katángon, abrakon,
légykoszorús ünők —
csak bólogassatok!
S kutyák, kutyák, a Holdra, hű ebek,
vonítsatok!: — a Gazda fél,
nem alhatik!;
pamutpuha macskák és almaszagú egerek,
vinnyogjátok körül szétzüllött álmait!,
s kosok, berbécsek, ájtatos juhok,
harmadfűn nőtt szelíd önkéntesek,
ostort csördítek, lószőrből fonott
ostort az alázat felett!
Fölzúg
a pajta
s egymás véknyába marva
a nyárba kitör
millió, emberarcba öltözött
emlős
az emlősök között.

Hideg

Öntve az ég kékgáliccal,
meszelik a Hadak útját,
ezüst havak, porka havak
valahogy még tisztán tartják.

Szederinda sír a hóban,
búvó gyomoridege a télnek,
a Keleti-Kárpátokból
bésöprik a remetéket.

Én még rakom tessék-lássék,
nem pásztortűz, csak a nyájak
hiszik annak, amíg semmi
lángja körül körbe járnak.

Én még rakom, a Hadisten
beléalszik, mélyen ásít,
de ha én is elaludnék,
ránk küldné a fagy kutyáit.

Gyermekjátékok

Surrogva futnak az őszi huzatban
a csörgők, mammutagyarak, hajas babák
kicsavart karja, Tibullus kori rézpiculák, papírcsákók és inkák
marokban csörgetett gyöngye, nájlonsípok és juhbél dudák. Gyűlnek az őszben
a jácint eljátszott rétjei, lándzsák,
kékpapír-forgók s Lidice-kori sisakok, Donald kacsák. Egybesöpri a szél
a grundot, csatamezőt s az ember-ne-mérgelődjet, maratoni nagy futamodást.
A század főterén
itt ül
görcsben a felnőtt emberiség
és játszani nem tud,
hó hull,
játszani nem tud,
hó hull,
játszani nem tud,
gyermekkor hava hull rá.

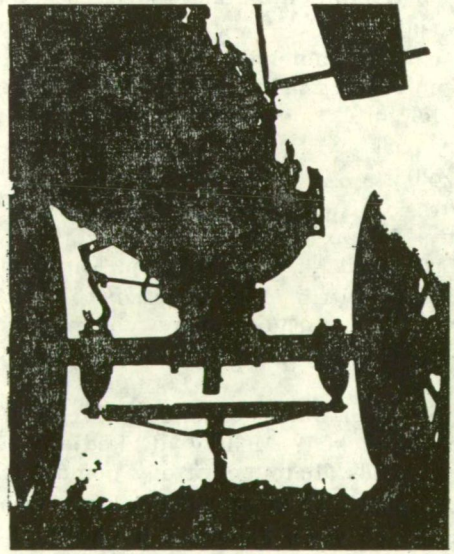

SZÁVAI ISTVÁN: GÉP

JÁVOR OTTÓ

A cinkéket etetni kell

Ez az este is a délutánnal kezdődött, a délután pedig hideg széllel rontott be.

Juli az ajtóval küszködik. Lebeg a sálja. — A franc ebbe a zárba! Egyszer még a kulccsal együtt a kezemben marad!

Juli lakása a harmadik emeleten van. A szél erős és hideg. Végre sikerül kirángatni a kulcsot. Végigmennek a függőfolyosón. Klapp, klapp... Juli a táskájába dobja a kulcsot. Megszokott mozdulat. Egy csörrenés, egy kattanás. Ilyenkor szokott belekarolni. Most nem karol bele. Így is jó. Egy fenét!

A lépcsőház üvegablakait nemrég mosták le. Szép tiszták. Messze a Szabadság-hegy, mint egy ködös felhővonulat. A második emeletig egy gyertyánfa nyújtja fel ágait. Két éve erőlködik hiába, nem nő tovább. Alig van levél rajta. Az első emeleten riad, bomlik a levegő. Szárnycsapások, vergődés, koppan az üveg, lábuk elé esik egy cinke. A tisztára mosott ablak becsapta szegénykét. Azt hitte, a szabadság van előtte.

— Ne nyúlj hozzá!

Juli hangja inkább rémült, mint undorodó.

— Nézd, itt a párja!

Lehajol a másik cinkéért, amelyiket már az előbb ijeszthetett meg valaki. A tenyerében a két puha kis madár. Szemük fekete vágás, mellényük sárga pehely. — A hideg elől jöttek ide be.

A földszinten egy párkányra fekteti őket egymás mellé.

— Trisztán és Izolda.

Juli egy pillanatra belekarol. Egy pillanatra. Majd újra testőrgránátosi arccal lépked mellette. Klapp, klapp... Határozott lépése van. Jó lenne a nyakába borulni, és azt súgni... Klapp, klapp. Mindenben határozott.

— Vége! — Ott állt a vitrin előtt. A vitrin tükréből látszott, hogy hátul felcsúszott a pulóvere. Világosbarna kombiné volt rajta. Vagy hogy a bőrétől?

— Te bársonybőrű — súgta, és lehajolt, hogy arcát odaszorítsa Juli combjához.

— Na, na! — lépett hátra Juli. — Mondtam, vége! Dönts: igen vagy nem! Mit gondolsz, könyörgök neked? Meddig alázkodjam még meg, hogy a nevedre írass, mint egy számos állatot, mint egy pomázi telket!

Úristen, mért pont pomázit? Most röhögni kéne, de nem tud.

— Vége. Mától kezdve vége. Jöhetnek a pacákok! A Nosztíciusz Árpád tegnap le se akarta tenni a telefont, és a Lajos, jaj, a Lajos...

Az Árpika, a rózsafüzérszemű Árpika meg a Lajos, az a pincérpofájú... — Disznó vagy. Disznó alak vagy!

— Inkább azt mondd, hogy hülye vagyok! Megtenné ezt más? Mit képzelsz! Csak én vagyok olyan hülye. De vége!

Klapp, klapp. Melyik harisnyatartót vette fel? A fehéret vagy a feketét?

— Megmondtam. Igen vagy nem.

Fehér? Fekete?

Zsebében megzörren Erzsi levele. „Rékának télikabát kell. A kész kabátok rettenetesek. Ha esetleg látsz Pesten valami jó anyagot, itt Karcagon van egy ügyes szabó, azzal megcsináltatnám..."

Milyen volt Erzsi szeme, amikor megcímezte a borítékot? Igazán kulturált válás volt, az ismerősök nem győzték dicsérni őket, Réka is ír majdnem minden hónapban... Apuci, egy olyan helyes lány ül mellettem, kár, hogy nem láthatod... Mégis, milyen lehetett a szeme? Olyan, mint Julié a vitrin előtt? Nincs búsabb szem, mint aki kérd... Br! Ez valami idézet.

— Nem láttál valahol szép télikabátanyagot?

— Kinek?

— A Rékának.

— A Petőfi Sándor utcában. Elmenjek veled?

— Nem fontos, köszönöm.

— A jövő héten menjünk el együtt. Te nem értesz hozzá, becsapnak, akármit rád sóznak. Majd én választok, olyan kislánynak valót...

Juli mindig óriási energiát fektet az ő felvilágosításába. Részletesen sorolja, ki, mikor, hogyan csapta be a lottóstól kezdve a múlt heti virágárusig, aki egy forinttal drágábban adta a szegfűt a Juli szerinti napi árnál. — Mert te azok közé a férfiak közé tartozol, kisfiam, akiket azzal az érzéssel csapnak be, hogy jót tettek az emberiségnek. Én nem tudom, miért, de hidd el, így van. — Ebben tényleg lehet valami.

— De hiszen vége.

— Ja, igen. Azért még segíthetek a vásárlásban.

— Persze.

Klapp, klapp.

Juli mindig számtalan rokona közül megy meglátogatni valakit.

— Veszek csokit. Béla bácsi szíves, neki jót tesz, Ilonka néninek meg virágot.

— Nem a Lajoshoz mégy?

Julinak tetszik a gyanúsítás.

— Akkor a rózsafüzérszemű Nosztíciusz Árpád? Olvastad a Legújabb szakirodalmat? A jövőben többféle alternatíva lehet. Nincs kizárva a promiszkuitás sem.

— Mi az a promiszkuitás?

— Hát, hogy mindenki mindenkivel.

— Azt elhiszem, hogy bírnád!

Julit nem hatja meg túlságosan a promiszkuitás. Arcán rövid a mosoly. Fúj a szél. Hideg szél fúj.

— Na, én itt fölszállok.

— Hol laknak az Ilonka néniék?

— Az Üllői út mellett. Egyszer sétáltunk arra. Nem emlékszel?

— Aha.

Emlékezett. Az idén áprilisban. Egy tejboltot hagytak el. Még vibrált a szeme a kékre mázolt kitárt ajtószárnytól, amikor Juli idegenvezetői lendülettel egy nagy, kopott házra mutatott. — Itt laknak az Ilonka néniék! Tudod, anyukám nővére. Az ő férje a Béla bácsi, szegény, olyan krétafehér az arca, szíves ő is, mint anyukám volt. Igazán mindig olyan kedvesek. Anyukám temetése után Béla bácsi egyre azt hajtogatta: sose hittem volna, hogy megelőz... sose hittem volna. Tudod...

Tudta. Lassan már mindent tudott, és ennek a tudásnak a koszorújából úgy szúrtak bele a tüskék, mint a szabvány hitvesi kettős ágy felett a szabványul szenvedő Názáreti szívébe. Félt az újabb töviskoszorúktól, melyeket a szabvánnyá merevedett élet szoríthat rá, félt ettől a tudástól, amelynek a józanságában a szép nevetséges lesz, az emlék, a múlt és a jelen pedig fájón megsápad, vagy élesen giccsessé sminkelődik. Hiszen amit kívülről nézünk, az már majdnem giccs. És nincs rettenetesebb az érzelmi giccsnél.

Később kézenfogva szaladtak be egy neogótikus templom kapuján. Homály. Tömjénszag. Vénasszonycsoszogás. A bűnbánat suttogását sokfele szórták a fal mellett térdeplő gyóntatószékek barna rácsai. Reccsent a pad. Mind a ketten véletlenül belerúgtak a térdeplőbe, a zaj tompán verte föl a hideg hajót. Valahonnan váratlanul felbukkant a sekrestyés. Gyertyákat gyújtott a főoltárnál. Már hat nagy gyertya égett. Úgy ültek a majdnem üres templomban, ahogy a sötétedő parkok padjain a szerelmesek. Juli válla az övéhez szorult. A sekrestyés az áhítat megszokott mozdulatával térdet hajtott, és zajtalanul beleolvadt a falba. A gyóntatószék felől erősödött a suttogás. Arra gondolt, hogy Julival egymást átölelve fölrepülnek a mennyezeti freskók felé, bele a kinyílt égbe. A sok rajongva lebegő angyal, széttárt karú szent között igazán nem keltenének feltűnést. ... Pá, pá, igazgató úr, pá, pá, főosztályvezető kartárs, ég áldja, Kolbergerné kartársnő... Integetne lefelé, az egyre kicsinyülő padok felé. Hiszen ezt már megfestette Chagall! Utánzás, utánzás. Mindegy. Legalább nem giccs. De inkább szólna az orgona! Bach-előjáték, -fúga. Úristen, milyen műveltek vagyunk! Mégis egy fúga lenne az igazi. A soha nem szűnő kergetődzés. Friss hangok, kezdetben csak egymás mögött hányják a cigánykereket, karikát hajtanak a meleg porban, aztán nehezebb sípolás, egyre mélyebb, egyre zihálóbb, nem utolérni, nem, nem, hanem menekülni! Énistenem, jóistenem, lecsukódik... Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis... Egy korál kellene a Máté-passióból. Tömör, nyugodt, súlyos, a hit nem engedi az érzelmi eltávolodást... Valaki hátul beleköhögött a homályba. Hideg, száraz köhögéssel. Juli oldalt fordult, szemében mind a hat gyertya lángja. — Nem akarok egyedül maradni — súgta. — Nem akarok.

Hideg szél fúj. Az aszfalton tipródó cipők, divatos női csizmák alá dércsípte füvet hajlít, hóra váró kórókat remegtet. Honnan nőttek ki hirtelen a dércsípte füvek, a remegő kórók?

— Na, én itt fölszállok — mondja Juli újra.

A kirakatokban a próbabábuk kabátján ügyesen elhelyezett platánlevél. Sapkák, kalapok, sálak. „A legújabb olasz import!" „Elegáns nő, elegáns táska", „A kalap a férfi fejének koronája!"

— Szóval az Ilonka néniékhez.

— Oda.

Juli szeme kiismerhetetlen. Megrázó és félelmetes a kiismerhetetlen szem. Elgyávít.

— Ne kísérjelek el?

Ez már csak tétova próbálkozás.

Juli kissé előrehajol. Talán megszokásból? Arcát odaszorítja Juli arca mellé. Enyhe parfümszag.

— Te, milyen harisnyatartó van rajtad? Fehér, fekete?

— Hülye.

Juli a villamosból visszatátog rá. — Tudod! — mondja a szája. — Tudod! — s kezével mutatja, hogy: vége.

Nézik egymást, amíg el nem kanyarodik a villamos. Fúj a szél. Jeges ujjak fésülik. „A kalap a férfi fejének koronája!" Még egy villamost megvár. Nem száll föl. Az ajtóknál kigyulladnak a piros lámpák, berregés, elmegy a villamos.

Lányok maxikabátban. Fehérített arccal, hosszú pokrócban, mint az öreganyám kínja. Egy idős férfi fekete keménykalapban a Majakovszkij utca felé totyog. Vállán összeszíjazott síléc. — Hogy mik vannak! — méltatlankodik egy asszony, és segítségkérően ránéz. Legyünk jók felebarátainkhoz! — Hja, jön a tél! — mondja az asszonynak. A járda szélén két szenesember trikóban. Sört isznak. — Fájront! — kiáltja az egyik, és az aszfalthoz csapja az üveget. Jó lenne melléjük ülni. Lenne, kellene... kéne, így is valamelyik regényhős beszélt. Nem regényhős, csak epizódfigura.

A Kis Pipában még nem gyújtották meg a lámpákat. Olyan, mint egy homályos kápolna. Csak a szagok mások.

— Á, a diplomataasztal!

Györkő Barna a kerek asztal mellett.

— Szia, vén gebe! Mit iszol?

Mit igyon? Oly mindegy. Ürügy az ivás úgyis, csak ürügy.

— Egy cseresznyét. Abban ott a cseresznyemag íze.

Györkő tekintete réveteg. Megfigyelte, mióta kidobták az állásából, ahogy ő emlegeti: „leszázalékoltak", egyre gyakrabban lesz réveteg a tekintete. És sóhajt. Mit is tenne mást, sóhajt. Az egyik körkérdésre, amelyre a volt munkahelyén írásban kellett felelni, és amely úgy szólt: „Mit vár az új vezetéstől?", Györkő azt válaszolta: „Az új vezetés legyen becsületes, hozzáértő, művelt és tisztelje a dolgozókat." Azt elfelejtette hozzáírni: „éppúgy, mint a régi". És mivel az új vezetés lényegileg azonos lett a régivel, hát most Györkő sóhajt. Mert mindig elfelejt valamit, egy vagy-vagyot, globálisant, tisztelet a kivételneket. Szóval, bizonyos értelemben őrült. Ezért barátok. És sóhajt.

— Diákkoromban hányféle pálinkát árultak! Körtepálinkát meg diót! Hol kapni ma diópálinkát?

Kitartóan nézi a poharat, mintha a diópálinkamérés címét keresné benne. — Régen, nagyon régen volt egy lovunk. Újabban mindig álmodom. Azt álmodom, hogy az őszi erdőben megyek a lóval. Tudod, vadászok mellett is voltam egy időben, ilyenkor, hogy már elmúlt a szarvasbőgés, ilyenkor kezd az erdő megdermedni, és én álmomban a vércsederessel járom a dermedt erdőt.

Túlságosan réveteg Györkő Barna tekintete. És ez az erdő! Hülyeség. Hülye giccs. Le kéne lépni. Megzörren zsebében a levél. Györkő szimatol. Te jó ég, honnan harap rá az ilyenekre?

— Ugye a feleséged nem ment még újra férjhez?

— Még nem.

Megnyomja a még szócskát. Gyorsan hozzáteszi: — Nehéz az asszonyoknak is. — Ennyivel tartozott Erzsinek.

Györkő bólint. — Nehéz. — Majd csak úgy udvariasságból. — Hol él?

— A szüleinél, Karcagon.

Kár volt idejönni. Le kéne lépni.

— Éppen most nézek a lányomnak kabátanyagot. Valami meleg, tartós anyagot keresek.

Úgy mondta, mintha hetenként venne Rékának kabátanyagot. Pofátlanság, különösen, hogy Györkő senkinek se vehet anyagot.

Györkő belekaffant a levegőbe. — Tartósat? Minek?

Tényleg, minek? Hogy majd öt-hat év múlva, ha a kezébe veszi a felmosórongyot, eszébe jusson... A kocsma sarkában pattogtatni kezd a cimbalmos. Le kéne lépni. Ösztönzésül a zsebére csap, megreccsen a levél.

— Örülök, hogy itt találtalak, Barna...

Barna szeme homályos, mintha kételkednék az örömében, ugyanakkor meg is hatódnék tőle.

— Bizony, jó, hogy találkoztunk, mert hazautazom.

— Haza?

— Ühüm. Virágot kell vinni a sírokra. Őszirózsát. Meg mécsest is gyújtunk. — Nagyon réveteg Györkő tekintete. — Világítani kell a halottaknak.

Furcsa. Hát a szokások tartanak össze bennünket? Nevetni akar. A temetők?

Györkő Barna komoly. Lötyögteti a bort poharában. A cimbalmos játszik. Mintha azt játszaná: „Júlia szép leány a kertbe kiméne..."

A körúton Sántha Imre jön vele szemben. Messziről mosolyog. — Filosztalálkozó?

Sántha arca hirtelen titokzatossá válik. Egy Mercedesre mutat. A sofőr mellett köpcös férfi.

— Emlékszel? Ez a vadkanképű volt a Szabad Nép-félórák felelőse az egyetemen.

Oly unalmas. Ez volt, ezt mondta, ezt csinálta, most pedig... Sántha megjátssza, hogy pukkad a röhögéstől, közben a szavában visszafojtott bizalmatlanság vagy félelem? A járókelők ütemes tapsba kezdenek, egyszerre mozog a szájuk, a kezük, hangtalanul, sápadtan... Nem merik a járókelőkre nézni. Emlékszel? — mondja a szemük. Rettenetes volt, szép volt. Szomorú a szemük. A lámpa zöld, a kocsisor meglódul, elsuhan a Mercedes.

— Tulajdonképpen a diktatúra az egyetlen megoldás.

Sántha jelzi, hogy nem vitatkozik. Ő folytatja. — Amíg ilyen konglomerátum van a világon, mit, a világon, itt, körülöttünk! Addig egy közös akarat...

— Az e heti mozgalmi dalt nem énekelnéd el?

— Félreértesz, öregem. Önmagunknál kell kezdeni a diktatúrát. Saját diktátorunk...

— És saját elemésztőnk?

Hallgatnak. Aztán megkérdezi: — Mondd, Imre, tudnánk mi még mozgalmi dalt énekelni?

Sántha értelmes ember. Meghallja a felhangokat. Ezért beszélgetnek.

— Tudnánk, de minek.

A válasz, mint egy bal horog. Józan és erős. Nincs ideje latolgatni az árnyalatokat. Erre különben sem lehet igennel vagy nemmel felelni. Sántha Imre fölmenti a válaszadástól.

— Juli?

Váratlanul jött. A bal horog után a jobb.

— Kösz. Az utóbbi időben ideges.

Sánthában nincs annyi kegyetlenség, hogy megkérdezze: miért?

— Éva?

— Kösz.

Mi ez? Paródia? A rajtunk túlburjánzott dolgokról már csak jelzésekkel veszünk tudomást — mondaná Sántha Imre, aki szeret filozofálni. Most nem filozofál. Az aszfaltot nézi. Kösz, kösz, köszkösz... Állati. Valamit mondani kell, mielőtt...

— A Kis Pipában van Györkő (olyan réveteg a tekintete, egyre révetegebb, de ezt nem mondja. Miért? Megijedt?), nem nézed meg?

— De, oda megyek.

— Siess, mert olyasmit regélt, hogy hazautazik.

— Persze, haza! Ilyenkor mécsest kell gyújtani.

Sántha Imre szemében is ott égnek a mécsesek, őszirózsa fehér szirmaiból kilobogó lángok, temetőszagú, ázott virágok a sárban tipródó cipők felett.

— Én is hazautazom.

Ő is hazautazik. Mind a ketten hazautaznak. Hiszen ezek csíkváriak! Átjárja az irigység.

— Tudod, a sírok...

Tudja, mit akar mondani Sántha. Hogy a sírokban megtartó erő van. Ostoba belemagyarázás. Romantika a köbön. Megkondul a kecskeméti öregtemplom... Még hogy vércsederessel járni a megdermedt erdőt... Még mindig nem nőttünk ki a romantikából, a feudális lerakódások deformálják az agyat, és a tudatban háttérbe szorítják a polgári józanságot. Miskin herceg őrülete, Móricz tanyagyújtogató hősei... Ég a kunyhó, ropog a nád... Baromság. Egy jól sikerült árverésből még mindig... Nyitott volna kalaposüzletet Pórtelky Magda. Lehetetlen. Lehetetlen? Itt igen, itt lehetetlen... De milyen szép a gesztus, amint csóvát vet... Az igen. Egy Szakhmáry mit is tehetett volna. Hujjogó öngyilkosság vagy szemüveges precizitás, csörögnek a számológép golyói, ahogy Rembrandt lefestette apját a lámpafényben... Nemcsak ez a két eset lehetséges, elvtársaim, nem ilyen egyszerű a dolog, az ellentétek nem tisztán... Nemzetiszínű holdfény és holdfényszínű bánat... Három árva sír magában... A körúton evez a fejek között, a kabátok között szemben a széllel. Minden kirakatban mécsesek égnek, nem mer a kirakatokra nézni.

Egy üveg vörös bor a kezében. Ja, igen, abban a közértből... az árusító kisasszony furcsán nézett rá, amikor megkérte, húzza ki a dugót. Talán nem csapta be.

— Tudja, kedves, a lányomnak nézek télikabátanyagot.

— Ahhoz veszi a bort?

— Hogy jobban lássak.

— Hát csak nézze meg jól!

Érdekes. Mindig a pult túlsó oldalán vihognak. Ettől a felismeréstől zavarba jött. Ezt a parkot se ismeri. Hol lehet? Képsíkváltás, az kell ilyenkor... egy köbcenti mindjárt helyrebiccenti... Tehát jöjjön a nő! Ha a hősben elegendő a nyomás, akkor a modern novellában rögtön felbukkan egy nő, akivel mélyértelmű csevelyt lehet folytatni Hemingway modorában. Fő a cinizmus. Persze lefekszenek, de a hős tudatának harmadik síkjáról érkező gátlások miatt nem nyúl a nőhöz, aki kissé türelmetlen, de megérti és meghatódik. Esetleg annyira túlteng bennük a cinizmus, hogy azért... Mindegy, jöhet a nő.

Gázlámpa utánzatú burák opálos fénye. A lámpa alatt kislányok iskolást játszanak. Fél lábon ugrál az egyik a kavicsba rajzolt kockákba. Pa-pa-pam. Most mind a két lábát leteszi. Megfordul. Copfja hátracsapódik. Dob. Pa-pa-pam... Meghúzza az üveget. A padot levelek csörgik körül. Hóna alá szorítja az üveget. Vékony gyerekhangok. „Lánc, lánc, eszterlánc..." Giccs, giccs! Mint egy régi francia filmben. Az öreg csavargó feltűrt gallérban nézi a kislányokat. „Eszterlánci cérna..." Pfúj, még bor is, vörös bor! Mozdulatlanul nézi őket. Föláll, továbbmegy. Még azt mondják: liliomtipró. A háta mögött vékony, kedves hang: „Egészen biztos, hogy a csigák puhatestűek, a nővérem mondta, a nővérem már hatodikos..."

A borosüveg valahol elmarad. Zöld neonbetűk, fényük az aszfalton. Neonpázsiton sétál be a postahivatalba. Elképzeli a szöveget a távirati blankettán. „Anyagot nézek, légy jó kislány, fogadj szót anyunak. Csók apu." Visszakéri a cédulát. A kisasszony türelmes az ablak mögött. Sőt, érdeklődő. Hangosan olvassa azt a mondatot, amelyet még hozzátoldott az aláírás után. „Jön a tél, etesd a cinkéket, vigyázz rájuk." Csupa csiripelés, csupa madárház hóprémmel díszítve, giccs, giccs, romantika... „Cérna volna, selyem volna..."

Úgy lépked tovább, mint akit félhavi büszkeség domborít. A tél örömei, az énekes madarak megmentője, nem lesz az idén madárpusztulás, a jó apa, a vasárnapi apa közzétette felhívását, táviratilag. Ne hagyjuk megfagyni őket, ne hagyjuk... Bum! Most zenei aláfestés. A gladiátorok bevonulása vagy valami Wagner: a zarándokok kara, Tannhäuser, Dannhäuser, első Lautverschiebung, második... Nem. Inkább xilofonszólót, bravúrdarab a bohócok után, az ágyúból kilőtt ember előtt. Gyerekkorában látta az ágyúból kilőtt embert. Bukósisak volt a fején, elöl mászott be az ágyúcsőbe. Traktorral vontatták be az ágyút a porondra. Óriási porond volt, óriási nézőtér, tele emberrel, rengetegen figyelték a törpéket, ők kezelték a traktort, az ágyút, amely durrant, és a bukósisakos férfi testhez szorított karral, mint egy feltetett felkiáltójel röpült a hálóba. Később az újságban olvasta, hogy az ágyúból kilőtt ember a háló mellé esett és szörnyethalt. Talán az egyik törpe rosszul állította be az ágyúcsövet, talán kisebbségi érzései voltak, talán haragudott rá, talán féltékeny volt.

A moziban is sokan vannak. Kabátok meghitt szaga préselődik a karok közé. A mozi nem futballpálya. A meccsre járók többsége csalódott lélek. Egyetlen öröme és lehetősége maradt az életben, hogy a gólok, a mellélövések, a téves bírói ítéletek felemelő pillanataiban gátlástalanul kimondja, ordítsa véleményét. A moziban élményt keresnek a nézők. A néma bámulás közös élményét. Azt mondják, Rákosinak külön mozija volt, ahol egyedül nézte a filmeket. Kísérteties zümmögés a sötétben. De egy kar mégis hozzásimul. A teli moziban mindig van egy kar, egy női kar, a kabáton át is melegítő kar. Most egy kissé arrébb húzódik. Menjek utána? Ó, be könnyű kamasszá változni. Lány vagy asszony? Meg kéne fogni a kezét. Micsoda hülyeség. Itt ül az ember, és tétovázik, mint Julien Sorell a diófa alatt. Vagy nem diófa alatt ültek?

— Ez nem Spartacus?

Megszólalt a drága! A türelem, az állhatatosság gyümölcse. Csak ne s-sel mondta volna.

— Nem, ez Odüsszeusz.

— Pedig éppen olyan, mint a Spartacus. Tudja, a Corvinban játsszák.

— Valóban nagyon hasonlítanak.

Szakállas tudós magyaráz a vásznon. Súgja meg, hogy ismeri, hallgatója volt az egyetemen? Felesleges. Úgyis meghalt már a tudós. Egészen váratlanul halt meg. Nem ment el a temetésére, akkor most mit pofázzon.

— Jaj, ha tudom, hogy ilyen vacakot adnak, be nem ülök!

— Azért jó, hogy beült.

Enyhe mosoly. Berreg a gép. Lefelé hajtott fejjel suttognak.

— Legalább énekelnének.

— Régen minden filmben énekeltek.

Halk röhögéssel rákezdi: „Rózsafa virít az ablakom alatt..."

Pisszegés.

Egészen közel hajol. — Úgyis szokták, hogy „Rózsika visít a paplanom alatt".

Érzi a fülcimpa melegségét. Megint pisszegnek.

Valinak hívták, és lány volt. Nem több huszonkét évesnél. Kinn azt mondja Vali: — Még az ért valamit, amikor az a spiné disznókká változtatta őket.

Hideg szél fúj. A presszóban is sokan ülnek. — A presszó a mozi társalgási változata.

Vali nem érti, viszont szép szeme van, és ügyesen használja.

— Milyen a harisnyatartója? Fehér? Fekete?

Szeretné leköpni magát. Mindegy. A presszóban meleg van.

— Harisnyanadrágot hordok.

Püff neki! Még ez is. — Nem bírom a sorozatos kudarcot.

Vali persze ezt még úgyse érti. Mutatja, hogy ilyen rövid ruhához kell a harisnyanadrág. Nem kacéran mutatja, inkább egy árat szabó, tárgyilagos kisiparos módján, de azért mutatja. Újabb konyakot rendel. Vali fölér egy gyakorlott kefekötővel. Rebbenés nélkül húzza le. — Hiába volt rajta bukósisak, mégis... — Forgatja a poharat, mint Györkő Barna a diplomataasztalnál. — Egy törpe vagy talán több is... igen, sokan voltak a porondon... — Elhallgat. — Maga olyan, mint egy filmsztár — teszi gyorsan hozzá, nehogy a lány itthagyja.

— Már mások is mondták ezt a marhaságot.

Hm. Nem is olyan buta. Akinek van önkritikája, az már... — Azért meginterjúvolom. Mi a véleménye az... (atyaisten, hogy folytassam, azt mondtam, tehát magánhangzóval kell folytatni, csak semmi személyeset) ...életről?

Vali szeme végigsiklik az asztalokon, majd ábrándosan a mennyezet felé fordul. Gyorsan adja a választ. Tényleg nem buta, vagy már sokan interjúvolták.

— Az élet szép, a férfiak disznók.

Hihi! Az ember a térdét csapkodja örömében.

— Köszönöm, művésznő frappáns és tömör meghatározását. Viszont, anélkül, hogy a pikantéria területére óhajtanám vezetni, engedje meg, hogy figyelmeztessem: talán van némi logikai összefüggés az élet szépsége meg a férfiak disznósága között.

A fene tudja, mivel rontja el az ember. A pikantéria területe! Ilyeneket Sántha Imre szokott mondani. Talán nem kellett volna. Rosszabb, mint a bukósisak. Pedig örült, hogy a régi szép napjaira emlékeztetően így kivágja...

Még rendel egy orosz krémtortát. Vali fagyos arccal turkál a tányérban. — Ebben több az orosz, mint a krém.

Mi segíthet ilyenkor? Most kéne bevetni: jöjjön, kislány, hazaviszem a kocsimon. Vagy: nem érdekli a lakásom? Intarziás parkett, a rekamié előtt subaszőnyeg, tükrös bárszekrény. A tükör talán hat az ilyen Valikra. Valami kéne, valami nagyon kéne. Másoknak bárszekrény nélkül is sikerül. Hogy csinálják? Szakmai továbbképzést kellene szervezni a nőknél folyton lebőgő férfiak részére.

A szél egyre hidegebb. Vali szeretné lerázni, de ő csak azért se. Vigyáz, hogy egyszerre lépjenek. Juli azt mondta ismeretségük kezdetén: ha két ember megerőltetés nélkül egyszerre tud lépni, az az összetartozás jele. Azonos a ritmusuk, nagy szó! — mondta Juli, és belekarolt.

Klapp, klapp.

— Ne énekeljünk mozgalmi dalokat? Azokra jól lehet lépni. Dózsa népe, bontsd ki zászlód...

Vali elhúzza a száját. Bizonyára tökrészegnek tartja. — Nem politizálok. Nem politizálok! Ó, óvodai ünnepélyek, ó, általános iskolai történelemkönyvek, osztályfőnöki órák, kirándulások a Vöröskőhöz, munkatervi megbeszélések, felvonulások, filmek és könyvek, újságok és rádió, te is, te tévé, és ti mindannyian, akik... Most már azért is hazakíséri.

— Vigyázzon, mert jön a bátyám.

Hatalmas bérház. Minden ablaka sötét. Kacagni kell. Kisanyám, ez harminc évvel ezelőtt is már ócska trükk volt. Valami nagyvonalú mozdulatra készül, amikor egy zömök pacák varázsolódik elő a sötétből. Kockás ing, kinyitott bőrkabát. A szája, mint a kapualj. — Vali! — ordítja. — Valííí!

Klapp, klapp. Vali befut a házba. A bőrkabátos rámered, mintha borravalót várna a produkcióért, aztán ő is eltűnik.

Klapp, klapp. Idegesítik saját lépései. Behatol egy telefonfülkébe. Szó szerint behatol, mivel a fülke egyik oldaláról hiányzik az üveg, ott lép be. Újabb varázslat. Egy rendőr a fülke mellett. Lóbálódzik a lába közt a gumibot, mint a bikák izéje. Zordan áll és néz. Azt gondolja, telefonrongáló. Mutatja a tantuszt. A rendőr gyanakodva továbbmegy.

— Megőrültél? Tizenegy óra!

Juli hangja álmos. Julinak holnap korán kell munkába menni.

— Mit akarsz?

Ettől mindig zavarba jön.

— Én semmit...

Pedig akarnia kell valamit, valamit kell...

— Hogy vannak Ilonka néniék?

— Kösz, jól.

Szünet. Hallják egymás lélegzését. És ekkor megvilágosul az agya.

— Amikor hazamentél, láttad a peremen Trisztán és Izoldát?

— Mit?

— A két cinkét.

— Nem láttam. Megdöglöttek. Elvitte őket a macska.

— Nem vitte el. Élnek, és elrepültek.

— Egészen biztos, hogy elvitte őket a macska.

— De nem!

Juli most kapcsolódik be az ő jelzésrendszerébe. Már nem álmos a hangja. — Hát — mondja —, neked kell tudnod.

Nekem kell tudnom. A járda szélén akácfa. Az egyik ágon teljes fürt levél. A lámpa fényében látszik, hogy már sárgák a levelek. Könnyű leszakí-

tani őket. Tépdesi őket, ahogy gyerekkorában, szeret, nem szeret. — Elvitte a macska, nem vitte el, elvitte a macska, nem vitte el...

Egy részeg tántorog ki a sarkon. OROZÓ — piroslik a feje fölött a neon. Akarattal maradt a B betű sötét? Magasba emeli az ujját, dadog. — Apuskám, nem hagyjuk a Fradit, hiába akarják szétzülleszteni...

Hullanak a járdára sárga levelek. — Apuskám...

— Elvitte a macska, nem vitte el...

Már csak néhány levél lehet a száron. Nem meri megnézni, mennyi. — Elvitte... nem vitte el...

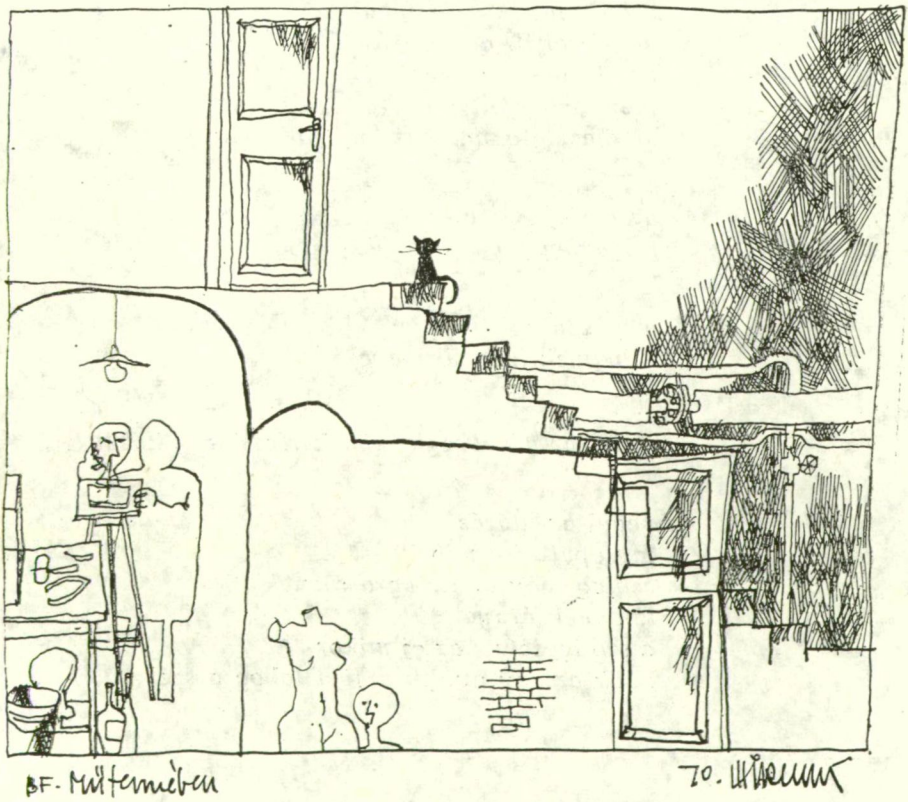

WINKELBAUER PÁL: BF. MŰTERMÉBEN

SZEPESI ATTILA

A kölyökkor átváltozásai

poszfű nádtippan kardvirág
bolyongás gesztenyefalomb közt
lélegzés kiáltásnyi térben
sugár-idő az én időm
legendák lakatlan csillagon

*

erdő gyűlt körém félelem
én éjszakák-nevelte fiú
megismerem az ölelést
mert a borzolt homály
arcom előtt madárszárny villanása

*

az első felismerés
a hegyen túl is hegyek élnek

*

a második
a hegyek idegen éneke

*

apám arca dobozok szögek rézpénzek között

*

végül az utazás
így épül éjre nap
csillag fagy havas ágra tűznek
lányölek árnyai
a szó igézete s az éj mikor
ellök az ágy gyűlik a füst lobog a szél

Makedónia

Itt szél zuhog a hegyek ellen
Sivatag ködlik Mohazöld
folyó a szakadék ölén
Itt érdesebbek a legendák
Verejtékből szökik
sziklákon fénylő kalászba a búza

Magányos lovas
hova vágtatsz az örvénylő időben
ezerkilencszázhetven
augusztusában ligetek tanyák
hegyormok közt
e népeket porlasztó pusztaságon

Szent Naum ikonja Óaranyból
kihajló alak Messzenéz
a lepergő homály mögül
Fekete váll Megvillanó szem
Fölötte hullámzó madárraj
Távolban biztos szárnycsapás a tó

Földrengéseid emlékével
bazárok török temetők
pályaudvarok útvesztőin át
idegen táj hová sodorsz
Már elfeledtem a könnyű nyugalmat
és nem emlékszem vereségeimre

Szegedi arcok

(vm:)

Kóbor kutyák eljönnek érte
belopakodnak énekébe
Onnan dalolnak férfimódra
mintha mind öles ordas volna

Addig szonettet ír szeles
szerelemmel de lesi már
eb árnya ül harminchetes
világlépő lábainál

(pf:)

Tudom hogy ő az éjszakáé
Világomlásból született
Nem volt kezében soha játék
ezért is maradhat gyerek

Hűvös falakon túl lakik
Rézpénz lapul üres zsebében
Nézi a füstöt hajnalig
és elalszik óraütésben

(im:)

Akit vigyázott szakadék
hová rejtse három szívét
Levelei közt elégnének
Ha szól zúzmarává lennének

Egyikben aranyszőke por van
másikban messzi hegyek orma
Harmadikba zárja be szép
tudálékos szemüvegét

GUTAI MAGDA

Délelőtt

Egy öregasszony tétován megáll
a mind sugárzóbb kapualjhoz érve

Az utcaseprő lesodort sapkája
pörögve útra kel
a betonon

A járdaszélről fölcsapó galamb
— két emelet közt,
a kellő távolságban —
félbehagyja tiszteletkörét

S egy bolthelyiségben
épp ekkor
kialszik
a leánderhez kötött villanykörte

Majdnem mindennap azonos időben

Részlet

Zúzódások nyomai
helyenként,
reakciómentes környezetben

Egyenlő és közepesen tágult
pupillák
A kötőhártya
ép

A szájzugok
egy kissé fölhúzódtak
Az ajakpír színe
a megszokott

Az állcsúcs és az orrhegy távolsága

Felhívjuk a figyelmét

Végleges

PASS LAJOS

Világom

Világom,
sorsom,
számadásra készen
íme előtted állok. Ingemen
gyűrődés nincs. Halotti is lehet,
vagy elgyűrődhet újra:
hazám, arcod nyoma ha rajtmarad.
Én átnyújtom,
itasd rá verítéked!

DANYI MAGDOLNA

A vízimalomhoz vezető úton egyensúlyozva

szándékosan nem szólok a víz zuhogásáról
megmérhetetlen kerítésekből áll az út hozzá
átmászom azért kęskeny fapallón megtartom
egyensúlyom benn zuhog a szerkezet egymagában
magába zárva őrli önmagát egy mozdulattal se
többet erről leghidegebb hegyről ereszkedő
behatolásod ellen tiltakozó gerendák között
észlelhetően csökken a légnyomás
az egyenlet két oldalán valahol megoldható
közel jársz a lezuhanáshoz nem tőled függ
a gerendák állása a víz minden közrejátszik
miért segítenél az időnek ha rostjait feszegetni
akartad itt is valamicskét fontos hogy átjuss
a gerendán a víz fölött gondolkodásra túl hideg
szomjad roppant hidegvéred ki érti igazán

a belül zuhogó szerkezet miatt lényeges
hogy fontosnak tarts valamit megbonthatatlan
időben derékszögben elhajolva a pallón

Dante

Alászállsz. Félhomály. Megszokod.
A fény itt belül fanyarabb, ridegebb.
Magukból a tárgyakból való.
Roppanó vezetőd. Kőből él.

Időből időből hány bugyor?

Üreget mar az út.

Ami nem

Ez nem hóhullás. Kemény
magasság. Ritmustalan.
Nem bakancs. Talajt kötő
szöges gyökér. Nem mező.
Nem út. Rendbe nőtt.

Ne tovább.

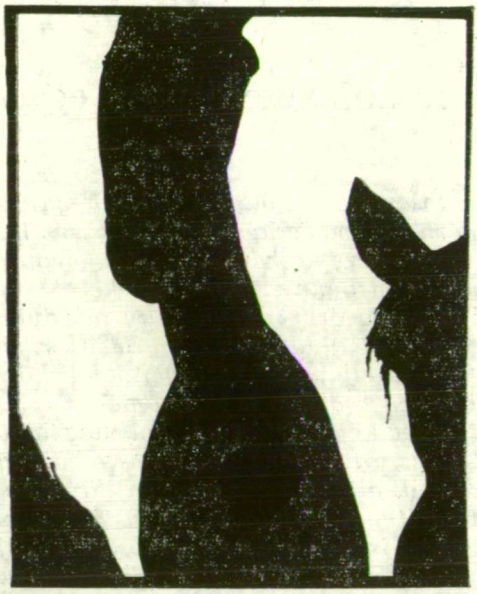

SZÁVAY ISTVÁN: LOVAK

VÉGH ANTAL

Jégzajlás

(Kisregény)

1

A koporsókat kitették az udvarra — egymás mellé mind a kettőt — az eperfa alá. A felsőszobából — ahol tegnap felravatalozták a halottakat — kijöttek az emberek, és megálltak a koporsók mellett. Az asszonyoknak széket raktak két sorban, mögéjük nyárfából ácsolt lócát.

Apa és fia feküdt a koporsókban.

A gyászolók gyülekezetéből egyetlen férfiember sem hiányzott, mint komor, fejüket leszegett varjak, álltak a koporsók mellett.

A temetést a halott apa legidősebb bátyja — Járó Sándor — rendezte, mert férfiember nem maradt a családban.

Koporsóért bemenni a városba — mint máskor — nem lehetett. Se koporsóért, se másért, már hónapok óta, mert nem volt híd. Amit még az orosz katonák raktak az ősszel vaspontonokból, azt nemsokkal később szét is szedték, elvitték fontosabb helyre. Hol van most híd a Szamoson? Ladikkal át lehetett volna hozni a koporsókat, de vajont bent a városban van-é? Sok volt mostanában mindenfelé a halott. Sándor — a halott apa legidősebb bátyja — itt készíttette a koporsókat helyben.

Csendes, szépen megrendezett halottbúcsúztatónak ígérkezett a temetés.

Járó Sándor előkészített mindent.

Járó Lászlóné, az özvegy — aki nemcsak férjét temeti, hanem legidősebb gyermekét, Bálintot is — hajnal óta talpon volt. Reggel nyolc óra tájt elájult, de adott neki az orvos két injekciót. Nemsokkal azután kérte, hozzák be a ruháját; gyászba akar öltözni.

A két lány — Olga és Elvira — ők álltak a koporsókhoz legközelebb. Az anyjuk mellettük ült egy széken, zsebkendőt szorított az arcára. Néha mind a hárman felzokogtak, könnyük már nem volt, harmadnapra elsírták. Elvira — a kisebb — arra gondolt, hogy apának és Bálintnak ma hajnalra kellett volna feltámadni — ha az Isten Jézus erejét parancsolta volna halott testükbe.

A tágas udvar kapuját kinyitották. A felsőszoba, ahonnan a halottakat az udvarra hozták, kongó üres. Az alsóban fehér, megterített asztal, rajta kenyér, szalonna, üvegekben pálinka. Járó Sándor már végigkínálta a férfiakat. A konyhában töltött káposza főtt. A temetés végeztével nem fog mindenki visszajönni, csak a rokonság. Sokan lesznek.

Járó Sándor idejében gondoskodott borról is. Temetés előtt pálinkát, temetés után bort kínálnak. Ez a szokás.

A virrasztóban pálinkát ittak, de mindenki keveset.

Szamosháza község lakói mértéktartó, józan életű emberek. Igyekvők, dolgosak, mint amilyen a halott apa is volt.

A halotti gyülekezet némán, csendesen állt együtt.

Az anya már nem sírt, a testvérek nem jajongtak, néha szipogott valaki, aztán csend volt újra.

A harang még nem szólt.

A földet a nap melengette, nedvét felszippantotta, mint szemre szorított zsebkendő a könnyet.

Járó Sándor is oda állt családja közé — a koporsókhoz. Csak egy-két öregasszony maradt a konyhán a káposztásfazekak mellett.

Az emberek a földet nézték, amely simára volt gereblyélve, s amelyet egyenletesre tapostak a kemény talpú csizmák.

Tegnap még víztócsa is volt itt, dérmarta zöldülő fűcsomók, de reggel korán átjött Szűcs Demeter, a szomszéd — anélkül, hogy valaki mondta volna neki. Nem a kerítésen jött, hanem körben a kapun, hozott magával mindenféle szerszámot, és lassan, aprólékos gonddal elegyengette az udvar földjét. A tócsákba száraz homokot hintett, a dúcokat lapáttal lenyeste, pálinkát inni egyszer ment be, égre nem nézett, csak földre, fejét kemény, nehéz gondok húzták lefelé, dél lett, mire végzett. Akkor rágyújtott egy maga sodorta cigarettára, félreállt, elszívta; keserű gondokat eregetve a füstből. Aztán hazament seprűért, összeseperte a lehullott diófaleveleket, számba vette a szerszámait, és hazacammogott. Megtisztálkodott, fekete ruhát vett, beállt a többi ember közé.

Amikor a harang megszólalt, az anyának vizes ruhát tettek a homlokára.

Nemsokkal a harang kondulása után megérkezett a tiszteletes úr. Palástját jövet a szél libegtette.

Megállt az asztal előtt, fejét lehajtotta, sápadt volt, mintha nem lenne vér az arcában. Kezét összekulcsolta, ott állt egy ideig némán — de lüktető gondolatokkal.

Egyedül jött, nem kísérte senki. Felesége, a tiszteletes asszony, otthon maradt. Nem azért, mert nem lett volna, aki a kislánnyal maradjon.

A halotti gyülekezetből sokan akarták látni őt ezen a temetésen.

Amikor a harangszó utolsó foszlánya is elszállt messze túl a gyülekezet feje felett a Szamos partjáig, tiszteletes úr oldalra tekintett; aztán vissza maga elé.

Angyal Sándor nyelt egyet; sovány, libabőrös ádámcsutkája álla alól leszaladt, és elkezdte az éneket.

„Te benned bíztunk eleitől fogva"

Nagyon magasan kezdte — akarattal így — és akkora erővel, hogy beleremegett a halotti gyülekezet. Aztán hangjához hangok simultak, mint ellenállhatatlan óriás áradat — hömpölygött az ének, feltörve az egekig.

Mintha mindenki önmagán akarna bátorítani; erőt venni a koporsók felett lebegő árnyakon.

Az ének szállt, jólesett mindenkinek a hosszú csend után a hangos énekszó.

Nem sírt senki. Az anya nem énekelt. Ült. Két lánya a szék két oldalán. Átfogták anyjuk vállát és egymás karját is.

Az özvegy, a halott fiú anyja, nem tudta hol van, valami rémlett neki,

úgy érezte, hogy nagy isteni csuda megy most végbe. Milyen furcsa, hogy ő részese ennek az érthetetlen, felfoghatatlan szertartásnak. Meg kellene kérdezni; miért énekelnek!

Az ének első sora végeztével csend lett. Mintha ebben a csendben valami rémítő felismerés szállta volna meg az anyát, de nem tudta végiggondolni, hogy mi.

Meg akart szólalni, először nem jött hang a torkán, aztán mégis. Csak annyi, hogy: jaj! Félelem fogta el az embereket, várták, hogy Angyal Sándor kezdje az ének második sorát.

„Uram, téged tartottunk hajlékunknak"

Milyen Istentől kapott erőt adhat az ének szava, amely egyformán szólt most halott apának, halott fiúnak — kettőjüknek!

Az apa; ki hitte volna harmadnappal ezelőtt, hogy most itt fognak énekelni felette? Vajon mi lehetett az első gondolata, amikor elindult a halál folyosóján? Tudta-e, hogy hova indult? Mi lehetett az utolsó gondolata, amikor érezte, hogy nincs menekvés?

Az ének második sora utáni csendet nem hallotta az anya. Csak annyit érzett, hogy valami felett, valami között szédülten lebeg.

Újra elájult, de tartották kétoldalt a lányai. Elvira zokogott, feljajdult, most értett meg mindent, ami három nappal ezelőtt történt; jött rohanva Sándor bátyja, hogy jaj, uram, Istenem, apátok, meg Bálint...

Angyal Sándor rövidebb szünetet hagyott, mint az első két sor között. Az utolsó szótagot nem is énekelte, levegőt vett, hogy minél előbb kezdhesse:

„Mikor még semmi egek nem voltanak"

Most aztán nem hallani, ki sír, ki sóhajt, ki zokog, csak az ének hangja szárnyal. Messze hallik, kertvégekre, ki a Szamos-töltésen túl, a vízig.

Járó Bálint... szegény! Még el se temették, máris megfordulhatna a koporsójában.

Bálint halott; tudja mindenki. De hogy miért? Ezt még azok sem, akiknek a szeme előtt ragadta őt magához a halál. Egy valaki van, aki tudhatná, de az nincs itt.

Pedig neki kellene legközelebb állni a koporsóhoz.

Bálint, ha élne, emlékezhetne rá; nem volt olyan rég, hisz nem is régen ismerik egymást — egyszer nekibúsulva a kettőjük életének; megkérdezte: Zsuzska, te eljönnél az én temetésemre? Azt mondta: igen!

Bálint akkor arra gondolt, hogy szeretné látni: igazán Zsuzska lenne-e, aki a legszomorúbb gyásszal gyászolná el őt?

Mind a ketten hangosan, szívből elkezdtek nevetni.

Zsuzska azt, hogy ő milyen balga...

— Elmennék a temetésedre? Azt hiszed, tudnék én egy perccel is tovább élni azután, ha te nem vagy?

Még el sem hangzott végig az ének előző sora, Angyal Sándor kezdte:

„Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva"

Megzengette teljes erővel, utána a férfiak keményen, mint a koponyák, mint a kapák száraz akácfa nyelei, megtörhetetlenül; az asszonyok csengve, hajlongva: suhogó nádrengeteg véges-végig beláthatatlan tavakon.

„Te voltál és te vagy, erős Isten"

Az anya felállt, és oda akart menni a koporsóhoz. Melyikhez menjen?

Elindult, de megtántorodott.

Szállt az énekszó.

„És te megmaradsz minden időben"

Csendes temetésnek indult apa és fia halotti búcsúja. De már nem az...

Csák Albert tiszteletes úr az asztalterítő fekete mintáit nézte.

Sándor — a halott testvérbátyja — azt kérte, rövid legyen a szentbeszéd.

A tiszteletes úr fiatalember volt. Nem most temetett először. De ezt a két halottat...

Mégiscsak az lett volna jó, ha eljön a temetésre a felesége is.

A pap intett Angyal Sándornak. Jöhet a második versszak. Úgy gondolta, azalatt rendbe szedi magát; előbb a biblia, az imádság, utána a halotti beszéd.

„Az embereket te meg hagyod halni"

Csák Albert tiszteletes úr már nem énekelt. Mindjárt rajta a sor. Nem lehet elodázni!

Csak addig jusson el, amíg meghallja a saját maga, első, hangos szavát.

„És azt mondod az emberi nemzetnek"

Tegnap este Járó Sándor elment a tiszteletes úrhoz, és azt mondta: eljöttem, tiszteletes úr, hogy megbeszéljük, ami az Isten dolgából ránk tartozik. Hogy mondhatta volna neki: nem, Sándor bácsi, magukra igen, de rám semmi!

A temetés őrá tartozik Isten rendelése szerint.

„Légyetek porrá, kik porból lettetek"

Hangos beszéddel kell szóljon, ő a pap. Jó lenne elintézni mindent csendben... otthon is, és most ezen a temetésen is...

„Mert ezer esztendő előtted annyi..."

A tiszteletes asszony a temetés előtt — életében most először igazán — könyörgött az Istenhez. Bátorságot kért tőle.

„Mint a tegnapnak ő elmúlása"

Felhő mögé húzódott a nap, érdes, hideg leheletével idecsapott a szél a Szamosról.

Angyal Sándor az ének utolsó sorát is elkezdte.

„És egy éjnek rövid vigyázása."

Teherautó zakatolt az úton. Lassított már a falu közepén, és ide, a falu végére — lábujjhegyen jött.

A harmadik ház előtt álltak meg, azután csendesen — hátulról — kiszálltak az emberek. Először három civil, Balogh István — az új főispán — két társával, aztán egy katona: Ivan Ivanovics Karpatov, a kapitány.

A kapuban Ivan Karpatov kapitány sapkájához emelte kezét.

A többiek levették a kalapjukat, aztán óvatosan beálltak a gyászolók gyülekezetébe.

Reggel indultak el, az első útjuk nem ide, hanem ki a Tisza-grófok tanyájára vezetett. Ott voltak majd délig. Sokáig beszélgettek az emberekkel. Először Kun Mihályt keresték, vele tárgyaltak meg mindent.

Megnézték a hidat a túlsó oldalról, aztán fel kellett menjenek messze Szatmárig, hogy átjöhessenek a Szamoson.

Eljött Kun Mihály is az embereivel. Mind kemény, mogorva paraszt. Összehúzzák a szemüket, nézik a koporsót, káromkodnának, de nem lehet!

Úgy jöttek, hogy nem is mennek haza egy ideig, elszállásolnak a faluban, szerszámokat is hoztak.

Csák tiszteletes úron a sor...

„Kegyelem Néktek és Békesség..."

Felnézett, végig a koporsókon, a halotti gyülekezeten túl, az utcáig.

Feketébe öltözve egy asszony fordult be a kapun. Nem lassan jött, nem is sietett. Minden lépésében elszánt erő volt; eljutni ide a koporsóig... Vissza?

Beért a kapun.

„Kegyelem Néktek és Békesség..."

Akik szélről álltak, megfordultak.

Az asszony arca szelíd és megnyugodott volt. Nem állt be a gyászoló gyülekezetbe, megnézte a koporsókat, aztán odament a Bálint koporsójához.

Zokogott, nem nézett senkire, magának sírt.

A gyülekezet néma volt.

Az özvegyet — az anyát — bevitték a szobába.

„Kegyelem Néktek és Békesség..."

Rátette kezét a koporsóra, aztán két karral átölelte a deszkákat.

Mi lett a szépen, csendesen indult temetésből?

A pap bibliát olvasott, és elkezdte halotti beszédét.

Röviden szólt. Az asszony a koporsóra borulva fájdalmasan zokogott.

Közelebb léptek a koporsót vivő férfiak...

Sándor — a halott apa bátyja — ment oda. Először óvatosan megfogta a nő kezét, hogy levegye a koporsóról. Aztán erősebb fogással próbálta.

Nem lehetett, mert az asszony ujjait görcs szorította a deszkákhoz.

— El kell vinni a koporsót — mondta halkan remegve Sándor, a halott apa testvére, a halott fiú nagybátyja —, tessék elengedni — súgta —, tessék szíves lenni elengedni a koporsót, kedves tiszteletes asszony!

2

— Ahányszor megismerkedésünk óta találkoztam veled, mindig elhatároztam, ez a mostani lesz az utolsó. De mi lett az elhatározásból? Egyik találkozásunkat követte a másik. Mindig szabadulni szerettem volna tőled, és egyre jobban megszerettelek. Nem azért, mert igyekeztél a kedvembe járni... vagy mert soha nem tudtam tőled olyat kérni, amit ne teljesítettél volna. Attól fogva szeretlek, hogy legelőször megláttalak. Amióta velem vagy, teljes embernek érzem magam...

— Beszélj még!

— Hányszor jártam ebben a parkban? Soha észre nem vettem. Hányszor éreztem a hársfák illatát? Soha nem figyeltem. És most? Csodálatos színűek a tulipánok, kellemes a hársfák illata, gyönyörű, ha énekelnek a madarak! Minden megváltozott bennem, semmi nem olyan, amilyennek eddig láttam...

— Hallgatlak.

— Tudom, nem volna szabad, hogy szeresselek téged! Elhatároztam, nem akarlak látni többet. Így okosabb, így tisztességes. De érzem, elindulnék utánad a világ végére is! Fogadkoztam, imádkoztam, ámítottam magam; és itt vagyok. Nem bosszulja azt meg az Isten, ha valaki akkor boldog, amikor körülötte csupa nyomorúság minden?

— Miért sírsz?

— Félek!

— Hogy félhetsz, ha itt vagyok veled?

— Másképp bírnám? Sokáig tőled féltem... De most?

*

1944. május 5-én, szombaton Zsuzska és Bálint Szatmárnémetiben az állomás mögötti park egyik lócáján üldögéltek, beszélgettek. Előttük virágágy tulipánnal, hátuk mögött nyírfa, háncsa televésve nevekkel, évszámokkal. Be-

írhatnák a nevüket és a mai nap dátumát ők is, de még észrevenné Bálintnak valamelyik tanítványa: „Srácok, láttam tegnap Járó tanár urat egy csinos nővel, nyírfaháncsba vésték a nevüket. Nem hiszitek? Hazafelé menet megmutatom a fát. Ehol ni; Zs. és B."

Az, hogy most itt ülnek — Járó Bálint gimnáziumi tanár és Csák Albertné született Érdy Zsuzsanna, a szamosházi ref. lelkész felesége; a sors különös véletlenének következménye.

Bálint, született 1920. február 17-én Szamosháza községben, Szatmárnémetitől tizennyolc kilométerre.

Apja Járó László, szamosházi lakos, kerékgyártómester. Anyja Penyigei Rozália; otthon dolgozik, és neveli a két lányt, Elvirát és Olgát, Bálintra már nincs gondja.

Bálint a négy polgárit magánúton végezte. Beregszászon tette le a vizsgákat Nyéky Imre tanító úr inspirálására:

„— László gazda, Róza asszony, ki menjen tanulni, ha még ez a gyerek se?"

Jófejű, szorgalmas és igyekvő fiú volt; úgy ragadt a fejébe minden, mint lépre az apró madártoll. A tanító úr — mint tanfelügyelő — a szomszéd iskolák látogatására mindig magával vitte Bálintot. Laszovics Gyuri bácsi — a cseléd — befogott a kocsiba, aztán mentek ők hárman. Elöl az öreg, hátul a tanító úr és Bálint.

Azért vitte magával a fiút, hogy legyen kivel beszélgetni az úton, és ha az iskolában, ahova látogatni mentek, nem tudott egy-egy gyerek valamit, Bálintnak kellett megfelelni a kérdésekre.

Szép napokat töltöttek együtt a tanító úrral.

A polgári után Bálint különbözetit tett, és beiratkozott a Szatmárnémeti Ref. Fiúgimnázium ötödik osztályába. A tanító úr továbbra is figyelemmel kísérte az útját. Végzős gimnazista volt, amikor megajándékozta néhány könyvvel. Bálintnak ezek a könyvek sok álmatlan éjszakát szereztek.

A Puszták népe, a Viharsarok, az Alföld parasztsága, A legnagyobb magyar falu és a Futóhomok voltak az ajándékozott könyvek.

Harminc pengős egyházi ösztöndíjjal 1938-ban beiratkozott a debreceni egyetemre. Első éve tanít Szatmáron, abban a gimnáziumban, amelyikben érettségizett.

A Zsuzska apja Érdy József; a Vármegye Közjóléti Szövetkezet tisztviselője.

Ő egyetlen gyerek.

Négy évvel később született, mint Bálint. Tizennyolc éves korában férjhez ment, egy év múlva gyereket szült, és most: itt ül a padon, Bálint mellett.

A park néptelen, az utcák is. Mostanában meggondolja mindenki, hogy utazzon, vagy ne.

Zsuzska is meggondolta.

Az állomáson még tegnap tizenhat vágányra futhattak be a vonatok, ma négy ép vágány van, délelőtt az Attila utcában az út közepén is voltak fél téglák, szétszaggatott gerendadarabok. Délre eltakarították. Nem volt nagy bombázás. Ma valószínű semmilyen se lesz, ezt mindenki tudja, Zsuzska is ezért választotta a mai napot. A férjének azt mondta:

— Tegnap bombázták Szatmárt, vajon anyáéknak nem lett-e valami bajuk, meg kellene nézzem.

Szombaton és vasárnap nem bombáznak soha, az ünnepeket kihagyják az

angolok is, az oroszok is. Az angolok vasárnap nem érnek rá bombázni, templomba mennek, de mit csinálnak az oroszok?

Bálint és Zsuzska — mind a ketten — szamosháziak.

Bálint ritkán megy haza — templomba nem jár —, sokáig azt se tudta, hogy ki a szamosházi pap.

Zsuzska Szamosházára ment férjhez. A férj szülei szatmáriak — most is itt laknak a városban.

Csak az hiányzik, hogy meglássa őket valaki...

Kiszámították, hány percet maradhatnak még itt; Zsuzska az anyjának azt fogja mondani: a második vonattal jött.

Zsuzska férjhezmenetele előtt a két papa ismerte — a Törekvés-pályáról — egymást. Csák bácsi kőfaragómester, de a kövek mellett szívesen faragott rímeket is. Tőle való ez a kétsoros:

„Szereday, Szegedy,
Ki kell egyenlíteni!"

A papa kisebb szobrokat is készített, sírkövekre, kripták elé, és egyszer a Tisza-grófoknak egy lovas szobrot, amit a gróf az ólban helyeztetett el.

Zsuzska, vagyis akkor még Zsuzsi tizennégy éves volt, amikor egy vasárnap délután — idegenben játszott a Törekvés — Csákék hárman jöttek vendégségbe, Berci volt a harmadik; elsőéves teológus.

A következő szabad vasárnap ők mentek vizitbe; és ez így történt hónapról hónapra. Amikor Zsuzska betöltötte a tizennyolcadik évet, Berci elvette feleségül.

Akkor csókolta meg őt először, amikor a menyasszonya lett, Zsuzska csókolózott már azelőtt is... Gimnazistákkal — akiket gyerekkora óta ismert — és egyszer volt egy futballistája is; Hankusz Misi, de annak a mama nem szerette a nevét, a papa, ő nem emelt kifogást. A futballistával ide jártak a parkba; az már régen volt.

Azóta sok minden történt; jelentős és jelentéktelen esemény.

Az utóbbi időben zsúfoltabbak a napok, mint ezelőtt.

Aznap éppen kicsengettek az ötödik óráról. Bálint egyedül volt a tanáriban. Csörömpölés, lárma, valaki fut a folyosón, be a tanáriba. A kis Matheidesz Zoli.

— Tanár úr, tanár úr!

Alighogy beért, nyomában egy német őrnagy lihegett, szuszogott, kapkodva a levegő után. Póráz a kezében, a póráz végén egy öklömnyi sárga pincsi.

— Mi történt?

Matheidesz és a fiúk — nem siettek hazafele, leültek a Láncos templom előtti alacsony kőoszlopra. Előttük ment el az őrnagy a kutyájával. Ki gondolta, hogy ez a német tud magyarul. Mert akkor a kis Matheidesz nem mondja neki, hogy: kamerád, szép kis kutyád van, b... meg a kutyusodat.

Matheidesz mondta, őt vette üldözőbe a német tiszt. Hova szaladhatott volna? Be az iskolába!

Most itt vannak.

A német tiszt példás büntetést kért; szegény kutyus — Huberta a neve — liheg, neki se volt könnyű a futás...

— Mit lehetett erre mondani? — mesélte az esetet Zsuzskának Bálint. — Azt ígértem, példás büntetést adok. A tiszt elégedetten távozott. Mi meg Zolival jót nevettünk a történteken.

*

Bálint és Zsuzska még nincs egy éve, hogy ismerik egymást. Bálint egy szombat délután hazautazott a szüleihez. Vasárnap este jött vissza. Szamosházának két megállója van: a felső, az az állomás; az alsó csak egy régi, kimustrált vasúti kocsi, ott jegyet se adnak. Bálint mindig a kerten járt, ott rövidebb az út a megállóhoz. Első osztályú kocsiba szállt.

Hozott könyvet az útra.

A harmadik oldal után, ahogy felnézett, megállapította, hogy ő egy nagy ló... Olvas, ahelyett, hogy ezt a lányt nézegetné, aki vele szemben ül.

A lány csak szatmári lehet! Ilyen arcú lányok ott vannak; szőke, kék szemű, az arcbőre fényes, a szeme csillogó, és mindig nevetős. Az a jó a szatmári lányokban, hogy egy szóra tudnak nevetni.

— Szatmárra, ugye?

— Nem! Bikszádfürdő...

— Azt mondják, ott még a szatmáriaktól is szebbek a lányok!

Nem mutatott hajlandóságot a beszélgetésre...

„Okosabb, ha olvasok! Semmi striciskedés!"

— Én csak Szatmárig megyek!

„Jó lenne, ha azt mondanád, de kár!"

A lány nem mondott semmit, még jobban behúzódott a sarokba, álmosnak látszott.

— És még ma vissza is jön?

— Ma? Éjszaka lesz, mire Máramarosszigetre érek!

„Óh, te kis szélhámos, az előbb Bikszádfürdőt mondtál..."

Bálint nem figyelmeztette.

Beérkezett a vonat Szatmárra.

A lány — még meg se állt a szerelvény — kiment a fülkéből.

Bálint megnézte. Se a máramarosszigetire, se a bikszádi vonatra nem szállt fel.

Elindult szépen az Attila utcán, befelé a városba.

„Mégis csak szatmári vagy, te kis aranyos!"

Utánasietett, nem szólt, mellé ért. Mentek egymás mellett.

— Mit akar? Én asszony vagyok! Hagyjon békén! A szamosházi pap felesége vagyok!

— Én pedig Járó Bálint, gimnáziumi tanár! Járó László, szamosházi kerékgyártó fia! Járó Sándor presbiter unokaöccse. Nem hiszi? Azt mondják, jobban hasonlítok a nagybátyámra, mint apámra. Nézzen meg!

— Már megnéztem!

Megálltak, kezet fogtak.

— Olyan furcsa, hogy otthon még nem találkoztunk! De hát a férjemet ismeri személyesen is, nem? Megismerkedhettünk volna másutt is. Persze, maga ritkán jár haza, és mi sem régen vagyunk Szamosházán!

Elértek a Teleki utca sarkáig.

— Huszonkettő!

— Elkísérhetem, ugye? Így megy maga Bikszádfürdőre meg Máramarosszigetre?

Egymásra néztek, és mintha régi gyerekkorból való barátság lenne köztük — elkezdtek nevetni.

*

Zsuzska másnap visszamenve Szamosházára, nem szólt Bercinek, hogy megismerkedett Bálinttal. De miért?

Bálint nagy tekintély Szamosházán. Mindenki szereti, a szegény emberek se irigykednek. „Hála istennek, Bálintnak sikerült!"

A gazdák is büszkék rá, az anyjának több nagygazda rokona van. A Penyigei család jó család, jó a Járóéké is, csak az gyengébb: iparos.

Zsuzska és Bálint megegyeztek: senkinek nem szólnak a találkozásukról. Ha véletlenül valamilyen társaságban összekerülnének, úgy tesznek, mint akik soha nem látták egymást.

Már esteledett, amikor Bálint és Zsuzska — azon az első napon — befordultak a Teleki utcába. Sokkal lassabban mentek végig az úton, mint máskor, ha egyedül jártak erre.

A Zsuzskáék házánál két bejárat van! Egyik az utca felől, másik a kertről. A kerti bejárat messzebb esik, meg kell kerülni ezt a házsort a Hunyadi utcaitól.

Zsuzska lánykorában mindig azon járt haza, ott sötét volt, belül a kerítés mellett lehetett csókolózni, nem látták oda apáék a házból, se a járókelők az utcáról.

Mióta asszony, soha nem ment a kerti kapun.

„Már rég haza kellett volna érnem. Mit mondok anyáéknak, hol voltam eddig, ha csak azt nem, hogy a késői vonattal jöttem be, de ahhoz még korán van!"

Bálint a kapuig kísérte. Megálltak a kerítés mellett, aztán egy hirtelen mozdulattal megcsókolta Zsuzskát.

— Maga nem normális, ugye?

— Azt mondták az egyetemen, hogy vannak normálisak, normálison aluliak és normálison felüliek! Engem az utóbbi csoportba sorolt Karácsony professzor úr...

— Én is szerettem volna pszichológiát tanulni...

Az elsőt követő csókok éppen olyanok voltak, mint régen, amikor Zsuzska gimnazistákkal csókolózott.

„Úgy csókol meg, mint egy szerelmes gimnazista! Most, ma este... de aztán soha többet! Olyan korán férjhez mentem! Olyan jó lett volna csókolózni még! Többet nem találkozhatok vele! Gyerekem van és férjem! Ez az egy este... Holnap lesz Szegedynek a jutalomjátéka. Visszavonul a center. Ez az én jutalomjátékom! Az eddigi hűségemért..."

*

Zsuzska hétfőn a délutáni vonattal utazott vissza. Bálint kérte, hogy találkozzanak másnap is. Nem egyeztek meg semmiben. Akkor este Zsuzska ahogy lefeküdt, nagyon sokáig nem aludt el, lehunyta a szemét, és Bálintra gondolt.

Másnap mégis találkoztak. Bálint megnézte a menetrendet, kiment minden vonathoz, amelyik Szamosháza felé indult. Szerencséje volt, a peronon meglátta Zsuzskát. Még jó, hogy a mama nem jött ki az állomásra...

Zsuzska rajtakapta magát, hogy várta ezt a találkozást. Csak egy pillanatra, talán néhány percre, hogy még egyszer végigfusson gondolataiban a tegnap este.

„Ez a bolondos, virágot hozott. Két szál rózsát. Persze, én mondtam neki az este, a virágbolt kirakata előtt, hogy a rózsa a legkedvesebb virágom, a piros rózsa. De akkor is!"

Elindultak a vonathoz. Nappal van, nehogy valakivel találkozzanak!

— Egyszer még megcsókolhatsz, de csak egy pillanatra, ne úgy, mint az este! Nem is jöhetsz, csak a szerelvényig, biztos lesznek a vonatban szamosháziak. Még csak az hiányzik, hogy meglássanak bennünket együtt!

— Állj meg a peronon, kinézek majd a vonatablakon, de integetésről szó sincs!

— Mi lenne, ha a későbbi vonattal mennél?

Most sem egyeztek meg, hogy mikor látják egymást újra.

Bálint állt, nem integetett, csak nézett a vonat után.

Másnap Bálint és Zsuzska — úgy érezték, furcsa játékokat éltek át tegnap. Igaz-e, ami történt?

„Érdekes — gondolta Zsuzska — gyerekkoromban ki nem állhattam, ha valaki Zsuzskának szólított. És ha Bálint mondja, akkor olyan jó."

A virágot hazavitte, vázába tette. Azt hazudta Bercinek, otthonról hozta.

Bálint még azt is mondta tegnap, hogy nem jó így a haja, ha az arcába lóg. Hátul össze kell kötni, úgy sokkal jobban kiemelkednek az arcvonásai.

Most megpróbálja a tükörben.

„Csakugyan, így egész más vagyok. Ha legközelebb találkozok Bálinttal, így fésülöm a hajam... Bálinttal többet én nem találkozhatok! Vége a jutalomjátéknak! Gondolni is csak addig fogok rá, amíg tart ez a két szál rózsa."

Bálintnak másnap délelőtt rossz hangulata volt. Délre jókedvre derült.

„Nincs semmi baj. Hisz Zsuzskát én akkor látom, amikor akarom. Vasárnap hazamegyek!"

Haza is ment.

— A tanító úr fog prédikálni — mondta az édesanyja —, a tiszteletes úrnak megjött a behívója.

A szülei nem tudták, hogy Bálint és Zsuzska ismerik egymást. A tiszteletes asszonyt szerették. Anya mondta is egyszer templomból kijövet, hogy: de szép ez a tiszteletes asszony, olyan finomlelkű. Szatmárra való, és milyen fiatal! Mint egy gyereklány! Pedig már van egy picije. Ilyen lány kellene Bálintnak, nemhogy észrevette volna Szatmáron! De nem vesz ő észre senkit. Itthon se megy sehova, a könyveket falja, pedig most már nem is lenne muszáj. Kitanult, diplomája van! Doktorálhat is, ha akar.

Bálint vasárnap este nem ment vissza Szatmárra. Sötétedéskor azt mondta, meglátogatja Soós keresztapáékat.

Valaki ment előtte az úton. Egy nő... Fején kendő, felgyűrt kabátgallér, tejesedény a kezében. Szépen lép...

— De hisz ez Zsuzska!

— Bálint!... Engedd el a kezem. Akárki megláthat bennünket!

Az utcáról bementek a parókia udvarára, onnan a kertbe. Összeölelkeztek.

— Zsuzska, te sírsz...

— Dehogy!

— Szeretlek!

— Én is szeretlek...

— Igaz ez, Zsuzska?

— Bár ne lenne igaz!

*

Háromszor találkoztak, mindig úgy, hogy ez az utolsó.

Zsuzska — amikor egyedül maradt, Berci bevonulása után — arról beszélt a szüleivel, hogy lenne jobb? Ha ő költözne haza Szatmárra, vagy a mama

menne ki Szamosházára? Berci azt írta, ragaszkodik hozzá, hogy Zsuzska maradjon a parókián...

Maradt.

Anya kiköltözött. Zsuzskának néha be kellett utazni apához.

Akkoriban egymás után kétszer is bombázták a várost. A bombázások és a gyerek miatt is jobb a falu...

Zsuzska ahányszor bement Szatmárra, mindig találkozott Bálinttal.

Józan pillanataiban tisztességesen végiggondolt mindent: be kell fejezni!

A múltkor is elbeszélgettek: azt hitték, számukra örökké emlékezetes élmény az az első este marad. Másnap délután már úgy érezték, nem az, hanem amikor a vonatnál találkoztak, és Bálint rózsát vett! És aztán mindig az utolsó lett a legemlékezetesebb... Így vannak minden találkozással!

Hogy szabaduljanak hát egymástól?

Egyetlen lehetőség van: ha nem találkoznak többet! Ha holnaptól idegenek lesznek egymásnak. De ezt hogy lehet?

*

A május 5-i találkozásuk után — amikor előző nap bombázták a várost, Bálint korán reggel ment be az iskolába, sokkal korábban, mint máskor, még hét óra sem volt. Tóth Lajos bácsi, az altiszt kopogott a tanári ajtaján:

— Szigethy igazgató úr hívatja a tanár urat!

Az igazgatónak szokása volt hétkor, sőt, néha még előbb bemenni az intézetbe. Csendben szeretett dolgozni. Ahogy Bálint belépett, az igazgató kérte, tegye be maga után a belső ajtót is.

Nagyon jó barátságban voltak. Béla bácsi tanította annak idején Bálintot — igazgató volt már akkor is —, érettségi után ő járta ki, hogy Bálint egyházi ösztöndíjjal egyetemre kerüljön.

Bálint néha a pénz miatt lelkiismeretfurdalást érzett. Egyház pénzén tanult, aztán...

Beszéltek erről Béla bácsival...

Az öreg azt mondta, kisebb gondja is nagyobb legyen ennél! „Megdolgoztunk mi azért a kis pénzért régen a papoknak!"

— Nem ezért hívattalak! Te tagja voltál az egyetemen a „Szocialista Magyarországért" körnek. Ezt nem említetted nekem! Nem megrovásképpen mondom! Örülök, hogy tudtad, hol a helyed!

— Ártatlan tanulócsoport voltunk... Nem csináltunk mi semmit! Németh Lászlót, Illyést, Veres Pétert, Darvast olvastuk...

— Minden ártatlanul kezdődik... Bálint... nekünk is alakítanunk kell itt egy kört. Ártatlan kört! Hetedikesekből, nyolcadikosokból és a tanárokból. Figyelj ide, fiam! Elmondom az elképzeléseimet: A tantestületben besúgó és rongyember nincs. Én azokat már elpateroltam időben. De ostoba akad köztünk... magyarok vagyunk! Nem szólunk mindenkinek! Az első feladatunk az lenne, hogy megmagyarázzuk órákon: ez a háború elveszett! De okosan ám, fiam! Nem elvesztettük, mert nem is volt a mienk!

— Biztosan tudja ezt már, Béla bátyám?

— Biztosan, fiam. És nem most, hanem tudtam már akkor, amikor megindították. Mindennek van törvénye: a háborúnak is. Létrehozzuk ezt a Kört... ez lesz az első lépés! Mentsük, akit lehet, egy csepp vért se többet a nemzet ereiből! Kell az erő a háború utánra. Óriásak a veszteségeink. A béketárgya-

lásokon, minél gyengébben kerülünk ki ebből a disznóságból, annál nagyobb pofont kapunk!

Bálint szívesen hallgatta az igazgatót.

— Nézzük csak, fiam, kik is lennének, akikkel szót érthetünk? Itt vagyok én, itt vagy te a tanárok közül...

*

Egy hétre rá — amikor Bálint és az igazgató reggel korán arról beszélgettek, hogy Kört alakítanak — az iskolához a Magyar Királyi Tanfelügyelőségtől átirat érkezett: az intézetet az ilyen és ilyen számú határozat alapján adják át a szövetséges német csapatoknak, akik hadikórházat fognak az épületben berendezni.

Béla bácsi először arra gondolt — és ezt meg is beszélte Bálinttal —, hogy vajon nem most lenne-e ideje bővíteni a Kör tevékenységét? De aztán elállt ettől a tervtől — mondván —: sebesültekről van szó, a legembertelenebb helyzetben is humanistáknak kell maradni.

Másnap az igazgató közölte az álláspontját Bálinttal: most a legfontosabb feladat, hogy ilyen körülmények között is folytassák a tanítást, ne engedjék szét az ifjúságot. A németek által igénybe nem vett helyiségekben kell megszervezni a tanórákat.

Kemény, kétnapos munka volt; a szenespincékből kipakolták a tüzelőt, átrendezték a szertárakat, a tornacsarnokból négy tantermet alakítottak ki, a raktárak anyagát a padlásra hurcolták, hogy legyen elég hely.

Akkor éjszaka minden eddiginél súlyosabb bombázás érte a várost. Az állomás és környéke volt a fő célpont, egyetlen ép sínpár sem maradt. A reggeli vonatok jóval a város előtt vesztegeltek, a nyílt pályán. A távolra utazók kiszálltak a szerelvényből, és ültek a töltésoldalon, a környékbeliek vagy begyalogoltak a városba, vagy visszamentek oda, ahonnan jöttek.

Rengeteg ház romba dőlt, és sok halott volt.

Másnap reggel még tanítás előtt — a pincében elhelyezett irodában — megjelent egy német hadnagy, bemutatkozott, és jól érthető magyarsággal közölte Béla bácsival, hogy dr. Biezerbach alezredes kórházparancsnok kéreti a parancsnoki irodájába.

Tanári szoba már nem volt külön, az egész kar az igazgatói irodában tartózkodott.

Béla bácsi felállt, kihúzta magát, és azt mondta:

— Kérem, ennek az intézménynek az igazgatója én vagyok! És hogy úgymondjam, itt mindennek a gazdája is. Elvárom, ha a parancsnok úrnak bárminemű közölnivalója van velem, keressen fel az irodámban. Engem csak úgy hívat? Micsoda eljárás ez?

A hadnagy elnézést kért, és távozott...

Béla bácsi sápadt volt, a tanári kar szótlan.

Még a tanítás megkezdése előtt visszajött a segédtiszt, és szó nélkül letett a Béla bácsi asztalára egy fél ív papírt, rajta két külön bekezdésben két mondat — megszólítás nélkül.

„Megparancsolom, hogy a tanulóit a legrövidebb időn belül távolítsa el az iskola területéről.

Mindennemű parancsmegtagadást és szabotázscselekményt az érvényben levő német haditörvények szerint büntetek.

Dr. Biezerbach alezredes"

Béla bácsi sápadt lett, és ahogy a levél elolvasása után összehajtotta a papírt, remegett a keze.

Bejelentette, hogy azonnali hatállyal tantestületi értekezletet tart, és megkért néhány tanárt, hogy menjenek be az osztályokba, igazítsák el a gyerekeket; csendben és fegyelmezetten maradjanak a helyükön, a további utasításig, ők pedig azonnal jöjjenek vissza az igazgatói irodába, hogy haladéktalanul megkezdhessék az értekezletet!

*

A városban helyreállt a rend. A kivezényelt katonai alakulatok és munkaszolgálatos csapatok az állomást és környékét rövid idő alatt megtisztították a romoktól, kijavították a megrongálódott síneket, és újra közlekedtek a vonatok.

Bálintnak fontos volt, hogy Szamosháza felől beérkezzen a vonat. Úgy beszélték meg, hogy most szombaton Zsuzska bejön Szatmárra. Mivel a mama kint lakik, és a papa egyedül van, valakinek rendbe kell tenni a lakást. A mamának sokkal nehezebb az utazás — ő marad a gyerekkel —, Zsuzska pedig bejön már szombat este. De nem megy haza, a papának azt fogja mondani, hogy a reggeli vonattal érkezett. És akkor...

— És akkor én hol fogok aludni?

— Nálam! Az én szobámban!

Bálint egész nap a Zsuzska fogadására készült. Remegő izgalommal telt a nap.

„Csakugyan ennyire szeretem?"

A szobába Zsuzska bejöhet anélkül, hogy a háziak észrevennék. Nem is nagyon figyelik, meg késő is lesz, és reggel Zsuzska korán megy el...

Bálint délután olvasni se tudott, számolta a perceket, mikor lesz már este. Elment a virágboltba, vett hét szál piros rózsát, hazavitte, nézegette a rózsákat, este beletette papírba, és kiment az állomáshoz.

Egy téglarakás mögött húzódott meg, nem akart ismerősökkel találkozni.

„Lehetetlen, hogy ne jöjjön! Mindennél biztosabb, hogy jön! Ő mondta, hogy várjam."

Egymás után érkeztek be az esti vonatok, hosszú katonai szerelvények is; özönlött a rengeteg sebesült. Végre bemondta a mikrofon a szamosházi vonatot. Óráknak tűnt, amíg kibontakozott a mozdony a sötétből, és becsoszogott az állomásra.

„Már csak pillanatok, és meglátom."

Igyekeztek az utasok, cipelték batyuikat, Bálint a háta mögött tartotta a rózsát.

Zsuzska biztosan a hátsó kocsiba szállt. Már csak egyesével szállingóztak az utasok — és Zsuzska sehol.

„Ugye, hogy nincs Isten! Nem akart jönni, vagy nem jöhetett? De miért nem írt? Vagy talán... ezzel, így akar befejezni mindent?"

Hazament, beletette a rózsákat egy-egy dobozba, és írt hozzá néhány sort: „A rózsa a tied. Ezzel vártalak. Most gyűlölnöm kellene téged, de azt hiszem, soha nem szerettelek még így, mint most."

Elment a postára, feladta a csomagot, ezt holnap reggel már megkapja Zsuzska.

Nem kellene felüljön a hajnali vonatra, és elutazni Szamosházára?

„Nem! Bennem is van konokság! Azt hiszi, neki szabad mindent, mert szeretem? Legyen vége! Soha még levelet se írok neki többet. Tudja meg, hogy nagyon szerettem, de ha én egyszer valamit elhatározok!"

Hogy is mondta Zsuzska legutóbb?

— Tudom, hogy te mindenre képes vagy, ha egyszer elhatározol valamit!

„Jó, hogy így fejeződött be. De még egyszer látnom kellene. Meg kellene csókolnom, és megmondani neki: hogy szeretem."

„Nem utazom sehova! Írjon ő! Talán beteg? Lekéste a vonatot? Vagy félt... szegénykém... Ugye, drága Zsuzskám, féltél? Nem kellett volna félned. Hiszen ha te nem akarod, én egy ujjal se nyúltam volna hozzád! Attól féltél, hogy azt mondtam a múltkor: most már igazán bebizonyíthatnád, hogy te is úgy szeretsz engem, ahogy én. Ugye a bizonyítástól féltél, kedves!"

Bálint úgy gondolta, hogy reggel mégis utazni fog Szamosházára. Szól Béla bácsinak, tanítás nincs, a főigazgató utasítására tegnap befejezettnek tekintették a tanévet, szombatra kész kell legyenek a bizonyítványok, az ünnepélyes tanévzáróra nem kaptak engedélyt.

Béla bácsi dühöngött, de belátta, most nincs mit tenni, éppúgy, mint valamelyik nap az alezredes goromba utasítása után. Minden meggondolatlan lépés emberek és gyerekek életébe kerülne! Ez már nem önképzőkörösdi, ez életre-halálra megy!

Meg kell írni a bizonyítványokat, ki kell osztani, és aztán...

Béla bácsi szólt Bálintnak, hogy maradjon, beszélni akar vele, holnap este menjen el a lakására...

— Csinálnunk kell valamit — mondta az öreg —, az iskolában most már semmi dolgunk, ráérünk...

„Lefekszem, és nem kelek fel holnap estig. Megpróbálom, lehet-e annyi ideig egyetlen valakire gondolni..."

Délután mégis mást határozott. Mehet ő Szamosházára úgy is, hogy Zsuzska ne tudjon róla. Felé se néz.

Felült a Szamosháza felé induló vonatra. Ahogy a vonat ment, egyre közeledve a faluhoz, Bálint mind jobban érezte: nem fejeződött be semmi. Szorongó érzésekkel teltek a percek.

És mi lesz, ha Zsuzska azt mondja: hagyjon neki békét. Ma este látni akarja!

Sötét volt, mire a vonat a szamosházi állomásra ért.

Bálint megkerülte a paplakot, benézett az ablakon óvatosan, és aztán könnyű szívvel — lesz ami lesz — odalépett az ajtóhoz, bekopogott.

— Ki az? — kérdezte belülről valaki.

— Járó Bálint.

Az ajtó kinyílt. Zsuzska mamája.

— Végre, hogy szemtől szembe láthatom magát! Nem nagy öröm! Sokat hallottam magáról. Sok mindent...

A mama aztán egész este nem mutatkozott.

— Hogy kerülsz ide? Mit akarsz te itt? — kérdezte Zsuzska.

A hét szál rózsa az asztalon volt egy vázában.

„Nem dobta el, vázába tette."

— Ne haragudj, nem akartalak megbántani... meglepődtem, hogy váratlanul megláttalak... Úgy ver a szívem, mint egy fruskáé.

— Mit akarok itt? Semmit! Még egyszer akartalak látni, meg arra voltam kíváncsi, mi lett azzal a rózsával, amit küldtem, amivel vártalak. Csak ennyi...

— Itt van, látod! Ne menj még el! Mindig azt kínozza az ember, akit legjobban szeret...

— Én nem akarlak kínozni...
— Mégis azt teszed...
— Pedig nem akarom! Azt ígérted, hogy bejössz...
— Ne menj el, annyi minden történt velem tegnap óta... de... ha nem történt volna semmi... akkor se mentem volna be... Tegnap értesítést kaptam! Berci fogságba esett. Miért nem segítesz, ha szeretsz? Olyan jó, hogy eljöttél, hogy láthatlak... Hadd lehessek én ezután is őszinte hozzád. Nem bírtam bemenni... nem tudok... félek... hogy majd egyszer mindent megbánok. Én úgy akarlak szeretni, hogy soha semmit ne kelljen megbánnom...
— Milyen kedves vagy... így jó, hogy nem jöttél be! A mi életünkben, mióta ismerjük egymást, mindig minden úgy volt jó, ahogy történt!
— De ha még egyszer azt kérnéd, hogy menjek, elindulnék gyalog is!
Bálint nem is látogatott haza a szüleihez, nagyon sokáig beszélgettek Zsuzskával; hajnalodott, amikor kiment a vonathoz.

*

Reggel korán ért be Szatmárra, úgy gondolta, nem vár estig, felkeresi Béla bácsit most.

Az állomáson és az utcákon rengeteg német katona. Szeges dróttal elzárt ablakú vagonokban orosz hadifoglyok. Az utcán is csapatostul vonultak, német fegyveresek kísérete mellett. Nem messze az állomáshoz egy udvarra tódult be a sok hadifogoly. A vályú tele volt vízzel, annak estek neki, a kísérők korbáccsal, puskatussal ütötték az embereket, idő kellett, míg el bírták verni őket a vályútól. Aztán újra elindultak a foglyok.

Bálint alighogy kiért az állomásról, Matheidesz Zolival találkozott. Látta a fiút már a vonatnál is, ott ólálkodott, de nem köszönt, elfordult, amikor egymás mellé értek.

A fiú előtte ment az utcán. Lehetetlen, hogy észre ne vette volna őt. Haragszik rá?

Bálintnak eszébe jutott a német őrnagy meg a pincsi. Zoli majdnem kihúzta akkor a gyufát! Ha az az eset most történik, és nem a tavaszon, más kimenetele lett volna!

A fiú körülnézett, megállt, és anélkül, hogy hátrafordult volna, megvárta, amíg Bálint utoléri. Akkor visszafordult az állomás felé, de azalatt egy összehajtogatott papírdarabkát csúsztatott a Bálint zsebébe.

„Igazgató urat letartóztatták az éjszaka, a névsor a németeknél van. Azonnal tessék menekülni, minél messzebb a várostól!"

Bálint a gyerek után nézett, de ő már eltűnt a házak közt.

A névsor... a névsor... miféle névsor? Megvan! Amit Béla bácsi írt, hogy kikre számíthatnak... ekkora ostobaságot!

Civil karszalagosokból és katonákból álló járőrcsoport tűnt fel az utca végében. Bálint megfordult, és elindult az állomás felé, de nem ment a pályaudvarig, hanem Németinél letért a Szamos töltéséhez.

Besötétedett, mire hazaért. Zsuzskával akart találkozni, de úgy, hogy senki más ne tudjon róla. A szüleihez nem ment. Hajnalban felzörgette Sándor bátyját, vele beszélt meg mindent.

— Ehhez mit szól, Sándor bátyám?

A szénapadlást találták a legalkalmasabbnak. Átrakták a takarmányt a szénatartóba, Bálint kényelmesen elfért az üregben.

— Csak legalább csináltunk volna valamit!

A szénapadlásról Bálint csak este jött ki, amikor már jól besötétedett, és nem láthatta senki.

3

A tisztek barakkja a hadifogolytábor elkülönített részén volt. A barakk lakói a nap hosszú, tétlen, idegfárasztó óráit — egyéb elfoglaltságuk nem lévén — diskurálással töltötték. Most a pap beszélt:

— Igazatok van, uraim, ez az egyetlen lehetőség arra, hogy normális fővel hazajuthassunk, ha tudomásul vesszük a tényeket! A hazakerülés, az életben maradás nemcsak a körülményektől függ, hanem tőlünk is. Kevés, amit testi kondíciónk megőrzésének érdekében tehetünk, de annál többet a szellemért. Ezt úgy mondom nektek, mint volt tábori papotok...

A szökés tervéről véglegesen le kell mondanunk, mert megvalósíthatatlannak látszik. Csak azokon az utakon próbálkozhatnánk, amelyeket a hadsereg tart ellenőrzése alatt...

A barakkokat körülvevő fal legalább három méter magas. Rajta szeges drót. Valószínű, hogy áram nincs benne, de a toronyban elhelyezett egyetlen géppuska belövi az egész környéket. Azért ment bele a parancsnok, hogy ilyen fáradt és minimális létszámú őrséggel vállalja az őrzésünket. Egyetlen fegyveres is elég lenne a tábor teljes biztosítására...

Sem rangban, sem korban nem én vagyok az első tiszt köztetek, de ha ti is úgy gondoljátok, vállalom a csoport lelki gondozását. Ez ugyan nem sokat jelent, talán csak annyit, hogy a helyzethez alkalmazkodó fegyelemmel beszéljük meg dolgainkat, közöljük egymással meglátásainkat.

Továbbra is azon az állásponton vagyok, hogy nem cselekedtünk sem érdekünk, sem lelkiismeretünk ellen, amikor az átállás, illetve az önkéntes fogságvállalás mellett döntöttünk! Azt éppen olyan világosan láttuk, hogy a háborút elvesztettük, mint most azt, hogy mekkora a magunk felelőssége további sorsunk alakulásában.

Az ország színe-java a frontokon vérzik. Egy részük már hadifogságban, a többi még harcban, szökésben, dezertációban. Az egész nép — nemzet sorsa függ attól, hogy bírjuk átmenteni magunkat a fogság poklán, milyen szellemi, testi csonkulásokkal kerülünk haza.

Mint pap, hangsúlyozom szellemi helyzetünk fontosságát. Amíg éber és kondícionált a szellem, addig nem lehet baj.

Gyakorlatokat kell szerveznünk — lelkigyakorlatokat. Az a legnagyobb tragédiánk, hogy nem érintkezhetünk a legénységgel, pedig ők látják legnagyobb szükségét a szellem ápolásának.

Nem maradhatunk itt sokáig! A parancsnok is utasításra vár, amit bizonyára napokon belül meg fog kapni. Azt is alátámasztják a tények, hogy rövidesen tovább visznek bennünket. Figyeljétek meg: harmadik hónapja vagyunk itt, mit ettünk, mit kaptunk az első időszakban? Napi tizenkét deka kenyér és kétszer leves; borsólisztből. Napi húsz perc séta...

És ezen a héten: tegnap marhahúsleves, főtt hús krumplival. Az más kérdés, hogy milyen minőségben! És a múlt heti egy kör futás helyett: tegnap három. Szerintem ma négy lesz. Fogcsikorgatva is le kell futnunk a parancs szerinti négy kört. Aki ezt nem bírja — nyilván nem alkalmas munkára... Aki munkára nem alkalmas — pusztuljon el...

Uraim, hadifoglyok vagyunk, egy — minden kétséget kizáróan — vesztes hadsereg tagjai — a győztesek birtokában.

Én azt egy pillanatig sem hittem, hogy gödrök elé állítanak bennünket, és kivégzik az átállt egység minden tagját. Ez — most már tudjuk — német propaganda volt.

Jön a tél; azt hiszem, életünknek ez lesz a legkegyetlenebb tele!

Célszerűnek tartom, ha tájékoztatlak benneteket a parancsnokkal való beszélgetésemről. Valóban jól sejtettétek, különös bánásmódban részesít bennünket — átállt tiszteket. Antifasiszta átképző iskolára akar vezényeltetni. Megmondtam nyíltan: parancsnok úr, magyar tiszt vagyok, de csak másodsorban; én mindenekelőtt pap vagyok! Önkéntes akaratom szerint én az Isten által rám bízott lelkeket soha elhagyni nem fogom. Azt kérem, szolgálhassam továbbra is az egység lelki gondjainak munkáját, engedjen a katonák közé. A parancsnok nevetett, teát ivott és vodkát kevert hozzá, de a vodkából tisztán is ivott. Szellemes volt és jókedvű, szinte komolytalan, azt mondta, az antifasiszta iskola Moszkvában működik, ha oda elmegyek, ott találkozhatok akár a metropolitával is. Azt, hogy én protestáns vagyok, nem értette. Kissé lerészegedett. Megveregette a vállam, és azt mondta, bolond vagy, pap, megbánod te még ezt! Nem mégy iskolára; majd mennél még úgy tavasztájt, ha ezután a jó kis tél után te is kapsz egy-két hasmenést.

A tolmács jóindulatú volt, bár nagyon mértéktartó, és nem gondolnám, hogy velünk — tisztekkel — kapcsolatban a parancsnokot rosszindulatúan befolyásolná.

Ha a délutáni séta helyett újra futás lesz — és emelik az adagot, biztos, hogy munkára vezényelnek bennünket. Azt kellene megértetni mindenkivel, hogy átjusson a szelekción.

A parancsnok megtiltott minden vallási szertartást. Én ígéretet tettem, hogy tartózkodni fogunk ettől, és parancsa szerint járunk el.

Magam helyett senkit nem javasoltam közületek a moszkvai iskolára. Azt mondtam a parancsnoknak, hogy ez önkéntes vállalkozás, tehát lelkiismereti kérdés. De arra készüljetek fel — ha ugyan erre lesz még idő —, hogy hívatni fog benneteket.

Beszélgetéstől, tanácskozástól, eszmecserétől nem tiltott el bennünket, sőt, határozottan emlékszem rá: engedélyezte.

Most az a legfontosabb, hogy megtaláljuk beszélgetéseinknek azt az adekvát témáját, amely valamennyiünket szellemi frisseségben tarthat. Azt, amit mondtatok — a napi előadássorozatot —, én helyénvalónak tartom. Sajnos, az előadásokra való felkészülés lehetősége minimális, mivel sem papírt, sem íróeszközt nem kapunk továbbra sem, mert ez nekik sincs.

Az álommal kapcsolatban szeretnék most néhány gondolatomról beszélni nektek.

Az álom az emberi lélek egy furcsa, és még sok vonatkozásban nem tisztázott terméke. Az túlzás, ha nagyobb szerepet tulajdonítunk álmainknak a kelleténél, de az elbeszélésével, magyarázatával segíthetjük szellemi ébrentartásunkat.

Időtöltésnek sem lesz rossz! Könyv nem áll rendelkezésünkre, társaságunk felekezetileg is megosztott. Maradjunk az elgondolás mellett: naponta néhány órát beszélgessünk az álmainkról.

Én például lágerünk elhagyásának közeledő időpontját, és azt, hogy rövidesen munkába fogunk állni — egy éjszakai álmommal hozom összefüggésbe.

Kell legyen valami összefüggés az álom és a valóság között.

Az ember olykor összeálmodhatja a legképtelenebb dolgokat is...

Uraim, én valamelyik éjszaka azt álmodtam, hogy egy felrobbantott híd újraépítésénél dolgoztam; minden szakismeret és hozzáértés nélkül. Azt a feladatot kaptam, hogy vezessem le az építkezést, felelve a munka végleges sikeréért!

Úgy próbáltam megmagyarázni magamnak furcsa álmom vonatkozásait, hogy a híd csak szimbólum lehet. Az Úr itt a mi különös helyzetünkben azt a feladatot adja nekem, hogy építsem meg valamennyiünk között a lélek hídjait...

Álmomban az volt a különös, hogy az egészet szinte nem is foghattam fel álomként, annyira valósághűnek tűnt.

Ugyanabban a faluban történt velem minden, amelyikben éltem a katonai szolgálatom előtt, és amelyikben a szeretteim ma is élnek! De természetesen nem mint pap voltam ott, hanem egy meghatározatlan foglalkozású valaki. Érthetetlen a magam számára is... feleségem velem volt, de furcsa kapcsolatban éltünk. Egyet azonban mondhatok... soha senkit még úgy nem szerettem, mint álmomban őt. Őt, aki velem élt, de aki a szamosházi lelkésznek volt a neje! A lelkész álmomban nem én voltam...

Nejem — mint már említettem — szerves része volt álmomnak, de nem a feleségemként. Őt megismerkedésünk óta Zsuzsának szólítom, de érdekes módon álmomban Zsuzska lett, pedig tudom, hogy nevének minden változata közül számára ez a legunszimpatikusabb!

Hát nem érdekes helyzet? Egy asszony: a valóságban a feleségem... És álmomban másnak a felesége, de mégis az enyém...

Feleségemet én mindig tisztességgel és hűséggel szerettem, és ő is engem. De a szerelmi érzéseknek olyan izzása számomra soha nem volt ismert, mint amilyennek ezt a kapcsolatot álmomban átéltem!

Álmom nem minden előzmény nélkül való volt.

Lefeküdtem, elaludtam, és akkor ébredtem fel, amikor végigálmodtam mindent. Pedig nem vagyok jó alvó, sőt, az utóbbi időben nem emlékszem rá, hogy végigaludtam volna egyetlen éjszakát!

A pap egy időre abba kellett hagyja hosszú álmának elbeszélését. A parancsnok — megtartva ígéretét — nagy edény tetűport küldött a tiszti állomány használatára.

A tisztek levetkőztek, beszórták egymás testét a porral. A parancsnok azt üzente, hogy ebből korlátlan mennyiségben fog a tisztek rendelkezésére bocsátani. Az edényt innen átviszik a legénységi részleghez, de a porból annyit használhatnak, amennyit akarnak.

Kézdy őrnagy javasolta, hogy a behintés pillanatában mindenki tömítse el orrlyukait, mert legutóbb a tetvek megmaradtak, de a por néhányójuknak kikezdte az orrnyálkahártyáját.

A szomszédos barakkban a német tiszti állománynak nem adtak a porból.

Ebből is látható volt, hogy a kapitány előtérbe helyezte a magyar csoportot a németekkel szemben. Ide küldött port, oda nem, holott a magyarok között a legmagasabb rendfokozat: őrnagy, a németek között két ezredes és több alezredes is van!

Amikor mindenki végzett testének a tetűporral való behintésével, ki-ki

elfoglalta a helyét. A pap állva maradt. Jobban szeretett így beszélni, de azért is állva kellett maradjon, mert az alsófele tele volt sebbel, amelyet a tisztálkodás hiánya miatt kapott.

— Reggel felkeltem, és segítettem apámnak, elkészítettük a disznók moslékját. A házunk két részből állt, egy — úgynevezett — nagyházból, és egy kisházból, melyet nyárikonyhának, sütőháznak és éléskamrának használtunk. Apám megtörte dézsában a főtt krumplit, én pedig ezalatt a korpatartóból három edény korpát vittem a moslékhoz.

A disznók nagyon éhesek voltak, ették, rágták az óluk fakarámját, úgy látszik, apámmal nem keltünk fel idejében, vagy este kaphattak kevés élelmet. Ahogy az állatok elé öntöttük a moslékot, jó ideig nézegettük őket, mint falnak, habzsolnak nagy étvággyal kedvükre. Hat szép hízónk volt, mind göndör szőrű mangalica, két fekete köztük.

A disznóól előtt álltunk apámmal, amikor odajött hozzánk egy idegen ember. Meglepetésünkre szalonnát kért. Csak úgy, egyszerűen, hogy adjunk neki szalonnát. Mondom apámnak, hogyha kéri — biztos szüksége van rá, márpedig ha valakinek valami szükséges, ha csak egy mód van rá, és telik az ember erejéből — akkor adni kell...

Igen ám, de nem volt szalonna a háznál.

Ez furcsán hangzik. Az idegen ember is rossz néven vette, pedig apám nem hazudott. Megmagyarázta, azért nincs szalonnánk, mert így ősz felé már nagyon avas a tavalyi szalonna, nem szereti a háznál senki, és édesanyám túladott rajta.

Az idegen hitte is, nem is, azzal ment el: megállj, kutya burzsuj, nem adtál szalonnát! Azt mondod, nincs, itt meg hat disznó röfög, akkora mindegyik, mint egy-egy bálvány. Nem is nekem kellett volna a szalonna, hanem a proletároknak. — Így mondta. Azoknak akarta vinni, mert most már az lesz a világ rendje: ahol sok van, onnan elviszik. Meg hogy a felszabadítót nem illik így fogadni!

Aztán az idegen kiment az udvarunkról.

Azt mondja apám: fiam, ez orosz katona volt, egész biztos, láttam én oroszokat az első világháborúban!

— Hát akkor — mondom apámnak — bejöttek az oroszok! Ez pedig csak úgy történhetett, hogy kimentek a németek. Még szerencsénk, hogy itt nálunk, Szamosházán, ilyen csendben-rendben ment végbe minden!

Apám utólag megbánta, hogy nem adott szalonnát a katonának. Mindig előrelátó ember volt — kérni kellett volna a szomszédból. Egész nap azon bánkódott, hogy ebből még baj lehet.

Később csakugyan mindketten meggyőződtünk róla, hogy bejöttek az oroszok. Rengeteg lovas katona jött-ment az utcákon, ágyúkat vontattak.

A legtöbb nő kispárnát dugott a szoknyája alá, mintha állapotos lenne.

Egyet azonban nem értettünk apámmal: azt mondták, az oroszoktól félni kell... és mi nem féltünk! Isten tudja, egyszerűen honnan kerültek elő a faluból olyan emberek, akik örültek az oroszok bejövetelének.

Mi nem örültünk, szégyennek éreztük volna, ha örülni tudunk.

De másképp a falu. Ámult apám, én is. Itt az oroszokat sokan várták, csak nem beszéltek róla? Vagy lehet, nem várták, de most már, hogy itt vannak, megpróbálnak az emberek okosan viselkedni.

Később megint jött néhány idegen az udvarunkba. Róluk már azonnal tudtuk, hogy orosz katonák. Végignéztek mindent, vigyorogtak. A lakásban

felforgattak mindent, és az egyik, elmenőben, magával vitte az apám egyetlen ünneplő öltönyét.

Később megtudtuk: az idegen — az orosz katona — a harmadik szomszédban szállásolt egy szegény embernél, akit úgy hívtak, hogy Angyal Sándor. Ő küldte az orosz katonát hozzánk! Nálunk van mindenből elég, náluk meg semmi! Ezt mi apámmal nagyon jól tudtuk, csak azt nem, hogy ezentúl így is lehet! Apám ezt szóvá is tette. Angyal Sándor kinyitotta a száját:

— Várjatok csak sorotokra, lesz ez még ígyebbül is! Majd ha azért megy át hozzátok az orosz, hogy elhozza nekem tőletek azt, ami jár...

Fogalmunk se volt, mi jár tőlünk Angyal Sándornak! Igaz, harmadába kapálta a krumplinkat, holott az feles kellett volna legyen! — Úgy számoljunk, ha nem visszük át neki a járandóságot, átviteti a katonájával.

Ám a katonák nem voltak olyan mérgesek, mint amilyennek Angyal Sándor szerette volna! Akkorákat tudtak nevetni, hogy zengett az utca. Inni is tudtak, de egy közülük — a kapitány — igyekezett mérsékelni a társaságot.

Alig telt pár nap, lent a faluvégen az egyik háznál citerabált rendeztek. Orosz katonákat is hívtak a bálba. Hajnalig duhajkodtak, nagy botrány lett. Az egyik faluvégesi ember odarendelte a feleségét, hogy mindenki szeme láttára feküdjön le a kapitánynak — mondván —, te ilyen voltál mindig, Amál, te lefeküdtél akármelyik gazdának azért, hogy jó helyen adja ki nekünk a krumpliföldet. No, akkor most feküdj csak le szépen, a kapitány elvtársnak, mert ők nemcsak krumpliföldet adnak ám tavasszal, hanem ők hozták el nekünk a szabadságot.

Az asszony nem feküdt le, de a katonákat felajzotta a lehetőség, amiatt tört ki a botrány...

Itt abba kellett hagyja elbeszélését a pap.

Sorakozót rendeltetett el a parancsnok — a napi tornához.

— Valószínű, hogy munkára készítenek fel bennünket — mondta az egyik tiszt.

Azt a pár perc időt, ami a sorakozótól a kivonulásig rendelkezésükre állt, arra használták fel, hogy meggyőzzenek mindenkit, jobb, ha még a betegek is vállalják a gimnasztikát, a futást.

Be kell bizonyítani, hogy a parancsnokság számíthat az egységre, alkalmasak valamennyien a munkára. A munka megmentheti mindőjüket, ha dolgozniuk kell, fel fogják emelni az élelmiszeradagokat...

A futás után az volt a legnagyobb baj, hogy azonnal vissza kellett menjenek a barakkba. A következő csoportot vezényelték ki az udvarra. Az lett volna a jó, ha sétálva levegőzhetnek még egy kicsit. Bent a tetűpor átjárt mindent. Abból a levegőből nem jó teleszívni a megtágult tüdőket. Ahogy bent kiszuszogták magukat a tisztek — a szellemi ébrenlét fontosságára való hivatkozással —, a pap folytatta...

— Jártam-keltem a faluban, emberekkel beszélgettem, éltem napjaimat, és figyeltem, mit tartogat számunkra — nem túlzás a szóhasználatom — ez az új világ.

Saját szememmel láttam mindent. A kiküldöttek nemhogy egy ilyen háború után Isten szent békéjére hívták volna fel az emberek figyelmét, hanem a gyűlölet, az úgynevezett osztályharc eszméit hintették a nép között.

Egy ponton nem érzem álmomat eléggé tisztázottnak... Gyermekemnek nem jutott benne semmilyen szerep... sajnos... Hiszen tudjátok, mit jelent itt nekünk — ha álmainkban megjelenhet előttünk gyermekünk arca...

Nejem viszont annál jelentősebb helyet foglalt el ebben a történetben. Megismerkedésünk óta hosszú hajat viselt, lefésülve a vállára.

Álmomban pedig — ő, aki az enyém volt, de a más felesége — most hátul összekötve hordta a haját. Ez így sokkal jobban állt neki. Kiemelte arca rendkívüli egyéniségét. Felébredve azon gondolkoztam, ha hazajutok innen, kérni fogom őt, viselje úgy a haját, ahogy én álmaimban láttam!

Gyerekkorában szőke volt. A házasságunk után azonban haja barnulni kezdett. Ez sok gondot okozott neki. Valaki ajánlotta, hogy mosás után a haját székfűből főzött lével öblögesse, így visszanyerheti eredeti szőkeségét.

Álombeli nejem — megint szőke volt, de haját festette, amit én és szüleim is idegenkedve fogadtunk.

Most aztán mindegy, hogy a feleségemet, vagy őt írom-e le, akit álmodtam, az azonosság miatt. Fehér, érzékeny arcbőr, alig látható halvány szeplők az orr körül, a haj érdes, kemény, nehezen fésülhető. Kerek, szabályos arc, nevető barna szemek — és valóban sokak által megcsodált hófehér egészséges fogsor...

Teste karcsú, nyúlánk. Hízásra nem hajlamos. Lábszárai teltek, csakúgy mint felsőteste... karja, válla, szépnek mondható...

Uraim, nem véletlenül beszéltem a szellemi erő fontosságáról. Én, aki mindent megtettem ennek érdekében, ernyedést tapasztalok magamnál! Nem emlékszem, hogy az asszony férjéről szóltam-e már, ha igen, akkor nem akarom megismételni magam!

Álombeli asszonyom férje a szamosházi református lelkipásztor volt; tehát én! Én viszont — amint már említettem — álmomban nem voltam azonos valóságmagammal!

Szerelmi kapcsolatunk során gyakran esett szó köztünk az asszony férjéről, aki katonai szolgálatot teljesített. Mondhatom, ő a legnagyobb tisztelettel, tisztességgel, sőt szeretettel beszélt nekem róla. Én pedig — mint a szerelmem által őszinte emberi érzésekkel féltett személyről: a legjobb véleménnyel voltam.

Esetenként megemlékeztünk név- és születésnapjáról is.

Álmomban nem különültek el a nappalok és éjszakák. Így tehát eseménybeli távolságot érzékeltetek. Rövid idő alatt óriási változások álltak be a falu életében. Minden este rendszeresen megtartott falugyűléseken vettem részt én is. Kiküldöttek jelentek meg. Róluk a falu egyes rétegeiben az a hír járta, hogy az oroszok fizetett emberei, nem is tartoznak népünkhöz — oroszok ők maguk is, de már előre felkészítették őket erre a szolgálatra. A megbízatásuk úgy szól, hogy a legrövidebb időn belül neveljék át a lakosságot, igyekezzenek az orosz szokások felvételével szlávokká tenni, hogy később a nagy Oroszországhoz való csatlakozásunkat Európa előtt joggal megmagyarázhassák.

Ez a nézet, velük kapcsolatban nem volt általános. Sok kósza hír járt arról is, hogy esetleg a háborúban fordulat állhat be, visszajönnek a németek. A falu lakosságának egy része kijelentette, ha erre sor kerül, ők hajlandók a németek ellen harcolni és a reakciós világ ellen is, annak az ígéretnek a fejében, amelyet az oroszok bejövetele után kaptak. Ez pedig nem volt egyéb, mint az, hogy véghezviszik a földosztást.

Az esti falugyűlések vitái ekörül folytak. Híre járt, hogy a már felszabadult területeken kormány jött létre — a koalíciós pártok képviselőiből.

Az előadók beszédeiből kiderült, hogy földet csak a nincstelenek kapnak.

De mert az akciót jó ideig pontosan nem körvonalazta senki, így járt a gyűlésre az egész falu.

Abban az időben szép napokat éltem. Időm nagy részét a szerelmi élet töltötte be.

Azonkívül, hogy apámmal naponta megetettük a hat göndör mangalica hízót, egyéb dolgom nem is volt!

Bujkálnunk nem kellett — az egész falu elfogadta és szentesítette helyzetünket.

Úgy gondoltuk, hogy kapcsolatunknak vége csak valamelyikünk halálával lehet, de ez nem okozott számunkra gondot, mert hittük: el kell jöjjön az, amikor kézen fogva a világ elé állhatunk, és bizonyíthatjuk: életünk elválaszthatatlan.

Én, aki a szerelemben mindenkor szelíd és megértő voltam, most szinte nem ismertem régi magamra. Már az is gyötört, ha ő valakire kedvesen mosolygott. Tudni akartam eddigi életének minden mozzanatát a legapróbb részletekig. És ne gondolja senki, hogy ő valamit is eltitkolt volna előttem. Egy-egy ilyen beszélgetés után szenvedélyesen öleltük át egymást. A sorsot okoltuk, hogy nem előbb ismerkedtünk meg. Ő el tudta volna képzelni az életét úgy is, hogy soha rajtam kívül más férfit nem ismer, és gyereket is csak nekem szült volna!

Máskor civakodtunk. Én az ő múltját igazságtalanul felhánytorgattam. Aztán megbántam kitöréseimet, ő pedig megbocsátott nekem. A kibékülésünket hosszas csókolózás követte.

Egyik reggel korán etettük meg a disznainkat. Nemsokkal azután őhozzá siettem. Minden ok nélkül megvádoltam, hogy nem elég hűséges hozzám! Ő pedig azt mondta, segítsek neki, hogy még hűségesebb lehessen. Én úgy gondoltam, első és legfontosabb lépés az lesz, ha elpusztítom régi emlékeit. Először is egy fényképét téptem szét, feltételezve, hogy abból a fényképből esetleg annak idején másnak is adott... Később széttéptem legkedvesebb lánykori fényképeit, amelyeken üde volt és bájos, mint egy bimbóban levő virág. Más kiragadta volna kezemből a képeket, ő nem! Emlékszem rá, volt egy fényképe fiatal lány korából, amelyen a legjobban tetszett nekem. Azt a képet is elkértem és széttéptem.

Ő a szoba közepére dobált, összetépett fényképhalmazt — mint most már soha fel nem idézhető emlékeket — elsiratta, aztán odajött hozzám, átölelt, megcsókolt, és megköszönte, hogy mindazzal, ami most történt, közelebb kerülhetett hozzám...

Azokról a diszkréciókról, amelyekről vallomásokat tett nekem, nem beszélek, mert az álom közelsége még oly erős nyomokat hagyott bennem, hogy úgy érzem, mintha valóban átélt élményről beszélnék!

Egyik találkozásunk alkalmával józan belátásra bírva magamat, ezekkel a szavakkal fordultam hozzá: Én most a te eddigi életedet lezártnak tekintem! Soha még gondolatban sem bántalak meg azzal, hogy felrójam: találkozásunk előtt nem az enyém voltál.

De mi volt az, amit meg kellett bocsássak neki? Azt, hogy annak idején strandra járt fiúkkal — és az ártatlan diákszerelmeket...

Megsimogattam a testét: Ettől a pillanattól kezdve tiszta, érintetlen és szent vagy! Megcsókollak. Érezd azt, hogy a mi életünk születésünktől fogva csak egymásért van; halálunkig! Mi soha senkit sem testben, sem lélekben egymáson kívül nem ismertünk!

Ő is megcsókolt engem, és megköszönte jóságomat.

Boldogabbá tett. Olyan boldoggá, amilyen boldogságot én addig nem ismertem!

De kínzó féltékenységem ezután sem szűnt meg. Időnként előjött, mint egy újra meg újra kiújuló betegség. Én azonban soha nem beszéltem erről.

Ha ezentúl igazságtalan voltam vele, akkor sem civódott, csak sírt. Megígérte, soha nem hagy el, egész életében rabszolgám is lesz, ha én úgy akarom.

Furcsa, hogy amit az ember nem képes elérni az élet hétköznapjaiban, azt elérheti álomban. Engem ez az álom sok mindenre megtanított. Én a régi életemet nem akarom folytatni tovább! Arra a szerelemre vágyok, amit álmomban éltem át!

Csodálatos élményeket tartogat számomra az élet, ha sikerül innen hazajutni! De ez egy annál nagyobb hatalomtól függ, mint amelyik most fogva tart bennünket. Mindnyájan Isten kezében vagyunk! Isten szabja meg, közülünk kit mire érdemesít. Nekünk egyetlen dolgunk lehet: annyi, hogy vigyázzunk, nehogy beteljesedjék rajtunk az ige: „Jól lehet a lélek kész, de a test erőtlen!"

Itt a pap részletesen kitért arra, hogy mennyire fontos a tábori körülmények között a testi edzés. Egyesek gyanút fogtak, hogy hátha a pap nem is álmodott semmit, csak kitalálta a történetet, egy jó mesét mond, tanmesét, amelynek a vége úgy kerekedik ki, hogy lám: „vár bennünket a haza, mindenki igyekezzen ép testtel, ép lélekkel átvészelni a nehéz időket".

Mások pedig az ellen tiltakoztak, hogy az elbeszélésének menetét megszakítja ezekkel a betoldásokkal. Ezt hagyja, arra kíváncsiak, mi történt, nem pedig arra, hogy miből milyen tanulság vonható le.

A pap engedve a fogolytársak kívánságainak, folytatta álomélményének elbeszélését.

— Valamilyen meghatározatlan munkaköröm volt, amelynek betöltésére a felszabadulás után jelentkeznem kellett volna. Én azonban nem ezt tettem. A körülmények is úgy alakultak, hogy a faluban maradhattam. Megbízást és munkát kaptam, amely jó időre a faluhoz kötött.

Amint ezt említettem, álmomban nem pap voltam! Így tehát érthető, hogy tagja lettem a Kommunista Pártnak. A párt programjában és célkitűzéseiben ellentéte volt mindannak, amit eddig a bolsevizmusról hallottunk. A mi pártunk legfontosabb célkitűzéseként azt jelölte meg, hogy szervezzük a nemzet legjobb erőit az új világ felépítésére. És akár papként is mondhatnám: meggyőződésem szerint szakítani tudtam a múlt Magyarországával. Azok a könyvek, melyeken én felnőttem, egyértelműen azt sugallták — ha némelyikből a krisztusi hit, szeretet és alázat hiányzott is —, hogy Magyarországon meg kell szűnjön ez a középkorból fennmaradt jobbágyi világ.

Az egész nemzetet átfogó, a magyarság sorsának jobbrafordulását jelentő program megvalósításáért lettem én a Kommunista Párt tagja.

Élmény volt látni az emberek arcán a hitet, a reménységet; akik eddig nélkülözésre kényszerültek, ezentúl munkájuk után tisztességgel élhetnek. Dolgozhatnak megszégyenítés, megaláztatás, bizonytalanság nélkül. Én elhittem, hogy akik egy új, virágzó Magyarországot akarnak, azoknak a Kommunista Párt zászlaja alatt kell tömörülniük...

Megszállottként akartam dolgozni, és kívántam a munkát; azt néztem, mit tehetek az emberek érdekében.

Egyik este a szokásos taggyűlésen vettem részt. Két zászló díszítette a szónok asztalát. Egyik vörös, csillaggal a közepén, a másik nemzetiszínű, mely-

nek koronás jelvényét még a gyűlés előtt kivakartuk a zászló közepéből. Csak a nemzeti címert hagytuk sértetlenül. Fontos volt az az esti gyűlés álombeli sorsom további alakulásában, és a falu életében is.

Arról volt szó, hogy minden bizonnyal megindul tavasszal a földosztó akció...

Hogy ez az emberek számára mit jelentett?

Éveken, évtizedeken át valaki dolgozik egy darab földön... Akár úgy, mint béres, akár mint summás, mint harmados, mint részes arató. Kitéve a gazda kénye-kedvének. És egyszer egyetlen naptól számítva ezen a földön gazda lehet. Övé a föld minden gondja, minden öröme. Mostantól kezdve semmi nem úgy lesz, ahogy a gazda mondja, hanem ahogy én akarom; hitem, boldog álmaim szerint. Nekem szöknek szárba a kalászok, nekem omlik eke vasa alatt a porhanyós föld, nekem susognak a kukoricatáblák éles levelei, illatozik a napraforgó virága, nekem hízik föld alatt a krumpligumó, nekem rágcsál száz- és százmillió bogár a föld gyomrában, hogy porhanyóssá tegye a talajt a jövő évi termés számára. Nagy dolog ez...

Lehetett-e nem együtt lelkesedni, hinni, remélni ezekkel az emberekkel?

Azon az estén a gyűlésen a falu sok egyéb gondja mellett az is szóba került, hogy Szamosházának hiába az országos földosztó akció... mert a Szamoson erről a kevés földű emberek birtoka van, a gróf földje túl a vízen! A pontonhidat — amelyen bevonuláskor átkeltek a folyón — szétszedték az oroszok. Ha ki is osztják a Tisza-grófok földjét, a szamosháziak nem tudnak átjárni. Nincs min...

Tavaszra híd kellene.

Az oroszok parancsnoka — a kapitány is részt vett a falugyűlésen. Emlékszem a nevére: Ivan Ivanovics Karpatov — mosolygós képű fiatalember volt. Ő javasolta, hogy kezdje el a falu a híd felépítését, ne várjanak senkire, fogjon össze a nép. Vannak a falunak mesteremberei. És kell valakit szerezni, aki vezetheti az építkezést.

Ez az ember én lettem!

Elhatározásomhoz a végső lendületet az adta meg, hogy a megbízatás által őmellette maradhattam...

A falugyűlésen egy paraszt — Angyal Sándor — azt mondta:

— El lehet azt a hídépítést kezdeni! Nincs abban semmi ördöngösség! Egyszerű dolog... gerendákat kell gondosan sorba egymás mellé tenni, és egyszercsak átérünk a túloldalra. A túloldalon megvetjük a lábunkat; akkor mienk a föld!

Valaki elkiáltotta: Vivát Dózsa György! Vivát Rákóczi Ferenc! Vivát Kossuth Lajos!

A kapitány azt kérte, valaki magyarázza meg neki, kik az előbb említett elvtársak.

A nép tapsolt, az asszonyok sírtak, apám, aki szintén részt vett ezen a gyűlésen, hallgatott, és bizonyára a hat szép mangalica hízójára gondolt...

(Folytatjuk)

SZELÉNYI IVÁN—VÁGVÖLGYI ANDRÁS

TÁRSADALMI RÉSZVÉTEL, POLITIKAI-KULTURÁLIS INFORMÁLTSÁG SZEGEDEN ÉS PÉCSETT

A társadalmi részvétel problémája a szocialista demokrácia fejlődésének jelenlegi szakaszában *méltán kelt figyelmet* a szociológusok körében, hiszen a társadalom előrehaladásának egyik fontos feltétele az, hogy emelkedjék a lakosság részvételének, aktivitásának a szintje, minél többen nyilvánítsanak véleményt a kollektívumot érintő kérdésekben, és alakuljon olyan légkör, mely elősegíti a társadalom egészének bekapcsolódását a közügyek intézésébe. A szociológus számára a társadalmi részvétel kérdésén túlmenően nagyon hasznosak azok a jelzések is, amelyek a politikai és kulturális informáltság adott szintjét mutatják, segítségükkel ugyanis a tudati viszonyok válnak jobban megközelíthetőkké. A címben szereplő problémát is igyekezett megközelíteni az az *empirikus vizsgálat,* amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete az ÉVM Városépítési Tudományos és Tervező Intézetével 1968 nyarán közösen végzett. A kutatás fő célkitűzése *a két város társadalmi és urbanisztikai szerkezetének* a feltárása volt, a munkát *Konrád György* és *Szelényi Iván* irányította. Jelen cikkünk e vizsgálat eredményeire támaszkodik.

A vizsgálat nagyobb részénél a *megfigyelési egység* a család volt, a két városban élő családoknak mintegy *3 százaléka* került be a véletlen módszerrel kiválasztott mintákba. A mintába került családok egy részénél véletlen módszerrel még kiválasztottuk valamelyik felnőtt családtagot is, e módszer alkalmazásával Szegeden 704, Pécsett pedig 840 egyén kikérdezésére került sor. Az egyéni interjúk megközelítően a városok felnőtt lakosságának egy százalékára terjedtek ki, így a választott módszer elfogadható reprezentációt biztosított.

Az egyéni interjúk során főként a városokkal szembeni attitűdök megragadására törekedtünk, érdeklődésünk elsősorban a lakosság a városokkal szembeni elvárásaira, az adott urbanitás szintjével való azonosulásra és a városok által nyújtott életlehetőségekkel való elégedettségre irányult. Az elmondottakon túlmenően kérdéseket tettünk fel a társadalmi részvétellel és a politikai-kulturális informáltsággal kapcsolatban is.

Kutatási koncepciónkban — az előkutatások eredményeire is támaszkodva — önmagunknak a problémát úgy fogalmaztuk meg, hogy a szervesebben növekvő város (Szeged) esetében nagyobb számban találunk majd a helyi ügyek iránt érdeklődő, azokban tájékozott és társadalmilag-politikailag is aktív lakosokat. Ismeretes, hogy a hazai nagyvárosok között Pécs fejlődése mennyivel energikusabb és gyorsabb volt, mint Szegedé. Pécs fejlődésében — különösen az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején — nagy szerepet játszottak a különböző központi szervek és iparvállalatok, melyek nem a helyi tanács irányítása alatt működtek. Logikusnak látszott tehát feltételezni, hogy Pécsett többen lesznek majd a lokális kérdések iránt érdektelenek, olyanok, akiknek egy része általában közömbös lesz a közügyek iránt, míg más része a lokálpatriótákkal szemben inkább országos perspektívában szemléli az eseményeket. Ha tehát válaszadóinkat e szempontból három típusba:

a közömbösökébe, a *lokálpatriótákba* és *a lokalitásokon túltekintőkébe* sorolnánk, akkor eredeti hipotézisünk szerint Szegedet Pécstől a második típus nagyobb részaránya különböztetné meg.

Mit mutatnak ezzel szemben a két városban végzett vizsgálatunk eredményei? Elsősorban azt, hogy eredeti hipotézisünk elnagyolt volt és nem vetett számot a vizsgált jelenségkört befolyásoló tényezők rendkívüli komplexitásával.

Ha a társadalmi részvétel kérdését vizsgáljuk, akkor szembeötlő, hogy a két város között *érdemleges különbség* nem mutatható ki. Teljesen egyértelműen áll ez azokra a kérdéseinkre, amelyekben azt tudakoltuk, hogy milyen gyakran tettek a megkérdezettek valamit szűkebb lakóhelyükön, vagy a város egészében jelentkező problémák megoldása érdekében. Megfigyelhető, hogy a szűkebb lakóhelyi, szomszédsági ügyekben a megkérdezettek háromnegyede, illetve négyötöde soha semmit nem tett, a város egészét érintő kérdésekben ez az arányszám pedig már a 90 százalék fölé emelkedik. Kérdéseink megválaszolásánál nagy *józansággal és őszinteséggel* találkoztunk, ez jellemezte válaszadóinkat akkor is, amikor az iránt érdeklődtünk, hogy milyen eredményesen tudják a különböző szintű lokális döntéseket befolyásolni. A mérleg itt Szeged javára billent, ugyanis Szegeden mintegy 4 százalékkal többen vélekedtek úgy, hogy eredményesen tudnak beleszólni a közvetlen lakóhelyüket érintő döntésekbe. E négyszázaléknyi különbség nem hatalmazna fel bennünket arra, hogy ennek túl nagy jelentőséget tulajdonítsunk, ha más adatok nem erősítenék meg azt a képet, hogy Szegeden a politikai aktivitás, a politikai tájékozottság *más szerkezetű és magasabb szintű, mint Pécsett.* E megállapítást erősítik azok az adatok, amelyek szerint Szegeden csaknem 10 százalékkal többen vélekednek úgy, hogy a közvetlen lakóhelyükön felmerülő problémák elintézésében legcélszerűbb, ha tanácstagjukhoz fordulnak. Érdekes megfigyelni, hogy ezzel szemben a pécsiek inkább bíznak a tanácsi tisztviselőkben, az újság és a jó ismerősök segítségében. Úgy tűnik, hogy a legszűkebb helyi kérdésekben Szegeden nagyobb a bizalom a tanácstagok iránt, amit viszont lényegesen leront az a tény, hogy meglehetősen nagy azoknak a száma, akik a saját lakókörzet tanácstagját nem tudták megnevezni, illetve más, esetleg ismertebb tanácstagot neveztek meg.

Figyelmet érdemel azonban az, hogy mind Pécsett, mind Szegeden többen bíznak tanácstagjukban, mint ahányan annak a nevét ismerik. A lokális döntések befolyásolási módozataival foglalkozó kérdésünknek volt egy másik érdekessége, éspedig az, hogy milyen alacsony számban nyilatkoztak úgy, hogy e döntések érdekében semmit nem érdemes tenniük. E válaszkategóriákhoz tartozók aránya mindkét városban a 10 százalék alatt maradt, ami azt mutatja, hogy az ügyekbe való beleszólás igénye mélyen benne él a lakosságban, *olyan érdekeltségi szint van kialakulóban*, amelyre a továbbiakban nemcsak számítani, de építeni is lehet.

Interjúinkban kitértünk a *tömegközlési eszközök* szerepére is. Közismert, hogy a rádiót és az újságokat elárasztják a városfejlesztési és kommunális kérdésekkel foglalkozó levelek. A látszat alapján könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy e csatorna fontos szerepet játszik helyi politikai életünkben. Ezzel szemben a valóság az, hogy a levelek írói a lakosság nagyon szűk — elsősorban az átlagnál magasabb iskolai végzettségű és idősebb — köréből kerülnek ki. A levelek írói többségükben nyugdíjasok, vagy legalábbis a nyugdíjkor felé járók, foglalkozásra nézve pedig elsősorban alkalmazottak és szellemi foglalkozásúak.

Vizsgálatunkban szerepeltettünk olyan kérdéseket, amely arra várt választ, hogy a város egészét érintő problémák esetében érdemesebbnek látszik-e országos szervekhez fordulni. Ezt, mint leghatékonyabb eljárást, a megkérdezetteknek csupán 1—2 százaléka választotta. Az eredménnyel nagyon elégedettek lehetünk, egyben az is megállapítható, hogy a válaszok ilyen alakulása saját hipotézisünket cáfolta meg, ugyanis Pécs esetében feltételeztük — e városban a központi szervek sokkal inkább beavatkoztak a városfejlesztésbe —, hogy majd lényegesen többen lesznek olyanok, akik a központi szerveket tartják inkább megfelelőnek a város egészét érintő problémák megoldásában.

Felvetődik a kérdés: vajon tudunk-e valamit mondani arról, hogy a lakosság helyi döntésekben való részvételének adatainkban tükröződő szintje magasnak vagy alacsonynak minősíthető? Sajnos, hazai vizsgálatok e kérdéskörrel eddig nem foglalkoztak, vonatkozik ez általában a szocialista országokra is. A nemzetközi politikai szociológiai irodalom nem túlságosan gazdag az ilyen típusú felmérésekben. A fejlett tőkés országokban a politikai szociológiai kutatások tradicionális területe a választói magatartás vizsgálata. E kérdéskörnek hatalmas irodalma van, ez azonban a mi szempontunkból nem alkalmas az összevetésre. Ezekben az országokban a lakosság politikai részvételének szintjét kutatva, a szociológusok többnyire megelégednek annak feltárásával és elemzésével, hogy az állampolgárok milyen arányban vesznek részt a különböző szintű választásokon, mi az oka a választásoktól való tartózkodásnak, ki milyen pártra szavaz, milyen csatornákon keresztül befolyásolható a választói magatartás.

A politikai szociológiai irodalomban 1963-ban jelent meg egy *úttörő jelentőségű munka* (Almond, G. A.—Verba, S.: *The Civic Culture.* Princeton), amely teljesen újszerűnek mondható nemzetközi összehasonlító vizsgálat eredményéről számol be. *Almond* és *Verba* e vizsgálatokban, amelyet öt országban (USA, Anglia, NSZK, Olaszország és Mexikó) végeztek, a *politikai részvétel fogalmát tágabban értelmezték* és szakítottak azzal a konzervatív polgári demokrácia-elmélettel, mely a demokrácia lényegét a képviseleti demokráciában látja. Idézett vizsgálatukban kérdéseket tettek fel arra vonatkozóan, hogy a lakosság milyen befolyást tud gyakorolni a politika gyakorlatának különböző szintjeire. Alábbi táblázatunk adatai azt mutatják, hogy a vizsgált országokban hogyan ítéli meg a lakosság saját befolyását a helyi ügyekben.

	USA	Anglia	NSZK	Olaszország	Mexikó
	a megkérdezettek %-ában				
Van befolyása a helyi ügyekre	77	78	62	51	52
Nincs befolyása a helyi ügyekre	23	22	38	49	48

(Forrás: Almond, G. A.—Verba, S. i. m. 186. old.)

Távol áll tőlünk, hogy a más módon feltett kérdésekre adott válaszokból túlságosan messzemenő következtetéseket vonnánk le. Tudományos kritériumoknak megfelelő összehasonlítás e vizsgálatsorozat és saját kutatásaink között egyértelműen már csak azért sem valósítható meg, mert a két vizsgálat módszere nem volt azonos. Ennek ellenére mégis szembeötlő a két hazai város lakosságának válaszaiból azoknak a magas arányszáma, akik úgy vélték, hogy a helyi ügyekre semmi befolyásuk nincs (ez 75—90% körül alakul). Ugyancsak kérdéses, hogy kedvezőbb lenne-e az összehasonlítás, ha a tényleges részvételről is lennének az Almond—Verbe-féle kutatásokból adataink.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Szeged és Pécs között a lokális döntésekben való részvétel tekintetében lényeges eltérések nem mutathatók ki, az azonban világosan látszik, hogy Szegeden a legszűkebb lakóhely ügyeiben a lakosság valamivel *nagyobb aktivitást* tanúsít, mint Pécsett. A másik fő tanulság pedig az, hogy a szegediek lényegesen *nagyobb bizalommal* vannak tanácstagjaik iránt; ügyes-bajos dolgaik intézésére, az egész közösséget érintő ügyekben többször igénylik a tanácstagok közbenjárását, mint a pécsiek. Az elmondottak értékéből semmit nem von le az, hogy nemzetközi összehasonlításban mindkét város lakossága meglehetősen inaktívnak, de legalábbis közömbösnek tűnik.

Mint az előbbiekben már jeleztük, tájékozódtunk a politikai és kulturális informáltság kérdésében is. Adataink értékelése során feltűnt, hogy a *tájékozottság szerkezete* a két városban teljesen ellentétes. Az informáltság fokának és szerkezetének mérésére tíz kérdést tettünk fel, ezek közül öt politikai, öt pedig kulturális jellegű volt. Az utóbbiak részben a helyi kulturális életben való tájékozottságot igyekeztek felmérni, részben olyan problémákat exponáltak, amelyekben az igazi „lokálpatriótának" mindenképpen tájékozottnak kell lennie.

A két város vonatkozó adatait összevetve feltűnik, hogy az informáltsági szintet tekintve semmi különbség nem mutatható ki. Szinte százaléknyira pontos mindkét városban azok aránya, akik „jól tájékozottnak" mondhatók. E kategóriába tartozók a feltett tíz kérdés közül legalább hétre helyesen válaszoltak. A megkérdezetteknek körülbelül az egyharmada tartozik e felső információs szinttel rendelkezők körébe. A másik oldalon találjuk azokat, akiket „rosszul tájékozottaknak" nevezhetünk, hiszen legfeljebb csak három kérdésre tudtak helyesen válaszolni. Ezek aránya mindkét városban a megkérdezettek egyötöde alatt maradt. Az elmondottakból kitűnik, hogy milyen nagy hányadot képviselnek azok, akik a *középtájon* helyezkednek el, hol az egyik, hol a másik végpont felé szóródva. Felmerül a kérdés: ez az egybeesés mondhat-e valamit azoknak, akik a két város azonosságait és különbözőségeit vizsgálják. Az előbbiek — éppen az egybeesések miatt — alig mondanak valamit. Mindjárt változik azonban a kép, ha az informáltság szerkezetét nézzük. Azonnal kitűnik, hogy Szeged *szisztematikusan vezet* a politikai kérdésekre vonatkozó informáltságban, ezzel szemben Pécs e téren határozottan elmarad, viszont megelőzi Szegedet a kulturális és lokálpatrióta kérdésekben, illetve az ezekre vonatkozó informáltságban. Úgy véljük, hogy a két város különbözőségének kérdése ebből az aspektusból nézve határozottan érdekes, ez indított bennünket is arra, hogy kísérletet tegyünk e probléma megközelítésére. Az előzőekben már utaltunk rá, hogy volt olyan kérdésünk, amelyik a tanácstag ismeretére vonatkozott. E tekintetben mindkét városban egyaránt a legrosszabbul tájékozott a lakosság. A politikai kérdések között e kérdésre kaptunk a legalacsonyabb százalékban helyes válaszokat.

Számunkra meglepő volt, hogy éppen a *lokális szinthez közel ilyen alacsony fokú a tájékozottság*. Hipotézisünkben e problémát úgy fogalmaztuk meg, hogy a lokális szint látszik olyannak, ahol a tájékozottság és az aktivitás a leginkább megnyilvánul. A társadalmi részvételnél ez a feltevésünk helyesnek bizonyult, annál meglepőbb tehát, hogy a tájékozottságnál feltevésünk nem vált be. Viszonylag jelentéktelen Szeged és Pécs között a különbség a városfejlesztési ügyekben való tájékozottságot illetően. Ezt a rekonstrukcióról való ismeret kapcsán próbáltuk megvizsgálni. A szegediek esetében — többek között a Hazafias Népfront e téren végzett jó munkájának is köszönhető — 87%-ban adtak helyes válaszokat kérdésünkre, ez az arány Pécsett alacsonyabb (80%), de szintén igen jónak mondható. A várostervezés jó propagandáját is bizonyítják az előbbi adatok, hiszen mindkét városban a lakosság túlnyomó többsége ismeri a terveket, figyelemmel követi egyben azok megvalósulását is. Szeged azonban nemcsak e kérdésekre kapott jó válaszok százalékos részesedésében vezet, hanem az iparfejlesztésre vonatkozó kérdésre adottakban is megelőzi a dunántúli várost. Szeged lakóinak *kiemelkedő tájékozottságát* bizonyítja, hogy 20 százalékkal többen mondtak Szegeden erre a kérdésre helyes választ, mint Pécsett. Az elmondottak alapján már természetesnek hat, hogy körülbelül ugyanez az arány mutatható ki a Tisza-parti város javára például az országgyűlési képviselők nevének ismeretében.

Ha a politikai informáltság szintjét a rendelkezésre álló nemzetközi adatokkal egybevetjük, megállapítható, hogy egyik városnak sincs oka szégyenkezni lakóinak tájékozottsága miatt. Különösen kiemelkedő e tekintetben Szeged, s mindenekelőtt az a tény, hogy a megkérdezetteknek itt több mint 80 százaléka — s a válaszadásra vállalkozók több mint 90 százaléka — helyesen adta meg a városi tanács

elnökének nevét. Ez az eredmény nemzetközi összehasonlításban is magasan kiemelkedő.

A nemzetközi összehasonlításhoz adatokat találhatunk az előbbiekben már említett Almond—Verba kutatásban. Ismételten meg kell jegyeznünk, hogy a náluk közölt adatok ugyan sok vonatkozásban nem vethetők össze a mi eredményeinkkel, már csak az eltérő módszer miatt sem, mégis indokoltnak látszik annak megállapítása, hogy a magyar városi népesség *politikailag informáltabb* az olasz és a mexikói lakosságnál, és tájékozottságban megközelíti a legfejlettebb tőkés országok általános szintjét.

Mint az előzőekben már utaltunk rá, *a nem politikai jellegű kérdésekben a pécsiek határozottan tájékozottabbak.* A pécsi adatok kedvezőbb alakulása még jobban akkor tűnik ki, ha a jó válaszokat az összes megkérdezettek százalékában fejezzük ki. Ez azért lényeges, mert több esetben Szegeden nagyon magas volt a nem válaszolók aránya. Bizonyos esetekben a nem válaszolás és a rossz válasz közel hasonló értékű.

Visszatérve eredeti hipotéziseinkhez, felvetődik a kérdés: eddigi eredményeink mennyiben látszanak módosítani kiinduló feltevéseinket. Kutatásunk kezdetén, a hipotézis kidolgozása idején nem vettük — s adatok hiányában nem is vehettük — eléggé számításba *a két város társadalmi szerkezetében mutatkozó elég lényeges különbségeket.* Átfogó vizsgálatunk — melynek jelen cikkünk csak egyik aspektusa — fényt derített arra, hogy Szeged mind az iskolai végzettség, mind a munkamegosztásban elfoglalt hely tekintetében *polarizáltabb.* Szegeden van Budapest mellett az ország legnagyobb egyeteme, talán ez is — sok más mellett — magyarázza az értelmiség nagyobb arányát, de ugyanakkor nagyobb a mezőgazdaságból élő népesség aránya, és több a nyugdíjas is. Szeged — vizsgálatunk más adatai alapján — egy kicsit *a végletek városa.* Itt *nagyobb a 8 általános iskolát sem végzettek részesedése,* de ugyanakkor az egyetemi oklevéllel rendelkezők aránya is. Pécs sajátos fejlődése, hagyományosan ipari jellege nagy számmal vonzotta magához a szakmunkásokat és a technikusokat. Talán nem érdektelen ezeket néhány adattal illusztrálni. *Pécsett a szakmunkások magas számaránya különösen kiemelkedő* (27,5%, a szegedi 19,8%-kal szemben). A két város különbözősége azonban nemcsak ebben nyilvánul meg. Hogy a kínálkozó sok példa közül csak egyet emeljünk ki, megemlítjük, hogy milyen nagy különbség, eltérés regisztrálható a *bevándorlók szerkezete* tekintetében. Kezdeti hipotézisünkben csak általában beszéltünk bevándorlókról, de arra nem gondoltunk — és miért is gondoltunk volna? —, hogy Pécsett lényegesen magasabb a közvetlen faluról beköltözettek aránya, ezzel szemben Szegeden erősebb a városról bevándoroltak csoportja. De sorolhatnánk más példákat is, amelyek e térben nem nagy távolságban elhelyezkedő, nagyjából azonos nagyságrendű és az urbanitás fokán is hasonlóan elhelyezkedő két város képét színeiben oly sok esetben másnak mutatják.

És most végül visszatérve a szegediek magasabb szintű „politikusságára", arra, hogy aktívabbaknak és lényegesen jobban tájékozottaknak mutatkoznak, az okokat keresve két dologra hívnánk fel a figyelmet. *Szegeden sokkal nagyobbnak látszik az „őslakosság" és a bevándorlók között az értelmiségiek magasabb arányszáma.* Pécs jobb és magasabb szintű kulturális tájékozottsága minden valószínűség szerint a *középrétegek* nagyobb arányára vezethető vissza. Valószínűnek látszik, hogy a faluról Pécsre költöző munkás előbb illeszkedik be a város kulturális életébe — hiszen a városba költözésének egyik motívuma is lehet a kultúra iránti vágy —, de lassabban ismeri ki magát a város politikai struktúrájában s talán később is aktivizálódik. Ezzel szemben a szegedi „őslakókat" találjuk, akik egész életük tapasztalataira támaszkodva jobban tájékozódnak a helyi politika szféráiban, de alacsonyabb iskolai végzettségük folytán már kevésbé érdeklődnek a helyi kultúra és tudomány kérdései iránt. E megállapításunkat egyelőre csak hipotézisnek tekintjük, amelyet további adatokkal lehet megerősíteni vagy elvetni. Ugyancsak további vizsgálatra szorul Szeged „politizáltabb" társadalmi légkörének a felderítése. Egyelőre

csak megkockáztatjuk azt a feltevésünket, hogy e „politizáltabb" légkör kialakulásában a *város politikai hagyományai jelentős szerepet játszottak*, s nem kerülheti el a figyelmünket az a tény sem, hogy az elmúlt két és fél évtizedben az országos politika színterén több szegedi indulású politikus foglalt el jelentős helyet. E politikusok személyén keresztül tűnik talán úgy a szegediek szemében, mintha a város helyi politikai élete szervesebben kapcsolódnék az ország politikai vérkeringésébe.

Vizsgálatunk sok levonható konzekvenciájából ez alkalommal csupán a társadalmi részvétel és a politikai-kulturális informáltság kérdéseit vettük nagyító alá. Mint jeleztük is — több vonatkozásban még mindig csak a hipotézisek szintjén lehet megfogalmazni bizonyos problémákat. Kutatásunk teljes feldolgozása után lesz majd lehetőség arra, hogy a két városról teljes és a társadalmi valóságnak minden tekintetben megfelelő kép alakuljon ki.

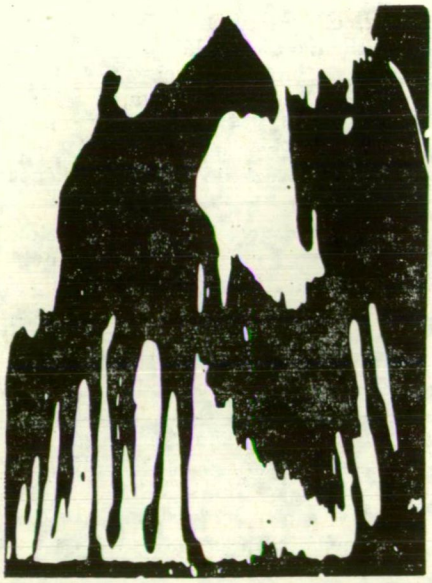

SZÁVAY ISTVÁN: LOVASOK

BEVEZETŐ VÁCI MIHÁLY KIADATLAN ÍRÁSAIHOZ

A költő özvegye és hagyatékának hűséges gondozója: Váci Mihályné tisztelte meg lapunkat az alább közlendő kiadatlan kéziratokkal. „Íme, ezt találtam Tömörkényről" — válaszolja kérésünkre. — „Hogy teljesebb kép alakuljon ki, mellé csatoltam egy Dosztojevszkijről szóló vallomást. Miska utolsó prózai írása. Vietnamba való elutazása előtt írta, én gépeltem le, már azután, hogy nem volt itt, és küldtem el Leningrádba. A kettő együtt — érzésem szerint érdekes lesz." Több mint érdekes, tehetnénk hozzá, hisz a Tömörkény-jegyzetek születését is megvilágíthatjuk néhány olyan adalékkal, amelyek ismeretében az írás megsúlyosbul.

Amikor Péter Lászlóval együtt megbízást kaptunk Szeged Város Tanácsától a centenáriumi Tömörkény Emlékkönyv összeállítására, vallomásra szólító körlevelünket 1966. február 10-én természetesen Váci Mihálynak is elküldöttük. Március 6-i keltezéssel válaszolt is mindjárt:

Kedves Barátom!

Köszönöm a levelet — Tömörkényt nagyon szeretem, és nagyon szívesen írok róla Nektek. Március 30-ig elküldöm.

Baráti üdvözletét küldi
Váci Mihály.

A kézirat azonban sehogysem akart megérkezni, az ismételt sürgetésre is csak hajszás hónapjairól s nem Tömörkény Istvánról küldhetett vallomást:

Drága Barátom!

Összeroskadva az igazságtól: — beismerem bűnösségem. Nem tudtam megírni azt, amit ígértem — de nem tudtam már semmit írni jószerivel —, ezért elmentem három hónap szabadságra — dolgozni. A könyvnapon — május 28-án Szegeden leszek — és baráti kebleden kérek bocsánatot.

Addig is szeretettel ölel
Bpest 66. V. 19. *Váci Mihály*

A Tömörkény Emlékkönyv így legnagyobb sajnálatunkra Váci Mihály írása nélkül jelent meg 1966. december 10-én. A költő Tömörkénnyel kapcsolatos közeli megszólalását nem is reméltük már, amikor 1967. március 12-én váratlanul megjelent a Csongrád megyei Hírlapban Polner Zoltán *Tömörkénytől az Új Írásig* c. kitűnő riportja, egy Váci Mihállyal folytatott beszélgetés pontos foglalata. A riportból kiderül, hogy az Emlékkönyv tiszteletpéldányát Váci Mihály alaposan áttanulmányozta, sőt a beszélgetéskor talán már túl is volt a Tömörkény-jegyzetek első fogalmazásán, hisz oly sok az egyezés a válaszok és a jegyzetek között! „Mit lehet ma Tömörkénytől tanulni?" — kérdezi a nyilatkozat elején; „Mit tanuljunk T-től?" — írja a jegyzetek fölé. „A vidéki városok ma miért Budapest alközpontjai?" — kérdi a riportban; „Manapság a vidéki városok Budapest kirendeltségei, alközpontok, halvány másolatai a fővárosinak" — válaszolja a jegyzetekben. De lássuk Polner Zoltán riportjának ide vágó teljes szövegét:

„A beszélgetés az Új Írás szerkesztőségében — eltérően a hagyományos kérdéstől — mentegetődzéssel és vallomással kezdődik. A furcsa »műfaj« tárgya: a nemrég megjelent T ö m ö r k é n y E m l é k k ö n y v.

— Annak idején engem is felkértek, hogy írjak az emlékkönyvbe, sajnos, ezt rajtam kívül álló okok miatt nem tudtam teljesíteni. Az emlékkönyv azóta megjelent, és szívből gratulálok hozzá. Mit lehet ma Tömörkénytől tanulni? Elsősorban nyomon lehet követni azt a sajátosan magyar ábrázolási módot, amelyet Tömörkény teremtett, másodsorban a 60-as, 70-es évek »paraszt-polgári Párizsának« különös levegője is ott érződik az elbeszélésekben. Vajon mi ragasztotta Szegedhez akkor és később az írókat, Gárdonyitól kezdve egészen Ortutay Gyuláig? És miért változott ez meg? A vidéki városok ma miért Budapest alközpontjai? Ezek a kérdések mind sürgetően merültek fel bennem az évkönyv [!] olvasásakor.

Érdekes és tanulságos dolog, hogy a szerkesztők közölték a Tömörkényt elutasító egykori kritikákat. Ugyanakkor Ady, Móricz, Juhász felismerte és elismerte az írót. Ha csak ezekre a nevekre gondolunk, már akkor is világosan kitűnik, kiknek volt igazuk. Tömörkény pedig az őt elutasító kritikák ellenére is vállalta a népi ábrázolást."[1]

Váci Mihály vallomásos költő maradt akkor is, ha prózát írt vagy nyilatkozott. Amikor azt mondja itt, hogy „Tömörkény pedig az őt elutasító kritikák ellenére is vállalta a népi ábrázolást", egyszersmind természetesen saját ars poeticáját rögzíti. Kevéssel alább már nyíltan is önmagára szabva fejtegeti e tételt:

„— A kritika az utóbbi időben, ha nem is nyíltan, de elmarasztal. Azt állítja, válságban vagyok. A mindenkori divat azonban nem lehet mérvadó. Tovább járom a megkezdett utat, hiszen élményeimtől nem tudok és nem is akarok elszakadni. Kritikusaim azt kérdezik, miért kesergek? »Nincs háború, és nem lőnek.« Való igaz, de ha a dolgok nem úgy valósulnak meg, ahogy hittük, akkor talán a szokottnál több keserűséggel, de megírom."

Váci Mihályné a fenti beszélgetésből is kisejlő — tehát az 1966. december 10 és 1967. március 12 között keletkezett — Tömörkény-jegyzetekre talált rá a hagyatékban. Az anyag 8 számozott gépelt lapból áll, s külön lapon csatlakozik hozzá a versérvényességű, akár versbe is tördelhető, testamentumszerű vallomás:

Meggyűlöltem az irodalmat,
amit úgy szerettem,
s kételkedem a művészetben,
mely éltet engem.
Miattatok az életet is megvetném,
ha nem tudnám, hogy van élet
rajtatok kívül is.[2]

A nyilván véglegesnek szánt cím kézírással került a gépirat élére: *Mit tanuljunk T[ömörkény]től?* A Tömörkény-jegyzetek vegyesen tartalmaznak anyaggyűjtést és véges fogalmazásúnak tetsző kifejtő részeket. Szövegközlésünkben — aminek jegyzeteihez Péter László, a Somogyi-könyvtár filológiai laboratóriumának tudós gazdája nyújtott baráti segítséget — *dőlt betűs* szedéssel különítjük el a tanulmányokból és a Tömörkény-szövegekből vett kiinduló idézeteket: ezek forrása kivétel nélkül a Tömörkény Emlékkönyv. A gépelés (diktálás?) meglehetősen pontatlan, teljes egészében alapos szövegkritikára szorul. Az értelemszerű javításokat külön jelölés nélkül elvégeztük; nagyobb eltérés vagy speciális magyarázat szükségessége, illetve forrásjelölés esetén jegyzeteket adunk. Az egymástól szellős távolságokkal elválasztott idézetek és gondolatok külön egységeit csillaggal jelöljük; a rövidítések feloldása szögletes zárójelbe kerül. *(k. s. i.)*

VÁCI MIHÁLY

MIT TANULJUNK TÖMÖRKÉNYTŐL?

TÖMÖRKÉNY

Jegyzetek

Diószegi írja: *„Semmiképpen sem lehet véletlen, hogy a 90-es évek Párizsának szellemi életében irodalmi hatást nem elsősorban azok tudtak kelteni, akik »francias« jelleget viselték, hanem Justh Zsigmondnak a magyar paraszti lelket kutató novellái — s bármily meglepő — Tömörkény."*[3]

*

D[iószegi] A[ndrás]: *„A vidékiség újkeletű, a legutolsó száz esztendőben keletkezett fogalma irodalmunk történetének. Azelőtt legföljebb postai megjelölés számba ment, de semmiképpen sem jelentett értékítéletet. Csokonai számára rang, ajánlólevél volt debreceni s pataki illetősége. A Pesti Magyar Társaságnak lelkesítő példa Berzsenyi remetei magányának látóköre. Arany egy kézmozdulattal a maga körébe, Eötvös, Csengeri s a többiek mellé emeli a sztregovai ismeretlent, Madáchot. A törés hatvanhét után kezdődik, ettől kezdve lesz bélyeg és hátrány a vidékiség, a végekre szorultság."*[4]

*

D[iószegi] A[ndrás]: *Tömörkény „számára a Szegeden lakásnak mélyebb értelme, küldetés-tartalma van."*[5]

*

„Jellemző, hogy olyan szellemi forrásokból táplálkozik, mint a népköltészet, a biblia és Dosztojevszkij — melyek majd csak Adyban és Móriczban jutnak szintézisre."[6]

*

Tömörkény: *„A szent Bibliát Károli Gáspár oly magyarul írta meg, hogy ami kevés magyarság stílusomban, kenyérkereseti eszközömben akad, a parasztokon kívül majd mind tőle szerzém."*[7]

*

Hídvégi írja: *„... Apáca, Tölös, Szarvastó, Gerje, Cegléd és Bécs zömök temploma látszott. Északnak feküdt Csemő, Bercel és Szilas, közvetlen fölötte pedig a kerek egyházú Máté ... A mongol-tatárok irtották itt ki a szép, piros életeket, és gyújtották föl a falvakat. A régi birtokok hamus, fekete pusztákká rontottan foszlottak el esztendők százai alatt. A földházak helyén most apró halmok domborodnak, takarván a régi nép pihenő hajlékait a kialudt tüzű kemencékkel. A nagyobb halmok a dünék és dombok ormain, szentegyházak követt rejtegetik és a szétdúlt oltárokat. A kámáni román templom alapját Bíró János vasúti őr bányászta ki egy újságíró és számos értelmiségi szeme láttára a harmincas években. A kilencszáz éves kövekből és téglákból szőlőbeli házat épített magának."*[8]

*

Szinte egyedülálló, amit Szeged városa produkált az elmúlt száz év alatt. Hány írót nevelt fel?! Milyen formákat, sajátos témavilágot, társadalmi mondanivalót adott irodalmunknak?! És milyen eredeti, sajátos, életszerű és gazdag újságírást te-

remtett?! Ha az ember a szegedi tudósításokat olvassa, végiggondolja mindazon írók életét, akik Szeged városának légköréből indultak el, irigyen gondol erre a furcsa — ha szabad így mondani — paraszti városra, parasztpolgári kis Párizsra, mely nemcsak odacsalta az írókat, de azért csalta oda, mert olyan változó és sok kort — elmúlót és jelentkezőt — magábaötvöző volt; gazdagparasztit, kereskedőt, parasztból lett hajóst, tanyai parasztot, gazdálkodót és szegény embert, annak idején még betyárt is, és mindezek mellé pezsgő szellemi életet, értelmiséget is adott. Ez a város egyáltalán nem volt a mai értelemben vidéki város, hiszen ugyanazok a jelenségek zajlanak le benne, mint egy fővárossá szerveződő városban bárhol annak idején Európában, akár Budapesten. Mi az oka annak, hogy vidéki városaink a húszas évek után elvesztették ezt az önálló teremtő jellegüket? Manapság a vidéki városok Budapest kirendeltségei, alközpontok, halvány másolatai a fővárosinak. Persze egyik ok az is, hogy

Van nekünk egy főváros nélküli országunk és ország nélküli fővárosunk.

Legalábbis így volt jó néhány esztendeig. Ha ez változik, csak még jobban sürgetni.[9]

*

„Mindez a korban lehetséges realista parasztábrázolás olyan előfeltételeit teremtette meg — írja Nacsády József —, *melyek akkor Magyarországon sehol másutt együtt nem jelentkeztek. Ha föl is tűntek hasonló kezdeményezések, sehol sem hoztak olyan eredményeket, mint Szegeden."*[10]

*

Görgey Arthur: *„De — fájdalom — ugyanazon tárcacikkek meggyőznek arról, hogy buzgó magyar létére német nevelése miatt, teljesen biztos magyar nyelvérzéknek nemigen örvendhet..."*[11]

*

Tömörkény: *„Úgy vélöm, nem az a fontos, hogy engömet ismerjenek. Az emböröket talán mégiscsak inkább érdeklik a Förgeteg János esetei, mint az én szürke dógaim."*[12]

*

Szegedi újságok — Szegedi Napló, Délmagyarország, Szegedi Híradó, Szegedi Friss Ujság, Szeged és Vidéke. Mindenesetre ennyi lap tudósít Tömörkény haláláról, illetve temetéséről.

*

De mi az oka annak, hogy míg Móricz Zsigmond és Krúdy és sokan — — —[13] oly meghatottan nevezik nagynak és egyedülállónak, annyira értik jelentőségét és nagyságát is, addig Kuncz Aladár és — — — szinte ingerülten és nem érthető agresszivitással utasítják vissza. Nem képesek megérteni művészetét, formavilágának gyökereit, sem szándékait, sem emberi magatartását. Nemcsak azt sejtem itt, amit Veres Péter annyiszor és oly kétségbeesetten kérdez — hogy miért nem képesek a kortársak észrevenni társukban a jelentőset —, hanem egy kicsit szomorúan és lehangoltan olvasom ebben a kötetben is az irodalmunkat már a század elején megosztó sajnálatos megosztottságnak a jeleit, indulatait, mely már akkor kettéosztotta irodalmunkat irodalmi írókra, akik az esztétika és az irodalom kategóriáin kívüli szépséget, művészit és világlátást, magatartást, vállalást, a szokványos és hagyományos ábrázolt világon kívül álló témát, jelen esetben a botladozó paraszti világot nem képesek sem elfogadni az irodalmi ábrázolás méltó tárgyául, sem megérteni nem képesek hasonló írói törekvést. Művészietlennek, romantikusnak, földhözragadtnak tekintenek mindent, ami a való világnak, eredeti felfedezett világnak a művészetbe emelése. Ez a régi irodalmi pör. Nem is érdemes folytatni. Két alkat vitája.

Mindig is megmarad. Csak arra érdemes felfigyelni — Kuncz Aladár, Pogány Béla, Papp Ferenc értetlenül elutasítja egy esztétizáló irodalom elvei alapján —, és Krúdy, Móricz, Barta Lajos érti, szereti és méltányolja. Kérdéseket sem kell feltenni, melyik út visz messzebbre.

Nagyon jó, hogy a szerkesztők belerakták ezeket a kritikákat.[14] Így látni, milyen nagy bajt okoznak az irodalom folytonosságában az előítéletek, ha egy irodalmat megosztanak akár esztétikai, akár más indulatok, mert azonnal kirekesztenek abból egy sereg nagy értéket. Mi lett volna, ha Kuncz Aladárék kritikája, mégha bizony némely észrevételük részleteiben igaz is, egyeduralomra törhet? Mintahogy az utánuk következő években a közvélemény mintha az ő nézeteiket fogadta volna el. Mi lenne, ha az irodalom[ban] mind[ig] Kunczék szempontja [jutna érvényre, vagy][15] az akadémizmus, a dogmatizmus, mely túlhangsúlyozott esztétikai szempontokkal kiirtana minden olyan művészetet, mely eredeti felfedezés a világról és így új értékeknek megfelelő formában, új törvényekkel jelentkezik?

*

Lám — Podhradszky György ezt írja —: *„Van bírálója, aki etnográfiai modorosságot vet mintegy a szemére, csakhogy ez a kifogás nem helytálló."*[16]

*

Miért van az, hogy egyes íróknak — szintén egyes írók szerelemmel nézik el, hogyha az egy éppen csak kiválasztott és sajátságos réteget ábrázol aprólékosan, s egy sajátságos réteg lassú hétköznapjait, csendes, olykor unalmas érzelmeit vagy közhelyszerű lapos gondolatait ábrázolja, — ugyanakkor felmegy a vérnyomása egyeseknek, ha más írók éppen a parasztok világából számolnak be — talán még érdekesebb és művészibb alkotásokkal is, netán esetleg épp olyan részletesen. Az irodalmi műalkotás nem tárgyánál, világánál, ábrázolt alakjainak hovatartozásától nyeri művészi kritériumait. Ez, ha jól tudom, sok ezer éves törvény. El is ismerik ezt, míg a műalkotások királyok, udvaroncok, hadvezérek, katonák, hősök, szerelmesek, magamutogatók, majd napjainkban polgárok és értelmiségiek, hivatalnokok és szenvedő művészek életéről szólnak. Azonban azonnal méltatlanságot fedeznek fel és útszéliséget, provincializmust, vidékiességet, alacsonyságot kiáltoznak, ha a fentebbi kiválóságok életéből kijjebb rekedt alja népeket — ne aggy isten, munkásokat, pláne még parasztokat ábrázol a szerző.

*

Veres Péternek és néhány rokonának szemére hányják, hogy például a Balogh családja hosszadalmas és részletező a parasztság életének és gondolkodásának leírásában. Teremtőm! És Kemény Zsigmond, Jósika, Jókai nem sokkal fárasztóbb-e a feudalizmus, a történelem világának részletező leírásában? A nagyra becsült és általam nagyon szeretett Eötvös József, de ne szégyellősködjünk — Stendhal, Balzac, Flaubert regényei nincsenek teli az unalomig a hercegek, grófok, bárók, gazdagok és kereskedők fogadásainak, lakásainak, üzleti életének, kastélyai berendezéseinek, ünnepélyeinek, és ami fő: szerelmi életének, udvarlásainak, és ami elviselhetetlen: szerelmi szenvedéseinek végtelen és elviselhetetlen, agyonideologizált lélekrajzaival, dialógusaival, monológjaival és így tovább? És Anatole France, a művelt és okos európai, sokszor unalmas okosságával? És mondjam Beauvoire-t, és sok mai európai vagy akár hazai szerzőt is? Nem találni a túlírásnak, az osztályöntudat részegségének, a kaszthoz tartozás mámorának delíriumát, melyben mindenki mindent fontosnak tart elmondani éppen arról a világról, amelybe ő véletlenül beleszületett? Ó, amit szemére vetnek Tömörkénynek és Veres Péternek és Reymontnak, azt annyi nagynak a szemére lehetne vetni, csak azoknál nem tartjuk fecsegésnek; míg az egyik helyen terjengősségnek, a másik helyen gondolatiságnak tartjuk.

*

Akik Tömörkényt nem értették, azok az irodalmat a kiváltságos osztályok porondjának tekintették. Akik nem értik az élet perifériáin élő parasztok, munkások, szegények és mindenféle jöttmentek irodalmi ábrázolását — azok osztályszempontok szerint nézik a művészetet, és a művészet porondját kizárólag kiváltságos osztályoknak hajlandók fenntartani. Művészetellenes, politikai indulatokra épített előítéletbénította szemlélet ez, és mennyi bajt okozott már. Ideje lenne, ha mi legalább tanulnánk már belőle. Nem az a lényeg, ki milyen, kinek a világát írja meg — az a lényeg, az ábrázolt emberi világgal mennyire képes az egyetemest kifejezni. Őrjöngő atomtudósok, természettudósok és filozófusok művészekről írott készítménye is lehet provinciális, esetleges és jelentéktelen. A tengerből bármivel merítünk — herendi porcelánnal, kávéskanállal vagy mázas csuporral —, mindig a tengervizet merítjük. Ez a lényeg. Ha az igazi mély lényeget ábrázoljuk, az élet mély összefüggéseit — azt ki lehet mutatni Hans Castorphon is és Halbőr Förgeteg Jánoson vagy ne adj isten... Erről hadd idézzem Tömörkényt magát: „Nem az a szép, ami szép; ami tetszik, az a szép"![17] Vagyis magunk tetszünk a művészetben: a mi világunk. Ki honnan jött — azt keresi, azt szereti, azt pártolja a művekben, mert azt érti, érzi. De hát akkor engedtessen meg ez mindenkinek.

*

Móra: *T[ömörkény] „Egy új világ felfedezője volt, de nem nyugtalanította az újnak keresése."*[18]

— Erről lehet megismerni az írót. Mert van, aki újító. Az író azzal újít, hogy jön a természetes, kiismerhetetlen életből egy teljesen új világrész ismeretével, új életanyaggal, szenvedéssel, örömmel — és mindez önkéntelen is új formába ömlik belőle. Vannak ezzel szemben, akik — mivel mindez nincs meg bennük — folyton az újat keresik, életérzésben is és formában is. Pedig hát életérzést és felfedezést nem lehet keresni, ha egyszer sorsunk sajnos csak valamilyen régi és jelentéktelen helyre pottyantott minket. — „Egyszer minden új volt, és egyszer minden régi lesz, és az emberek rendszerint az új dalt szeretik"[19] — írja Móra.

*

Móra: *Nem volt benne semmi hajlandóság, hogy az írót valami különös istenteremtményének fogja fel. Ha „lexikonok számára életrajzot írt, abba belevette, hogy ő nyelvész, régész, etnográfus, és magyarra fordította Franke konyhavegytanát, és csak a legvégére tette oda, nyilván némi habozás után, hogy novellás kötetei is vannak."*[20]

*

Ebből is tanulhatna tőle irodalmunk, melyben annyian vagynak a próféták és a világegyetem nagy látnokai, és oly kevesen az igaz emberek, akikkel el lehet beszélgetni arról, hogy milyen jó a paprikás szalonna fokhagymával. Istenem, bocsássatok meg nekem!

*

Móra: *Súlyosabban vette az újságírást, mint az írásművészetet.*[21]

Ezt megjegyezhetnék maguknak szintén néhányan, akik — noha kiváló újságíróknak teremtette őket a jóisten — azt hiszik magukról, hogy írók.

*

Meggyűlöltem az irodalmat, amit úgy szerettem, s kételkedem a művészetben, mely éltet engem. Miattatok az életet is megvetném, ha nem tudnám, hogy van élet rajtatok kívül is.

VÁLASZ A DOSZTOJEVSZKIJ ÉS KORA CÍMŰ, LENINGRÁDBAN MEGJELENŐ KÖTET SZERKESZTŐINEK KÉRDÉSEIRE

A Tanítóképző második osztályos tanulója voltam, 16 éves, amikor a megyei könyvtárban felfedeztem a Dosztojevszkij Összes Művei sorozatot. Dosztojevszkijnek csak a nevéről tudtam addig, valami ismeretlen, súlyos és félelmetes komorság lengte körül e nevet. A sorozatból egy mű címe ragadta meg képzeletemet: „Megalázottak és megszomorítottak." Odavittem a könyvtár igazgatójához, hogy írja be a nevemre. Az igazgató, dr. Kiss Lajos bácsi, csodálatos ember, kiváló néprajztudós és régész, csodálkozva nézett rám.

— Nem érted te ezt még! Nem való neked!

Én makacsul ragaszkodtam hozzá. Hazavittem és mohón olvastam, mintha kolostorba zárkóztam volna, elborultan, magányban és a kiválasztottak büszke mámorában. Valóban sokat nem értettem belőle. De ez nem zavart abban a különös emelkedettségben, amit a könyv világa sugárzott rám. Egyet biztosan tudtam: — íme a művészetbe emelve mindaz, amit már a sértett, megbántott kamasz is állandóan érez; az önkéntes, mert kényszerű alázat öröme, az önkéntes megadás különös áttételű ellenállása. Valami nincs rendben az emberekben, valami nem tökéletes az életben, s ez Dosztojevszkij műveiben ott mormol, mint a templomi kórus.

Mint említettem, már puszta neve hallatára vonzódtam Dosztojevszkij műveihez, és később teljesen megismertem azokat. Mi volt ennek az oka? Gyermekkoromban és ifjúságomban a szomorú sorsok és csendes tragédiák sorát láttam és éltem át. Mind egy-egy elfojtott őrületet oltott érzelmi világomba. Apai nagyapám, háromszori amerikai útja után, ott kinn lezuhant egy épületről és szörnyethalt. A kártérítési díjból vett házikóban születtem. Azóta is áll ez a ház, örök jelképként. Nagyanyám kilenc gyermekét csonttébésen szülte, betegsége miatt negyven évig állandóan ágyban feküdt. Szörnyeteg lett belőle, én mégis sírva sajnáltam, és meséiért imádtam. Később, mikor beteg lábát levágták, én vele aludtam — három-négy éves gyermek —, s évekig úgy teltek éjszakáim, hogy ébren hallgattam sírását, átkozódásait, mert levágott lába ujja viszketett és azt akarta megvakarni. Édesapám, négyéves koromban — agyvérzés következtében egy évre megnémult, és örökre megbénult a jobb oldala. Egyik nagynéném 18 évig feküdt gerincsorvadással. A reménytelen szegénységnek olyan világa vett körül, melyben az emberek különös, szinte vallásos révületben elmerülve, eltorzulva, megalázva és megszégyenítve élték szomorú életüket. Ez a világ, az emberek összeroppanása már gyermek- és kamaszkoromban megijesztett és fogékonnyá tett. Később, 19 éves koromtól, hat éven át magam is súlyos beteg voltam, tanyai iskolákban tanítottam, elhagyatott helyeken, magányosan. Ne vonzott volna Dosztojevszkij? Ő és Baudelaire volt ezekben az években közel hozzám.

Művészetével meghatározó benyomást gyakorolt rám ifjúságomban és később költői pályafutásom alatt is. Nem mindennapi, különös sorsú, valahol a természettől eltávolodott szenvedő, mártír vagy prófétikus figurái az én sorsomat, betegségektől megrendített, eltorzult alkatomat is magyarázták, bizonyos értelemben felmentettek és vigasztaltak. Oly emberfeletti nyomorúságokat kellett elfogadnom az élettől, végzetszerű csapásként, hogy be kellett magamat törni mindig a reménytelen helyzetekbe; — ez már-már a szenvedés önkéntes elfogadásának alázatos örömét keltette bennem, ez és ennek komplikált következményei bűntudatot ébresztettek bennem, éreztem, hogy a fájdalom szeretete, a belső világ zűrzavarai, a tett lehetőségeinek hiánya eltorzítanak. Mindezek miatti kétségeimet Dosztojevszkij oldotta fel úgy, hogy megmutatta: az emberi mindig fájdalmas és tulajdonképpen soha nem harmonikus és — merem mondani — a normálistól mindig eltérő. Azóta sem szeretem a „normális", a szakszerű, a tökéletes, gépi egyensúlyú, a megbízható, abszolút mindig és mindenre jól használható embereket, akikben minden a helyén van, közérzetük és világérzésük állandóan zavartalan. Mivel sértetlenek — nem érezhetik a „sérülteket", a szenvedéstől, szegénységtől, érzelmektől, szenvedélyektől, tébolytól

feldúltakat — tehát nincs bennük részvét, tehát önzőek és igazi közösségi kapcsolatra képtelenek. Többek között Dosztojevszkij tett örökre nyitottá. Az ő világa is segített az emberek és az emberiség felé kitárulni.

Dosztojevszkij az egész mai szorongásos világérzet-irodalom nagy előfutára. Kafka, Beckett, Dürrenmatt és Sartre Dosztojevszkij hőseiből bújtak elő. Dosztojevszkij előre megérezte, hogy a haladás lehetséges győzelmei ellenére, az élet bizonyos területein, az emberi kapcsolatok és a belső világa homályaiban magára maradottan botorkál az egyén, magánya és szenvedései pedig különös delíriumokban ringatják — a ma emberét éppúgy, mint Dosztojevszkij hőseit. Ez a nagy „előre jelzés" adja Dosztojevszkij jelentőségét és ma is modern időszerűségét.

JEGYZETEK

1 A nyilatkozatnak eddig tartó részét Péter László is közreadta *A Tömörkény Emlékkönyv visszhangjából* címmel — többek között Fábry Zoltán és Veres Péter levélrészleteivel együtt — a Dél-Magyarország 1967. ápr. 22-i számában.

2 Szepesi Attila, a költő, akinek mutatom a kéziratot, aprózóbb sortöréseket javasol:

Miattatok az életet is
megvetném,
ha nem tudnám,
hogy van élet
rajtatok kívül is.

3 Diószegi András: *Tömörkény. Az Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriumára* c. kötetben. Szerk. K. S. I. és Péter László. Szeged 1966. 19. Alább rendre ezt a kiadványt idézzük.

4 Diószegi András: i. m. uo. 9. A külön sorba kiemelt utolsó szavak nyilván azt jelzik, hogy e gondolatot Váci alaposabban ki akarta fejteni. Érdekes, hogy a tanulmány szövegében költőibb variáció áll („*végekre* szorultság"), mint Vácinál, aki egyszerűen „*vidékre* szorultság"-ot ír.

5 Diószegi András: i. m. uo. 10. „Van" helyett Vácinál: „volt".

6 Diószegi András: i. m. uo. 19. Váci az idézetet kissé átformálja, Diószeginél ezt olvassuk: „Jellemző, hogy olyan szellemi forrásokból táplálkozik, amelyek majd csak az Adyban és Móriczban szintézishez jutó huszadik századi törekvésekre lesznek általánosan jellemzők. A népköltészet, a biblia és Dosztojevszkij . . ."

7 Tömörkényt Diószegi András nyomán idézi: i. m. uo. 19.

8 Nagyon érdekes, hogy Váci kiemel egy idézetet Hídvégi Lajos ceglédi muzeológus tanulmányából (*A szülőváros*. Uo. 36—37.). Ezt a szépirodalmi erővel sodró remek történeti esszét alig tudtuk megmenteni az egyik lektori véleménnyel szemben. Váci egyrészt biztosan az írói felkészültséget érzi benne, ugyanakkor megkaphatta az is, hogy a kámáni román templom alapjaiból az élelmes Bíró János *vasúti őr* szőlőbeli házat épített magának, ti. a költő édesapja is vasúti altiszt.

9 A bekezdésekbe tett utolsó mondatok megint a későbbi bővebb kifejtés szándékát jelezhetik.

10 Nacsády József: *Elődök*. Uo. 62.

11 Görgey Arthur: *Köszönet*. Uo. 86.

12 Tömörkényt Móra István írása nyomán idézi: *Családi kör*. Uo. 89.

13 A kihagyás-jelölések talán a gépírótól származnak, aki itt nem tudta jól elolvasni vagy nem hallotta jól a szöveget.

14 Ti. a Tömörkény Emlékkönyvbe.

15 A mondat eddig tartó része az eredetiben csonka: „Mi lenne ha az irodalom minde Kunczék szempontja az akadémizmus", mi egészítettük ki.

16 Podhradszky György: *Magyar Skansen*. Uo. 179.

17 Tömörkényt Móra Ferenc írása nyomán idézi: *A célszerű szögény embörök írója*. Uo. 190—191. „Egy paraszti közmondás volt az egész esztétikája: »Nem az a szép, ami szép; ami tetszik, az a szép«, s nagyon megörült neki, mikor azt mondtam, hogy Kant Immanuelnek is ez a regulája. Azt mondta rá, az is bizonyosan a parasztól tanulta."

18 Móra Ferenc: i. m. uo. 191.

19 Móra Ferenc: i. m. uo. 191.

20 Móra Ferenc: i. m. uo. 192.

21 Móra Ferenc: i. m. uo. 193. Az idézet eredeti formája: „Komolyabban vette a hétköznapokat, mint a vasárnapot, és súlyosabb dolognak az újságírást, mint az írásművészetet."

TANULMÁNY

E. FEHÉR PÁL

T. G. MASARYK LEGENDÁJA ÉS VALÓSÁGA

VÁZLAT EGY AKTUÁLIS VITÁHOZ

Néhány lexikonadat, kivált az ifjabb korosztályok használatára, akik talán csak nevét hallották... 1850-ben született a morvaországi Hodonínban. A bécsi egyetemen szerzett filozófiai doktorátust, s 1879-ben ugyanezen az egyetemen szerzett magántanári címet. 1882-től a prágai cseh egyetem rendkívüli, 1897-től rendes professzora. 1887-ben alapította az úgynevezett *realista csoportot,* amely először az ó-cseh, majd az ifjú-cseh párt keretein belül működött. E csoport lapja volt a híres *Čas.* 1891-ben tagja lett a birodalmi tanácsnak és a cseh parlamentnek. Két esztendő múltán elvi ellentétek miatt lemond párttagságáról és mandátumáról. 1900-ban a Cseh Nép(realista)párt egyik alapítója, majd e párt képviselője a birodalmi tanácsban. 1914 decemberében emigrál. 1915 szeptemberében Londonban telepszik meg, mint a King's College professzora, s egyúttal a cseh polgári nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezetője. 1916 márciusában Párizsban megalakul a Csehszlovák Nemzeti Tanács: ennek Tomáš Garrigue Masaryk lesz az elnöke. 1917 májusában a forradalmi Oroszországba utazik; célja: a csehszlovák légiók szervezése. A Csehszlovák Köztársaság kikiáltása után 1918. november 14-én elnökké választják, s e funkciót 1935. december 14-ig tölti be. 1937-ben halt meg. Kiterjedt filozófiai munkásságot folytatott. Különösen fontosak azok a művei, melyekben a modern cseh nemzeti öntudat megfogalmazására, az általa alapított állam hivatásának meghatározására törekedett.

Szellemi öröksége ma is vitákat provokál, megragadó egyénisége ma is vonzó sokak számára. Ideje komolyan foglalkoznunk ezzel a hagyománnyal. Nem a történelmi értékelés igényének teljességével, inkább néhány sajátosan magyar szempont megvizsgálásával.

MAGYAR EMLÉKE

1935-ben fogalmazta Horthy Miklós az alábbi levelet.

„A háború befejezése óta a cseh sértések és gyanúsítások pergőtüzének vagyunk kitéve; feltehető, hogy ezeket hivatalos személyek sugalmazzák és vezetik. Amikor a prágai magyar követ a személyem ellen irányuló sértések ellen (tudtomon kívül) tiltakozott, azt a választ kapta, hogy, sajnos, semmit sem tehetnek, mert Csehszlovákiában sajtószabadság van; ugyanakkor az ellenzéki lapok naponta cenzúrázva jelennek meg, fehér foltokkal. Minthogy az úgynevezett békekötés országunkat nemcsak területe és lakossága 2/3-ától fosztotta meg, hanem népünk felfegyverzését is lehetetlenné tette, nincs lehetőségünk arra, hogy az államok létezése óta szokásos formában követeljünk elégtételt. Minthogy az utóbbi napokban Magyarország ellen szórt alantas gyanúsítások messze meghaladják a megengedhető határokat, és én felelősnek érzem magam hazám becsületéért, nem marad más kiút számomra, mint hogy személyes elégtételt követeljek az államfőtől. Ha ön nem lenne hajlandó a kívánt formában bocsánatot kérni, ragaszkodom a fegyveres elintézéshez..." (*Horthy Miklós titkos iratai.* 1962. 151—152. l.)

Olcsó ötlet lenne, ha a gondolat képtelenségén humorizálnánk: a tengernagy-kormányzó középkori stupiditásán, s így mérnénk meg azt a szellemi távolságot, amely Horthy és a filozófus-elnök között létezett. Horthy azonban ebben az *el nem küldött* levélben egy Masaryk-portrét is felrajzolt, amely már nemcsak őreá, hanem a magyar uralkodó osztályokra is jellemző. E logika szerint, Trianon egyik döntő előidézője Masaryk elnök és nyugati szövetségesei voltak. Nem, nem hiányzott nálunk a cseh-, a szlovákellenes sovinizmus mellett a románok elleni uszítás sem. De a román király személye valahol mégis közelebb állt hozzájuk: vér a vérükből, tehát őt provokálni eszükbe sem jutott, sőt azt is tudjuk, hogy Horthy egykori külügyminisztere, gróf Bánffy Miklós egyaránt bejáratos volt a budai Várba és a bukaresti udvarba. E mentalitás számára elsősorban a polgári demokrácia eszméje volt ellenszenves, melyet Masaryk személye reprezentált. És közben elfeledkeztek arról, hogy hatalmukat ugyanazoknak az erőknek köszönhetik, amelyek Masarykot az elnöki székbe segítették, s többek között — közvetve, a történelem paradoxonjaként — Masaryknak is szerepe volt Horthy rendszerének megteremtésében. Hiszen aligha kétséges, hogy a Magyar Tanácsköztársaság hadseregének északi hadjárata korántsem csupán internacionalista érdekeket képviselt, hanem speciális magyar célokat is követett. Az imperialista diktátum végrehajtói ebben az esetben Masaryk cseh légionistái, akik a Trianont előkészítő antanthatalmak parancsait követik (francia komandóra, hiszen a csehszlovák hadsereg főparancsnoka ekkor Pellé tábornok); az sem lehet vitás, hogy Masaryk légionistái a területi követelések kielégítése mellett a magyar és a szlovák tanácsköztársaságok ellen *ideológiai* hadjáratot is folytattak, s a magyar vöröskatonák ellen harcolva azt a gyakorlatot alkalmazták, folytatták, melyet a szovjetunióbeli polgárháború idején, a fehér erők támogatásában szereztek. Ha nincs Masaryk, ha kibontakozhat a szlovák proletárforradalom, ha erőre kaphat a kladnói munkások mozgalma — a magyar forradalom pozíciója kedvezőbb, s nyilván jóval előnyösebben lehetett volna rendezni a közép-európai népek sorsát, beleértve a nemzeti kisebbségek problematikáját is.

Mi volt az ellenszenv lényegi tartalma? Természetesen az ellenségeskedést élesztette, lángra lobbantotta a mindkét oldalon elegendő mértékben megtalálható nacionalizmus. Masaryknak azonban személy szerint semmi köze nem volt ehhez. Horthyékat azonban nyilvánvalóan és elsősorban az háborította fel, hogy földbirtokaikat felosztották Szlovákiában, s még abban a kártérítésben sem reménykedhettek, amelyet a román királyság — a román állampolgárság vállalása esetén — biztosított (az első bécsi döntés után majd első rendelkezésük lesz e földbirtokreform semmissé nyilvánítása); nem tudtak megbékélni azzal a gondolattal, hogy Masaryk menedékjogot biztosított Károlyi Mihály számára és politikai szövetségest látott benne; elfogadhatatlan volt számukra, hogy Masaryk elnöksége idején a Csehszlovák Köztársaságban a kommunista párt legálisan működött — és ez volt az egyetlen közép-európai állam, ahol legális kommunista mozgalom létezhetett; képtelenségnek érezték, hogy Masaryk és külügyminisztere, dr. Beneš — korábbi legfontosabb szövetségeseik óhaja ellenére, az európai realitásokat felismerve, Csehszlovákia biztonságát szem előtt tartva — keresték a békés egymás mellett élés lehetőségét a Szovjetunióval. (De képtelenségnek érezte ezt a Masarykhoz egyébként oly hasonló képzettségű és mentalitású Jászi Oszkár is, s amikor ezt kifejti Károlyinak, az messzetekintő politikai bölcsességét ezúttal is igazolva, éppen a cseh példára hivatkozva fejti ki 1922. november 12-én írott levelében: „mint mondod, az emigrációt csakis nyugat felé érdemes megszervezni. Egy ilyen kizárólag nyugat felé orientálódó emigráció nézetem szerint tényleg lehetetlen... Hogy miért akarom a keleti orientációt is kombinációba venni, annak egyszerű magyarázata az, hogy nem lehet a levegőbe még politikát sem építeni... A mai kelet egy pozitívum — amivel még a kapitalista antantnak is számolnia kell... Ha Beneš külügyminiszternek szüksége van az oroszokra, akkor nekem, aki vele együtt akarok dolgozni, szintén szükségem van rá..." (*Károlyi Mihály válogatott írásai*, I. köt. 1964. 78. l.)

Nem tetszett a magyar uralkodó köröknek Masaryk közép-európai rendezési

terve sem. Károlyival folytatott tárgyalásainak lényegét özvegye így összegezi: „Mihály több ízben meglátogatta Masaryk elnököt. Ilyenkor jó hangulatban tért vissza, s derűlátóan ítélte meg a Dunavölgyi államszövetség kilátásait. Masaryk panaszkodott, hogy a magyar Felvidéknek a trianoni békeszerződéssel rátukmált tiszta magyar lakosságú területe sok kellemetlenséget és zavart okoz neki, s ha Magyarországon tiszta demokratikus kormány kerülne uralomra, visszajuttatná a tiszta magyarlakta területeket, mint például a Csallóközt, de hangsúlyozta, hogy amíg Horthy kormányzó van hatalmon, nem lehetséges az együttműködés. Említette, milyen nehézségei vannak a nacionalista hangulattal is..." (Károlyi Mihályné: *Együtt a száműzetésben.* 1969. 14. l.)

Masaryk az emigráció mellett, Horthyval is tárgyalni kívánt, sőt tárgyalt. Masaryk és Beneš tárgyalási alapja ez volt: „minden háború után a legyőzött igyekszik újra felemelkedni, a vereségét helyrehozni vagy politikai és diplomáciai harccal, vagy új háborúval" (Beneš szavait idézi Ádám Magda: *Magyarország és a kisantant...* című művében, 1968. 33. l.). Erről az alapról kompromisszumos megoldást ajánlottak, természetesen Csehszlovákia biztonságának érdekében. Területi engedményeket ajánlottak fel, a határok kölcsönös garanciáját, a revizionista politikáról való lemondást kérve ellenszolgáltatásként. A Horthy—Bethlen csoport azonban a békeszerződés teljes revízióját tűzte ki célul. Az eredmény az lett, hogy a Csehszlovák Köztársaságnak sikerült egyeztetni olyan különböző berendezkedésű országok, mint Ausztria, Románia, Jugoszlávia magyarellenes, revízióellenes érdekeltségét, tehát Horthyék teljes bekerítettségben, a maradék lehetőségüket is elveszítették a kérdés politikai rendezésére. (Juhász Gyula *Magyarország külpolitikája* című könyvében „inkább diplomáciai manővernek" minősíti a csehszlovák ajánlatot.)

Masaryk ilyen irányú törekvése a reálpolitikai felismerések mellett humanizmusából is következett. Fiatalságára emlékezve, megemlíti, hogy ért valamit magyarul, de ezt rögtön összeköti a szlovákok nemzeti szabadságának, önállóságának követelményével. Masaryk minden nép számára függetlenséget, szabadságot követel. 1905-ös tanulmányában *A kisnemzet problémájá*-ban azt a követelményt állítja fel: „legyünk Komensky népe..." (T. G. Masaryk: *Ideály Humanitní.* Melantrich, 1968. 85. l.) Programadó első elnöki üzenetében, 1918. december 22-én kifejti: „A demokrácia nem uraskodás, hanem az igazságosság biztosításához szükséges munka. Az igazságosság pedig a humanizmus matematikája..." (Milan Machovec: *Tomáš G. Masaryk,* Melantrich, 1968. 277. l.) Ugyanakkor azonban jól megfigyelhető, hogy a magyarságot és európai helyzetét — a szentisváni állameszme érvényesülése, az akkori hivatalos magyar politika miatt — olyannak látja, amely veszélyezteti a csehek és a szlovákok érdekeit. Jól felismeri Csehszlovákia központi európai jelentőségét. Erre vonatkozóan, a már idézett elnöki üzenetben Bismarkra hivatkozik: „aki Csehország ura, Európa ura". Csehországnak tehát az őt fenyegető nagyobb hatalmak között kell megtalálnia életlehetőségeit. Az egyik ellenfél, úgynevezett „természetes" ellenfél: Németország, a német politika. *A másik: a magyarság.* Masaryk — az Osztrák—Magyar Monarchia konstrukciójából kiindulva — a magyarokat nem tartja számon a „kis nemzetek" között. Elnöki üzenetében pedig ugyancsak keményen fejti ki a német és a magyar befolyásról szóló elképzeléseit. A magyar politikát az osztrák és a német hatalmi törekvések kiszolgálójaként látja, a szlovákok, a ruszinok, a jugoszlávok és a románok elnyomójaként. „Már Cavour helyesen látta, hogy a magyarok nem tudják más népek szabadságát tisztelni; csak magukat tudták védeni a németek ellen. Politikailag a magyarok már a háború előtti időben is 1848 presztízséből éltek, ma pedig egészében helyesen látják a Szövetségesek, hogy a magyaroknak csak saját nemzeti államukra van joguk. Helyes lenne, ha hozzájuk fűződő viszonyunkat hamarosan értelmesen rendezhetnénk. A magyar kisebbség minden állampolgári joggal rendelkezni fog. A magyarok kegyetlenek voltak, amikor azt mondották: a szlovák nem ember, mi nem fogunk ezért hasonló gonoszsággal fizetni nekik, csak azt kívánjuk, hogy Szlovákia határainak teljes biztonságában virágozzék fel..." (Milan Machovec: i. m. 277. l.) Az elnöki üzenetet

több más, hasonló értelmű megnyilatkozás követte. Amikor lassan világossá lett, hogy a Horthy-Magyarországgal lehetetlen a megegyezés, Masaryk arra törekedett, hogy az állampolgári jogok biztosításával kapcsolja ki a soviniszta politika hatását, s így érje el az állam egységét. „Nekünk nem szabad a részletekben kikényszerített engedmények, vagy az idő szüksége által kierőszakolt kompenzációk osztrák módszerébe esni. Elkerülhetetlennek látszik tehát, hogy a nemzetiségeket kielégítsük, hogy nemzeti létük biztosítása miatt való aggodalmuktól megszabadítsuk és így az állam valóságos polgáraivá tegyük őket" — nyilatkozza a cseh és a szlovák újságírók küldöttségének 1919. június 7-én. (Idézi: Turczel Lajos: *Két kor mezsgyéjén.* Tatran. 1967. 16. l.)

És a gyakorlat? Majd látni fogjuk, hogy Masaryk elvei és elnöki gyakorlata között szükségszerű törés tapasztalható, s kivált élete végére egyre inkább kisebbségbe szorul a maga alapította államban. Egymillió koronát ajándékozott a szlovákiai magyarság kulturális és tudományos munkájának támogatására; nem rajta múlott, hogy a Masaryk-Akadémia, a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi és Tudományos Társaság — emberség és tehetség híján — nem tölthette be hivatását. 1930. január 17-én fogadta a Sarló küldöttségét, az élen Balogh Edgárral. „Az elnök magas, kissé görnyedő alakja megjelent a fogadóterem ajtajában, kézszorítások, az öreg úr egy kisebb szobába tessékelt, ez bizalmasabb, itt ültünk egy asztal köré. Milyen csend volt itt, magasan a város felett. Lassan olvastam beszédemet, s közben átcikázott rajtam az a furcsa második érzékelés, hogy a szemközt ülő ősz professzor felfogásával hallom és értékelem a magam mondókáját... Vajon mit érthet meg belőlünk a cseh polgárság filozófus-nagyja?" Balogh Edgár emlékezése ugyancsak egy Masaryk-portrét rögzít: az „újarcú magyarok", a húszas-harmincas évek baloldal felé tájékozódó, később kommunistává érő magyarságának vélekedését. „Az elnök előbb felkapja az asztalról lapjainkat és könyveinket, s búcsúzóul csak ennyit mondott: »És soha sem leszek önök magyarok ellen!«" (Balogh Edgár: *Hét próba*, 1965. 159—161 l.)

A humanistát látják Masarykban: a lehetőségeiket hasonlítják: Horthy Magyarországának nyílt erőszakszervezetét a masaryki polgári demokráciához mérik. Európát látják Prágában és az elkeserítő visszamaradást Budapesten. Masaryk humanizmusa nem lefegyverző: ezek a magyar fiatalok korántsem csak a Horthy-rendszer ellen harcolnak, hanem Szlovákia és Kárpátalja nyomorát is éles szavakkal bélyegzik meg. Fábry Zoltán megrendítő szociográfiáját, *Az éhség legendáját*-t elkobozza a pozsonyi cenzor, mert a ruszinok minden képzeletet felülmúló nyomorának rögzítésében lázítást fedezett fel. És megjelent a következő kiadás: a könyvben üres oldalak, teljesen fehér a bekötött néhány ív, csak a borító utáni első oldalon olvasható az ajánlás: T. G. Masaryknak — az éhség legendája helyett a demokrácia legendáját ajánlja a szerző. És ugyanez a Fábry Zoltán, T. G. Masaryk születésének századik évfordulóján, a dogmatizmus első hullámában, *s e szűkítő szemlélet ellenére:* a hála, a tisztelet érzését fejezte ki. „I. Ferenc József után Masaryk! A szikár, szakállas, cvikkeres Tisza István után ez a másfajta szakállas, cvikkeres szikárság! A gróf után a kocsis professzor fia! És Horthy mellett — Masaryk!... Sírásra hajló érzékenységünkben, dacos sértődöttségünkben ő volt az első hang, mely kibékített minket az új helyzettel. Lélegezni tudtunk a sovinizmusmentes tisztább levegőben, gondolkodni a szellem gyűlöletmentes atmoszférájában..." (Fábry Zoltán: *Stószi délelőttök.* Madách, 1968. 161. l.)

EGYÉNISÉGE

Becsületes polgár volt, következetes racionalista, s talán az egyetlen európai polgári politikus, aki megőrizte a francia forradalom demokratikus hagyományát, melynek népi előképletét a huszitizmusban látta. A XIX. század embere volt —

mint ezt Zdeněk Nejedlý pontosan megfogalmazta — akár filozófiai rendszerét, akár politikai harcait, vagy éppen ideáljait elemezzük. Humanista volt, aki szembeszegült az embertelenség régi és új megnyilvánulásaival. XIX. századi humanista volt, aki Európának ezen a részén csaknem forradalmárként hatott, de aki konzervatív magatartásával elutasította a XX. század forradalmát.

Masaryk eleven anakronizmus volt egy olyan korban, amely megmutatta ugyan az elkövetkező fejlődés útját, lehetőségét, de a társadalmi viszonyok elmaradottsága, az osztrák—magyar császári és királyi kreténizmus anakronizmusa még élesebben mutatkozott, s e két időszerűtlenség egymás mellé állítva szükségszerűen Masaryk filozófiáját, s persze elsősorban politikai gyakorlatát haladónak láttatta.

„A filozófia egyetemi tanára, a cseh szociológia megalapítója, a történelem filozófusa, az osztrák parlament képviselője, az osztrákellenes külföldi ellenállás szervezője, a köztársaság elnöke. Írt a filozófiáról, a tudományos kutatásról, a vallásról, az irodalomról, a cseh kérdésről, a marxizmus és a szociális problémák viszonyáról, Oroszországról, az Októberi Forradalom utáni világfejlődésről, a csehszlovák állam felépítéséről. Dosztojevszkij és az angolszász irodalom szerelmese. Tolsztoj, Gorkij, Wilson és Briand beszélgetőtársa. A szlovák falu szülötte ugyanolyan jól forog a bécsi körökben, mint az Egyesült Államok elnökénél... vagy az angol egyetemen éppúgy, mint Petrográd és Moszkva utcáin, az Októberi Forradalom napjaiban. Elnök, aki szlovák szavakat kever beszédébe, s nyolcvanesztendős korában is úgy üli meg lovát, mint egy angol lord. Nyolc nyelvet ismer, és bejárta az egész világot. Elméleti és gyakorlati ember, elmélkedő professzor és tapasztalt politikus, államférfi." Ezt a tömör jellemzést Masaryk életművének egyik legjobb cseh marxista ismerője, Lubomír Nový adja (*Masarykovské kontradikcie.* Plamen, 1967. 9, 76. l.). „Vitathatatlan: Masaryk mindenekelőtt, s talán kizárólagosan kritikus és nem rendszerező elme..." — állapítja meg Masaryk másik modern értékelője (Milan Machovec: i. m. 75. l.)

Valóban, Masarykot a cseh közvélemény a nemzeti önámítás leleplezőjeként, az új, a polgári nemzeti öntudat megfogalmazójaként ismerte meg. A cseh romantikát erősebben fogta meg Ossian láza, mint a miénket. Talán a törökök által érintetlen hagyott várak, talán a német misztika közvetlenebb hatása, talán a világ modern szellemi áramlataira való gyorsabb reakció megszokott reflexei eredményezték a cseh eposz hamisítási kísérletét. Václav Hanka misztifikációja, a *Královédvorsky* és a *Zelenohorsky Kéziratok* azonban fogékonyabb nemzet tudatára hatottak: Ossian irodalmi-művészeti dicsőséget jelentett, Hanka hamis kéziratai pedig *a cseh nemzet történelmi tudatát* fogalmazták meg. A német elnyomás ellen, a mind erőszakosabb német hatás ellen. Hanka hamisításai kétségtelen költői tehetséget árultak el, s ugyanákkor igaz nemzeti fájdalmat fejeztek ki. Aki tehát Hanka és a hamis nemzeti mítosz leleplezésére vállalkozott, könnyen kerülhetett olyan látszatmegítélés alá, hogy az osztrák érdekek szolgája. Josef Dobrovský már 1824-ben kifejezi kételyeit a *Kéziratok*... hitelét illetően. Az ötvenes évektől kezdve pedig egyre többen mutatnak rá szövegkritikai, stílustörténeti, íráshistóriai érvekkel Hanka művének XIX. századi, romantikus ihletésére. Masaryk tehát, amikor megismétli Dobrovský, Nebeský, Gebauer érveit, lényegében — tudományos szempontból — újat nem mond. De Goethe elismerő szavaival és egy fiatal nemzet érzékenységével kellett szembeszállnia. Ilyenkor a tudomány érvei kevesek. Masaryk tehát politikai síkra viszi át a küzdelmet, annál inkább, mivel eddig is politikai érdekeket képviseltek a vitában részt vevők.

Masaryk szerint, hamis érdekeket. És ez a professzor vállalja, hogy pártja szembefordul vele, hogy nemzetárulóként gyalázzák minden prágai utcasarkon. Vajon csak azért, mert a tudomány becsületét kívánta helyreállítani? Kétségtelenül, ezért *is.* Masaryk felismerte, hogy egy nép történeti öntudatának fejlettsége milyen hatalmas erő lehet a haladás irányában. És felismerte azt is, hogy az a történeti öntudat, amely öncsalásra, nyilvánvaló hamisításra épül, nem szolgálhatja a nemzet érdekeit, abban az esetben sem, ha a hazafias lelkesedés hatalmas felvirágzását eredményezi.

Egy nép történeti tudata — Masaryk értelmezésében — a múlt olyan realista felmérése, amely közvetve a jövő feladatainak felismerését sugallja. Tehát Masaryk a történelmet ugyancsak a jelen szolgálatának rendeli alá. Tegyük hozzá azt is, hogy ezzel nyert csatát. A *Kéziratok*... tudós bírálói, szinte mindannyian ott vesztettek a közvéleménnyel szemben, hogy a hamisítás tényét leleplezve, nem tudtak új eszményt nyújtani. A *Kéziratok*... az osztrák hivatalnokok, a helytartótanács, a német nyelvű feliratok, az elnémetesített Prága ellenére a cseh szellem maradandóságát, hősiességét hirdették. Hanka kritikusai kimutatták: mindez hamisítvány.

Masaryk azonban új eszményeket fogalmazott meg. Elutasította a romantikus eszményt, s azt mondotta: legyünk realisták. Azt mondotta: ne az ősök dicső harcaiban keressük eszményeinket, mert e harcokat elveszítettük. Ez a valóság. Ne a nemesi és lovagi ideák után fussunk, hiszen a cseh nemesség elnémetesedett. „Nem erőszakkal, hanem békésen, nem karddal, hanem ekével, nem vérrel, hanem munkával, nem halállal, hanem élettel szolgálhatjuk az életet — ez a cseh szellemiség válasza, ez történelmünk értelme és nagy elődeink öröksége." A *humanizmust* teszi meg a nemzeti történelem mozgatóerejének. Ismerjük el, hogy abban a korban, amikor Rákosi Jenő 30 millió magyarról fecseg, a magyarság uralmi elhivatottságáról szó ostoba elméletet, amikor Tisza komolyan valósággá váltaná e rémképeket; amikor a német imperializmus, a prepotens porosz szellemiség egyre nyilvánvalóbban nem bír magával; amikor a szlovák nemzet ideológusainak többsége véres szájú pánszlávizmusban keresik a megoldás lehetőségét, s e pánszlávizmust ideológiailag — s ez nem kevésbé lényeges: anyagilag! — az orosz cárizmus támogatja, amikor a román nacionalizmus kezdi kidolgozni az adatokkal ugyancsak nehezen alátámasztható dák rokonság elméletét és ennek politikai programját — tehát az imperialista nacionalizmusok, az antihumánus nemzeti feladat-megfogalmazók korában Masaryk humanista eszménye több mint tiszteletreméltó. *Több, mert nemzetalkotó, államformáló eszme lett.* A csehszlovák állam megalakulásának lehetőségét, azt a vitathatatlan szimpátiát, amelyet Nyugat előtt kivívott, s amely rokonszenvessé tette magát a gondolatot a haladás hívei előtt: legyenek azok szabadkőművesek, republikánusok vagy anarchisták, vagy bolsevik forradalmárok — ezen a ponton kell keresnünk. Masaryk eszméje eléggé forradalminak tetszett a nyugati szociáldemokráciák számára, amelyek a század első évtizedében egyre nagyobb befolyással rendelkeznek, de eléggé konzervatívnak mutatkozott ez az idea a polgárság számára is.

Csak azt ne higgyük, hogy ez a realizmus, *a masaryki realizmus* szigorú történetiségen, vagy netán a marxizmus elméletén alapozódott meg! „A realizmus szembeszegül a történetiséggel, a túlzó történetiséggel. A dolgok önmagukban még nem jelentenek történelmet, a dolgok nem jelentenek eredményt — ez a mi értelmezésünkben a realizmus jelszava..." Masaryk realizmusa tehát elveti a nyilvánvaló hazugságot, megtagadja az erőszakot, de nem is kívánja felidézni a történelem teljességének tanulságát.

„Jézus — nem Caesar" — fogalmazza meg aforisztikusan az eszményét Masaryk. Ne feledkezzünk meg arról, hogy Masaryk Lev Tolsztoj látogatója volt, s akkor kereste a kapcsolatot Makszim Gorkijjal, amikor az orosz író — Bogdanovék hatására — éppen „istenépítő" gondolatokkal foglalkozik. Masaryk Jézusa a passzív nonkonformizmus megtestesítője: a pacifista politikus, az önmagát megőrző, de az önmagáért harcolni képtelen jóság szimbóluma. A tolsztoji jóságeszmény megtestesítője. Ha a cseh történelemben gondolkozunk: Masaryk formulája a huszitizmus vallási szárnyának örökségét summázza és teljesen elveti a militáns huszitizmus, Žižka hagyományát.

Okkal mondhatta Josef Pekař, Masaryk polgári kritikusa, hogy a „masaryki realizmus nem egyéb, mint álcázott romanticizmus..." (Idézi: František Červinka: *Spor o smysl českých dějin 1912.* Plamen, 1969. 1. 13. l.)

Az a romantika azonban, amit ez a *romantikus kritikus* nyújtott nemzetének — igenis sok vonatkozásban realista és főképp: akcióképes volt. Hősi akcióra volt képes. Például, amikor a múlt század utolsó esztendejében megrendezték a csehországi

„vérvádas pert" egy polnai zsidó ember, Hilsner ellen. „A polnai per a Dreyfus-per pszichológiai folytatása volt" — állapította meg Masaryk (Milan Machovec: i. m. 264. l.). Nem volt könnyű fellépni a szervezett antiszemitizmus szennyes áradata ellen, melyben nemcsak a klerikális erők, a német kollaboránsok vettek részt, hanem a cseh nacionalisták is. Az antiszemitizmus a reakció közös nyelve. És ahogyan a *Kéziratok*... körül zajló pörben Masaryk meghirdette a humanizmus nemzeti eszméjét — most alkalma nyílik, hogy a gyakorlatban álljon helyt nézeteiért. A Dreyfus-vád és a polnai ügy között volt egy döntő különbség: a francia vezérkari tiszt ártatlan volt, Polnában pedig valóban történt egy szadista gyilkosság. Zola helyzete tehát, aki az ártatlan Dreyfus védelmében lépett fel — könnyebb volt Masarykénál. A cseh klerikalizmus körmönfontabb volt: Masaryk azonban egy ártatlan népcsoportot vett védelmébe — miközben elítélte a bűnöst. És elítélte a közvélemény manipulálását: a bíróság, az ügyészség mulasztásait, akik tudatosan, vagy gondatlanságból, de mindenképp elmulasztották a megtörtént gyilkosság valóságos körülményeinek kiderítését, és ez a homály adott ürügyet az általános antiszemita hadjárat megkezdésére.

Masaryk ugyanakkor személyes tekintélyét is erősítette a Hilsner-ügyben és politikai szövetségeseket is talált. Karel Čapekkal beszélgetve utal arra, hogy a háború alatt milyen hasznosan segítette politikai céljait a Hilsner-affférban történt kiállása (*Hovory s TGM*, Československý spisovatel. 1969. 102. l.).

A társadalmi igazságért vívott küzdelmeinek része kellett hogy legyen a munkásság mozgalmainak támogatása is. Találkozott 1900. január 29-én a sztrájkoló kladnói bányászokkal. „Ne dolgozzatok! Harcoljatok azzal, hogy nem dolgoztok... Ha szolidárisak lesztek, győzni fogtok. A szolidaritásban rejlik a ti erőtök..." — jelenti ki előttük. Jelen van a Munkásakadémia megalapításánál, 1895-ben az általános és egyenlő választójogi harcok egyik vezetője. Szocialistának vallotta magát, de nem fogadta el a marxizmust. Így beszél erről: „Ez a szó, »szocializmus« a polgárság és az értelmiség előtt madárijesztő volt. Én elfogadtam a szocializmust, amennyiben megegyezett a humanista programmal; a marxizmust nem fogadtam el — és ennek kritikájából keletkezett *A szociális kérdés* című munkám..." Humanizmusát megkülönbözteti a filantrópiától, mert az csupán egyes esetekben segít, a humanizmus pedig általános rendezésre törekszik. Nem hisz a kommunizmusban, és elutasítja Lenin gyakorlatát. „Az én nézeteim a szocializmusról, demokrácia-értelmezésemből következnek: a forradalom, a diktatúra lerombolhat néhány rossz dolgot, de nem képes jó és tartós dolgok megteremtésére..." (*Hovory s TGM*, 97—98. l.) Ellensége volt a forradalmi munkásmozgalomnak? A polgári demokrácia volt politikai és filozófiai eszménye. „Amikor demokráciáról szólunk, azt a demokráciát értjük — eltérően a régi törekvésektől —, amely az úgynevezett nagy francia forradalom óta fejlődik. A szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavával a forradalom kikiáltotta az emberi szuverenitást az abszolutizmus és a monarchia ellenében, meghirdette és kódifikálta az ember és a polgár veleszületett jogait... A demokrácia programja adott: mindenekelőtt az általános választójog és ennek parlamenti következményei. A parlamentarizmusban a hangsúly a törvényalkotó hatalmon lesz — tehát minden választó törvényalkotó..." (T. G. Masaryk: *Ideály Humanitní*, Melantrich, 1968. 99. l.)

Okkal állapította meg tehát Masaryk egyik marxista híve, a kitűnő szlovák forradalmár, Vladimír Clementis: „Az, ami Masaryk számára végső cél volt, a forradalmi munkásság számára csak részletkövetelmény maradt." (Vladimír Clementis: *Vzduch našich čias*. Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967. 2. köt. 397. l.)

Arról azonban sohasem feledkezhetünk meg, hogy ezek a *részletkövetelmények* az Osztrák—Magyar Monarchiában hangzottak el, hogy ezek a *részletek* megvalósulnak — vagy legalább: többségükben valósággá lesznek — a Masaryk alapította államban, a Csehszlovák Köztársaságban. Ez a Csehszlovák Köztársaság pedig militarista és félfasiszta rendszerek szorításában él: Pilsudski Lengyelországa, Horthy Magyarországa az ellenfelei; a bojár-Románia és királyi Jugoszlávia a szövetségesei,

de ezek a szövetségesek — a maguk társadalmi rendszerének logikája szerint — hamarabb hasonlítanak az ellenfélre. „A munkásság azzal akarja T. G. Masaryk életművéhez fűződő viszonyát dokumentálni, hogy a T. G. Masarykra való emlékezéssel újra erős kötelezettséget vállal: minden erejével megvédi a köztársaságot a reakcióval és a fasizmussal szemben" — hirdette meg 1937-ben, Masaryk halálának napján kiadott részvétnyilatkozatában Csehszlovákia Kommunista Pártja. (Dolmányos István: *Kelet-Európa*, Tankönyvkiadó, 1970. 417. l.) Ugyanekkor már a cseh fasiszták össztüze Masarykra, a masaryki örökség ellen irányult, akár a hitleristákra, akár a szlovákiai magyar revizionisták, Jaross Andorék propagandájára gondolunk. (A sors iróniája, hogy a cseh fasiszták egyik vezető egyénisége az a Rudolf Gajda tábornok, aki a Masaryk szervezte oroszországi cseh légiók parancsnoka volt, majd 1925-ben rövid ideig vezérkari főnök, de fasiszta szimpátiái miatt leváltják és megfosztják katonai rangjától. München után a nácik „rehabilitálták".) A *Vlajka*, a cseh fasiszták lapja 1939 szeptemberében azt a javaslatot veti fel: dúlják fel Masaryk sírját. „Ki vele és egész zsidó bandájával a lánai keresztény-árja temetőből . . " A hang kísértetiesen egyezik a *Národní listy* cikkének hangvételével, akkor, a századfordulón, a polnai per idején utasította ki a cikkíró a cseh nemzetből Masarykot: „Menj a pokolba, te gaz áruló. Menj az ellenséghez, akit szolgálsz, és felejtsd el, hogy cseh anya szült téged. Mi, mint undok fekélyt távolítunk el téged népünk testéről . . ." (Tomáš Pašák: *Český fašismus*, Sešitý. 23. 38. l.)

Tomáš Garrigue Masaryk azonban felhasználta ugyan az Októberi Forradalom európai hatását, de a kommunistákkal mindvégig szemben állott. Mint gyakorlati politikus úgy, hogy szoros barátság kötötte őt Miljukovhoz, az ideiglenes kormány külügyminiszteréhez, de már Kerenszkijt sem tudta elfogadni. Nemcsak eltűrte, hanem politikai előnyöket szerzett abból, hogy az antant felhasználta a cseh légiókat a szovjet hatalom elleni intervencióban. Mint teoretikus a *Világforradalom* (1925) című tanulmányában indokolta ellenérzéseit. Szembeállítja itt a cseh fejlődés két szárnyát: Husban, Jiří Podebradskýban és végül, leginkább Komenskýben látja megtestesülni azokat az eszményeket, melyeket a csehszlovák társadalomnak követnie kell. „Jézus — nem Caesar" — ismétli meg jelszavát. Humánus, tudós nemzetet akar építeni, és ezt szembeállítja a taboriták úgynevezett forradalmi szélsőségeivel. A kommunizmus előképletét látja a huszitizmus forradalmi szárnyában, és ezt képtelen elfogadni.

F. X. Šalda, a legkitűnőbb cseh polgári kritikus száll vitába vele. Šalda kritikája a *Világforradalom*-ról az általa szerkesztett *Tvorbá*-ban jelent meg, 1925-ben. „A szovjetorosz forradalom világjelentőségét abban látjuk — állapítja meg Šalda —, hogy a XVIII. század végi úgynevezett Nagy francia polgári forradalom mását teremtette meg — s nagyobb, jelentősebb annál . . ." Šalda kifejti, hogy az orosz forradalom a szociális forradalom központját hozta létre, s ez új, minőségi változást jelent a világban. A cseh kritikus nem feledkezik el a masaryki elmélet és az államelnöki gyakorlat között tátongó szakadékról sem. E szakadékot szükségszerűnek érzi, s éppen a kommunizmus eszméinek fényében. Šalda azt a lépést teszi meg ezzel a bírálatával, amelyet Masaryk sohasem tudott megtenni. (A vita feldolgozása: Václav Pekárek: *Šaldův spor s T. G. Masarykem* . . . Tvorba, 1970. 33. sz.)

A filozófus elmélete és az elnök gyakorlata közötti különbség jól látható volt polgári pozíciókból is. Az elnök egyik legjobb tanítványa, közeli barátja, az író Karel Čapek a tanú. 1925 áprilisában hívta meg T. G. Masaryk Karel Čapekot, hogy felkérje önéletrajzának megírásában való segítségre. Masaryk önéletrajza nem készül el, de az elnök és az író barátságából — amelyben Čapek Eckermann szerepét vállalta — egy háromkötetes mű születik: a *Beszélgetések T. G. Masarykkal*. Aligha kétséges, hogy az elnök életrajzának, filozófiai rendszerének ez a legjobb összefoglalása. A csehszlovák polgári demokrácia katekizmusa ez a könyv, s amellett megragadó portré az idős Masarykról, aki sok-sok bölcsességgel, némi iróniával vall önmagáról. Ritka találkozás ez: az állam elnöke az állam egyik legjobb — ha nem *a* legjobb — íróját csalogatja magához, kéri fel életrajzának megírására, nézeteinek összegezésére. T. G. Masaryk tovább is ment ennél: rendszeresen megjelenik a Karel

Čapek villájában rendezett pénteki írótalálkozókon, amelyen néhányan a kommunisták közül is részt vettek, például Vladislav Vančura és Vitězslav Nezval. Nezval emlékezéseiben beszámol a pénteki találkozók légköréről: „Masaryk kijelentette — emlékezik Nezval —, szívesen adna a kommunistáknak egy földbirtokot Kárpátalján, hogy ott kísérletezhessenek »gazdálkodásukkal«. Elég udvariatlanul közbevetettem, hogy a kommunizmus nem kísérletezés dolga, s a kommunisták a maguk igazát kísérletek nélkül is kiharcolják... Azt hiszem, T. G. Masaryk sem sértődött meg, mert a közbeszólás után még arról faggatott, milyen társadalmi viszonyok között élt Jiří Wolker..." (Nezval: *Életemből*, 1967. 94. l.)

E demokratikus légkör, az idős elnök szellemi frissesége azonban kiáltó ellentétben volt a csehszlovák társadalmat fenyegető, s éppen belülről, a jobboldali polgárság előretörésének tényéből következő reakcióval. Čapek is érzi ezt a feszültséget. 1927-ben a cseh jobboldal botrányt kavar az elnöknek a Čapek-villában tett látogatásai körül. A rágalmak annyira felháborítóak, hogy az író beperli a jobboldali lapok heccelő hírlapíróit. A pert azonban nem nyeri meg. Ekkor jelenik meg *Josef Holoušek botrányos afférja* című kisregénye, amely a csehszlovák polgári demokrácia kíméletlen szatírája, e demokrácia korlátainak világos felismerése. Különös tudathasadás ez: Karel Čapek egyszerre fogalmazza meg az elnök eszményeit, s ugyanakkor — a masaryki realizmus követelményeit vállalva — ezeknek az eszményeknek a ki nem elégítő mivoltára is rá kell mutatnia.

ÉS A TANULSÁGOK?

Masaryk életművének vannak aktuális tanulságai is.

Elsősorban a sajátos kelet-európai történeti fejlődés egyes fontos vonásaira figyelmeztet. T. G. Masaryk az a polgári politikus, aki Kelet-Európában a legtovább mehetett el polgári eszményeinek megvalósításában. Láthattuk: az eredmény nemcsak csábító (a Horthy-Magyarország, vagy még inkább a királyi Románia szemszögéből nézve), hanem erősen sebezhető is volt (magának az eszmerendszernek a következetességét tekintve, illetve a Csehszlovák Köztársaság belső fejlődését ismerve). Csehszlovákia — München előtt — nemcsak a legfejlettebb kelet-európai állam, hanem a legjelentősebb feszültségek is itt tapasztalhatók. Szívesen ismételik azt a közhelyet, hogy a polgári Csehszlovákiát végül a megoldatlan, s többnyire a határokon kívülről szított nemzeti ellentétek robbantották fel. Ez azonban az egyik, a láthatóbb, a szembeötlőbb ok. Az igazi ok azonban mégis a csehszlovák társadalom szociális struktúrájának elmaradottsága. A fejlett cseh ipar mellett a szlovák tájak tartósított elmaradottsága és Kárpátalja középkori viszonyai találhatók meg. A Szovjetunió diplomáciai elismerése mellett a csehszlovák államférfiak a volt antanthatalmak bizalmi emberei voltak. Ezek azok az ellentétek, amelyeket Masaryk elvont humanista magatartása képtelen volt feloldani. Így lett Masaryk állama a fasizmus első áldozatainak egyikévé. A külső beavatkozás miatt, a nyugati hatalmak áruló politikája miatt, de *alapvetően a feloldatlanul maradt belső ellentmondások miatt.*

Revolúció, vagy evolúció? Ez volt Masaryk kérdése. Az ő válasza: az evolúció volt, és ez nem tudta, nem tudhatta e táj konfliktusait megoldani. Kísérlete — humánus tartalma miatt, kivételes emberi tisztessége okán — mégis figyelemre méltó. Kelet-Európa második világháború előtti történetének egyik tragédiája, hogy enynyire társtalan volt Tomáš Garrigue Masaryk. A magányos filozófus győzhet eszméivel. A magányos politikus azonban nem nyerheti meg csatáit. Masaryk pedig a lehetséges szövetségeseitől maga választotta el magát.

TANULMÁNY

A SZOCIALISTA REALIZMUS TÖRTÉNETI ANTOLÓGIÁJA

A SZOCIALISTA REALIZMUS I—II. KÖT. SZERK. ÉS BEV. KÖPECZI BÉLA

„A szocialista realizmust nem csupán saját elvei és termékei fényében kell szüntelenül felülvizsgálnunk, hanem a rajta kívül álló, sőt vele ellentétes tapasztalatok fényében is, és nagyságához hozzátartozik, hozzá kellene tartoznia annak is, hogy képes ezeket a műveket értelmezni, megvilágítani, magába olvasztani, és kiválasztani belőlük azt, ami az emberi haladásnak megfelel."

ARAGON

A Gondolat kiadó igényes és méltán népszerű sorozatának új kötete a szocialista realizmus előtörténetéről, létrejöttének körülményeiről, fejlődésének alakulásáról, leszűkített értelmezéséből eredő hibáiról, a körülötte kialakult vitákról, jelenlegi helyzetéről, eredményeiről és lehetséges útjairól tájékoztatja az olvasót. Az antológiához Köpeczi Béla írt rendkívül tömör, ám mégis nagyon alapos, minden lényeges kérdésre, az irodalom mellett az egyéb művészeti ágak problémáira is kitérő bevezető tanulmányt. A válogatás — amelynek munkájában a szerkesztőt tizenhét munkatársa is segítette — óriási anyagot ölel fel. A kötet első írása 1822-ből, az utolsó 1965-ből való. Igaz ugyan, hogy tulajdonképpen csak 1905-től kezdve beszélhetünk a szocialista realizmusról „mint művészileg megalapozott és elméletileg is kialakult irányzatról" — bár magát a kifejezést ekkor még nem használják —, de gyökerei a viszonylag távoli múlt hatalmas örökségébe nyúlnak vissza, s „az olyan elmélet — mondja Aragon —, amely elvágná ezeket a gyökereket, a jövő hajtását ítélné vele halálra".

Ezt vallja a bevezető tanulmány szerzője is, aki a szocialista realizmusnak öt fejlődési szakaszát különbözteti meg: az első, előkészítő jellegű szakasz 1848-tól 1905-ig terjed; a második, 1905-től 1917-ig tartó periódusban születnek az első szocialista realista alkotások; az 1917 és 1932 közötti harmadik szakaszban az új ábrázolási módszer kivívja „helyét a nap alatt", s ekkor szűnik meg az elmélet irodalomcentrikussága; a következő, 1956-ig terjedő fejlődési szakaszban megszilárdul az elmélet, értékes alkotások születnek, bár a dogmatizmus erősen gátolja az egészséges irányú fejlődést; így érkezünk el a mai fejlődési szakaszhoz, amelynek eredményeit még korai lenne összegezni, de annyi bizonyos, hogy a dogmatizmus felszámolása és a valóságlakkozó sematizmussal történt szakítás után született művek sokkal bátrabban közelítik meg az egyén és a társadalom viszonyának problémáit, a múltat és a jelent egyaránt kritikusabban szemlélik. Változatosabb, színesebb lesz a művészi kifejezőeszközök használata, s ekkor kezdődnek meg a máig is tartó he-

ves elméleti viták, amelyek során a dogmatikus utilitarizmustól a Garaudy-féle parttalan realizmusig a legvégletesebb álláspontok csapnak össze, ekkoriban bukkannak fel a szocialista irodalmakban a különféle „új hullámok" képviselői. Ezek csöppet sem lebecsülendő eredmények, különösen akkor, ha nem feledkezünk meg arról, hogy a szocialista realizmuson belül meglehetősen hosszú ideig az a roppant kárt okozó irányzat érvényesült, amely idealizálta a valóságot, s benne a szocialista embert olyan eszményi tulajdonságokkal ruházta fel, amelyeknek gyakran még a megközelítése is utópisztikusnak tűnt.

A továbbiakban a tanulmány a szocialista realizmus fogalmának kialakulását elemzi, majd a művészet és a valóság viszonyát vizsgálva az elmélet leggyakrabban használt fogalmait igyekszik tisztázni, megvilágítani. Nyomatékosan hangsúlyozza a szocialista realizmus *emberközpontúságát, világnézeti tudatosságát* és *aktív humanizmusát.* Ezután tér rá az olyan kényes, gyakran félreértett vagy félremagyarázott kérdések vizsgálatára, mint amilyen a *pártosság* és a *pártirányítás.* Lenin nevezetes cikke — *A párt szervezete és a pártos irodalom* — nem kívánja az íróktól sem a napi politika közvetlen szolgálatát, sem a művészi engedményeket. Ettől már Engels is óva intett az irányköltészettel kapcsolatos, Minna Kautskyhoz írt híres levelében: „Az irányzatnak magából a helyzetből és a cselekményből kell fakadnia, anélkül, hogy kifejezett utalás történne rá, és a költő nem köteles a művében rajzolt társadalmi összeütközések eljövendő történelmi megoldását az olvasó kezébe adni." Ennek az „irányzatnak" ikerfogalma a lenini pártosság, amely „csak az ábrázolt életanyag legmélyebb tartalmát, legsajátabb objektív igazságát hozza felszínre, sohasem lehet ettől az életanyagtól többé-kevésbé független, szubjektív ráadás". A pártosság tehát mai szóval élve elkötelezettséget jelent — a művészi szabadság bármiféle csorbítása nélkül. A *pártirányítás*nak is sokféle értelmezése ismeretes, de abban minden jelentős teoretikus megegyezik, hogy a pártirányítás alapvető feltétele az irodalom sajátosságainak tiszteletben tartása és a hatalmi, adminisztratív beavatkozás mellőzése. Hogy a legigényesebb írók és kritikusok mindenkor ellenezték a valóság megszépítését és a konfliktusnélküliséget, arra igen meggyőző példa Bálint György bírálata *A bázeli harangok* c. Aragon-regényről. A magyar kritikus éppen azt értékeli nagyra a műben, hogy a regényírót „a világnézet nem csábítja a valóság torzítására, a helyzetek és jellemek hamis leegyszerűsítésére, jelszavak használatára — a költészet viszont nem gátolja etikai, tehát végeredményben nem »tiszta művészi« elgondolások közlésében".

A *népiség* és a *közérthetőség* fogalmával lényegében elérkeztünk a mai szocialista realizmus irányzataihoz. Köpeczi Béla két fő irányzatot különböztet meg: a XIX. századi kritikai realizmust továbbfejlesztő és az avantgarde-mozgalmaktól származó, azok eredményeit új szintézisben produkáló irányzatot. Az irányzatok először az irodalomban fejlődtek ki, valamivel később a színház és a filmművészet területén is megfigyelhető a kísérletezés, az új utak keresése. A zenében viszont a hagyományokhoz való túlzott ragaszkodás — különösen egyes műfajokban — meglehetősen hosszú ideig gátolta a fejlődést. A képzőművészek többsége is eléggé nehezen szakadt el a realista hagyományoktól, nem is beszélve az építészetről, ahol egészen az ötvenes évek második feléig inkább „visszatérésről", visszafejlődésről beszélhetünk.

A szocialista realizmus jelenlegi helyzetének és perspektíváinak részletes elemző vizsgálata ma még korai lenne. A művészi eredmények azonban — ezt meggyőzően dokumentálják az antológia szemelvényei — minden korszakban az elvek helyes vagy helytelen gyakorlati alkalmazásától függtek. Annyi bizonyos, hogy a szocialista realizmus létét tagadni nem lehet. Nem teszi ezt immár a mai polgári kritika sem, amely a múltban oly nagy előszeretettel igyekezett egyenlőségjelet tenni a szocialista realizmus és a leggyengébb, legszemellenzősebb sematikus művek közé. Természetesen súlyos hiba lenne a múlt hibáinak, az ellentmondásoknak és a fejlődést olykor még napjainkban is gátló tényezők elhallgatása is.

A szocialista realizmusnak vannak állandó és változó vonásai. Állandó vonásai közül Köpeczi Béla az alábbiakat emeli ki: a szocialista realizmus a valóság lénye-

gének megismerésére és ábrázolására törekszik; az értelem jelentőségét emeli ki; aktív és harcos művészet; hatni akar a közönségre. A mai fejlődési szakaszt a művészi kifejezőeszközök változatossága, a haladó hagyományokkal kapcsolatban a „megőrizve túlhaladni" elv alkalmazása, a kritikai szellem és az állandó újítási igény jellemzi: „Én a magam részéről a szocialista realizmust — mondja Aragon, és vallhatjuk vele mi is — *nyílt,* nem dogmatikus irányzatnak tartom, amely lehetővé teszi a művésznek, hogy ne csak valami elkerített legelőről gazdagítsa önmagát és művészetét, hanem mindenhonnan, ahol elvei kritikai fenntartásával táplálékot talál."

Közismert tény, hogy a szocialista realizmus fogalma a köztudatban — mind a pozitív, mind a negatív példák tekintetében — hosszú ideig szinte kizárólag csak a szovjet irodalomhoz kötődött. Az antológia szakít ezzel a leszűkített szemléletmóddal, s bőségesen merít az európai, ázsiai és amerikai eredményekből, kísérletezésekből is. De búcsút mond annak a korábbi, eléggé nem bírálható gyakorlatnak is, amely a kényes kérdéseket és neveket legtöbbször megkerülte, s az ellentábor véleményét csupán összefüggéseiből kiragadott idézetek formájában ismertette meg az olvasóval.

Az izmusok-sorozat tehát újabb értékes kötetekkel gyarapodott, ezúttal a szó szoros értelmében úttörő jellegű, roppant gazdag anyagot átfogó és sokoldalú történeti olvasókönyvvel, amelynek irodalompolitikai jelentősége sem lebecsülendő, s amelyből legfeljebb azt hiányolhatjuk, hogy egy-két szemelvény — például Aragon *Nevezzük nevükön a dolgokat* c. híres beszédének részlete, vagy Lukács György *Mai szocialista realizmus*-a — nem teljesebb. Köpeczi Béla antológiája elsősorban az „érdeklődők széles körének" kíván képet adni a szocialista realizmus múltjáról és jelenéről, ám azzal, hogy a nyitott és további tanulmányozást igénylő kérdéseket is jelzi, bizonyára újabb esztétikai vitákra, a problémák továbbgondolására, esetleges elhamarkodott ítéletek revideálására ösztönzi majd a szakmabelieket is. *(Gondolat Könyvkiadó, 1970.)*

BENKŐ ÁKOS

VERS

CSANÁDI IMRE: ÖTVEN VERS

Ötven vers jelzi ezúttal Csanádi Imre több mint három évtizedes költői útját: valljuk meg, ritka szigorú válogatás. A szigornak azonban sokkal meggyőzőbben sikerült bizonyítania, hogy a költő mai líránk élvonalába tartozik. A szűkre mért válogatás ugyanis azokat a tulajdonságokat domborítja ki, melyek Csanádi költészetének sajátos természetét jelzik, e költészet mással össze nem téveszthető egyéniségét rajzolják fel az olvasó előtt. E rövid ismertetésnek éppen ezért nem is lehet más feladata, mint az, hogy erről az egyéniségről próbáljon adni vázlatot.

Számomra — mióta kezembe került az *Erdei vadak, égi madarak* című kötet — a modern költészet és az évszázados örökség viszonyának érvényes rendje jelenti Csanádi Imre költészetének újdonságát és egyéniségét, azt a vívmányt, amit költészete hozott. A korai versekben legfeljebb a tárgyias-leíró hang biztonsága, a forma arányossága és az érdeklődés történelmi-közéleti jellege ígérte a későbbi eredményeket. A dunántúli falu életéről, gondjairól, a háborúba, katonaságba kényszerített fiatalok sorsáról, panaszairól tudósítottak ezek a korai versek; anélkül, hogy a „nagy költészet" elragadó hatalma megszólalt volna bennük. (Bár közöttük is volt néhány

szép és ígéretes darab; a *Dudvatűz*-re, az *Öregasszony mulatságá*-ra, a *Berdicsevi nyírfák*-ra gondolok.) Aztán egyszerre — miként a jelentős művek, szinte előzmények nélkül — megszületett a „nagy költészet" első hírnöke, a *Bornemisza Péter:*

Pörnye kerengett mi országunkon,
eget beborítván,
rángó tetemek nyárson nyuvadtak,
felhőkre vonítván,
jámbor kegyesek nyúlként inalltak,
tort ült vala hitvány.

Mitévő légyen, nyelvén akinek
szavak dagadoznak?
fojtja torkába: oldalán is ki
sebbel fakadoznak, —
feltátja száját, félvén is hősen
támad a Gonosznak!

Akkoriban — 1955-ben — félreérthetetlen jelentése volt ennek a versnek: a történelmi gondok szorításában vergődő emberről beszélt, s arról a felelősségről és elkötelezettségről, amit a fogalmazás, a költészet kíván meg művelőitől.

A Bornemisza-vers után pedig az *Erdei vadak, égi madarak* következett, újra a felelősségtudat vallomása: „Nem pénz, nem rendjel, nem is hír vont engem, / s ha hír, nem akármi, / de hogy érclábon tudjak a zajló / időben megállni... / Nézhessem tisztán, meg ne piruljon / miattam utódom, / s melyből vétettem, nevemre a köznép / el ne komorodjon." S azután a többi: a *Húzd rá, cigány*, a *Halottvivők éneke* és a *Nyolcasok*. A kor nagy lírai kivirágzása — Illyés Gyula, Benjámin László, Juhász Ferenc, Nagy László új versei, Szabó Lőrinc visszatérése — idején is nyilvánvalóvá lett, hogy jelentős költészet született, líránk egy fontos lehetősége találta meg újra sajátos alakzatát.

Ez a lehetőség és alakzat a modern — korszerű — élményvilág és az archaikus forma egybehangzásában öltött testet. Csanádi versei ugyanis egyféle történelmi közérzetre rímeltek: a magyar tizenhatodik század szorongását, veszendőségérzését és konok szolgálatvágyát, elkötelezettségét idézték fel. Egy kor vagy egy korstílus idézésének mindig lényegre mutató oka van. Így idézte Ady Endre a kuruc költészetet: saját mondanivalójához és közérzetéhez találta meg benne a kifejezés lehetőségét. S így fordult a népi írómozgalom a XVI—XVII. század világához, művelődéséhez, hőseihez és stílusformáihoz. Németh László tanulmányai az erdélyi emlékírókról: Bethlen Miklósról és Bethlen Katáról, Heltairól, Szenci Molnárról, a vizsolyi bibliáról, drámái Apácairól és Tótfalusiról, Féja Géza *Régi magyarság*-a eligazító jelzéseket kerestek a régi századokban. Ugyanazokat a kérdéseket hallották akkor elhangzani, amikre nekik maguknak is választ kellett adniok. A süllyedés, a szétszóródás és a megmaradás akkori vitáira füleltek, s a biztató szót lesték, amely háromszáz év távlatából szólt a huszadik század magyarsága felé. A helyes választ kutatták a „régi magyarság" századaiban, mindegyikük a maga módján: Németh a gondolkodó erő és a történelmi realizmus teljesítményeiben, Féja egy kurucos-kálvinista ideálban. „A régi magyarság — írta Németh László — éppolyan nagy tartály, mint a magyar nép, s a kettőből tulajdonképpen *egy* vödörrel merhetsz."

Csanádi Imre valamivel később, de érvényesen és hitelesen csatlakozik a „régi magyarság" eme vallatóihoz. Ő is egy nehéz korszakban tekint vissza a nemzeti történelem válságos, ám hatalmas tartalékokat rejtő korszakába. Ő is a válságok leküzdéséhez remél erőt Bornemiszától vagy a tizenhatodik század prédikátoraitól és énekeseitől. S mivel azok közé a kevesek közé tartozik, akik az irodalomtörténész biztonságával és a költő érzékenységével vették birtokukba a régi magyar költészet

kincseit (hatalmas antológiája: a *Magyar valóság versei* bizonyítja ezt), fel tudja használni a régiség stílusát, nyelvi alakzatait. Vagyis inkább a korszerű és személyes mondanivaló kifejezésére tudja mozgósítani őket; úgy hogy a régi alakzatok jelentésbeli „aurájával" egészíti ki mai élményeit, kifejeznivalóit. A stílust így a mondanivaló szolgálatába tudta állítani.

A „régi magyarság" stiláris és etikai idézése szabta meg tehát a Csanádi-vers leghitelesebb és legszemélyesebb alakzatát. És ez az alakzat jelentkezett azután azokban a költeményekben, amelyek a korral és a nemzeti történelemmel vetettek számot. A Bornemisza-vers vagy a *Halottvivők éneke* után leghangsúlyosabban talán *Az 56-os évre* soraiban. E vers a régi panaszló krónikák, krónikás siratók hangját követi, elődé talán Ady nagy verse: a *Krónikás ének 1918-ból* lehetne. Ugyanaz az „epikus" hang, ugyanaz a fokozatosan emelkedő fájdalom szólal meg itt, mint korábban a világháború vérengzését krónikába szedő Adynál. A szörnyűségek láncolata az árvíztől-földrengéstől a Fertőbe fulladt csecsemők képéig emelkedik. Ady kilátástalan keserűséggel fejezte be a maga versét: „Halálmezőkön bitófák épülnek, / Nagy tetejükre kövér varjak ülnek, / Unják a hullát, el s vissza-röpülnek, / De az emberek meg nem csömörülnek." Csanádi másként zárja le a krónikát: a nemzet életerejéhez, a jövendőhöz és a történelemhez fellebbez, reménykedik:

Énekem, sajgó ének,
maradj meg töredéknek,
ne a bosszút — elég volt! —
ne költögesd a tébolyt:

idézz oldó jövendőt,
versbeli víg esztendőt,
kikeletet: e kis nép
ontson virágot ismét,

süppedező sírokra,
ifjú menyasszonyokra —
neve, a virtussal-ékes,
felnőjön az Emberiséghez.

Az 56-os vers a reménykedés — az újrakezdés és a kiegyenlítődés — szólamával zárult tehát. És ez a szólam hangzott fel azután a hatvanas évek néhány súlyos versében: a *Hazát keresőben* és az *Egy hajdani templomra* soraiban. Az utóbbi költemény ugyanazt a „régi magyarságot", prédikátori szellemet idézte fel, mint korábban a Bornemiszára hivatkozó sorok. A régiség ébresztgetését azonban most a bizalom szövi át: Csanádi a protestáns erényeket — a helytállást, a konok hitet, a hűséget — állítja példa gyanánt: azokat az erényeket, melyek a török és német csapásai alatt vérző országban is megtartották a nemzetet. A *Hazát keresőben* pedig azt a szólamot hozza, amit az *Erdei vadak...* csendített fel éppen tíz évvel e vers születése előtt: az elkötelezettségről és tisztességről beszél. De most ez a szólam is több bizalmat, belső békét sugall: „Diadalt, harácsot kinevetek, / de végzem, amit végezhetek: / a tisztességért, becsületért, / gyerekeimért és öregeimért, / elgyöngülésemben oltalomért, / oltalmas karok közt nyugodalomért." S végül ez a bizalom válik történelmi — a nemzeti sorsot és fennmaradást érintő — reménységgé az *Esztek* soraiban. Csanádi egy kis népről beszél, amely önmagát őrizve dacol az idővel, a porlasztó-mállasztó történelem hullámaival, és szorgalomból, okosságból és hűségből épít gátat a pusztulás ellen:

Feketén bömböl a Fátum:
Jaj minden apró népnek!

Nem felelnek az észtek,
teszik a dolgukat:
gátat vonnak a szorgalomból,
gátat vonnak a józanságból,
gátat vonnak áradó énekekből,
építik magukat parttá.

Ezekben a sorokban válik foghatóbb és tárgyszerűbb bizalommá az a történelem-filozófiai fellebbezés, melyet az 56-os krónika fogalmazott.

Ezek a versek bontakoztatják ki az olvasó előtt Csanádi Imre költészetének arcvonásait. Van azonban ennek az arcnak egy olyan vonása is, amire általában kevesebb figyelem jut. Csanádi néhány újabb — a hatvanas évek második felében írott — versére gondolok. Ezek a versek a modern ember filozófiai közérzetéről vallanak. A kor kínzó élményei, felismerései Csanádit is megvallatták, s az emberiség általánosabb — vagy az ember ontológiai helyzetét érintő — kérdéseire ő is elvontabb feleletet adott. Ő is átélte azokat a dilemmákat, amelyek a modern tudományban, elsősorban a természettudományban tájékozódni igyekvő embert vallatják. Mindenekelőtt a *Csillagforgó* című vers hordozza ennek az élménynek a következményeit. Mióta a kozmológia tudományos felfedezései, a csillagászat és az űrhajózás eredményei közismertté váltak, nem csupán néhány szkeptikus bölcs, hanem egyre több gondolkodó s helyét kereső ember méri össze a kozmosz nagyságát az emberi lét esetlegességével. A „csordákban örvénylő csillagok", a „törvényeink pókhálórácsán átrobogó táltoslovak" (Csanádi lidérces metaforái ezek): a világegyetem és a „férgeknél nyomorultabb" ember szembesítése kínzó bizonytalanságot, keserű relativizmust okoz; e szembesítésben törpének érzi magát az ember, s nyomorult komédiának látja a történelmet. Csanádi, mint a modern filozófus költők már annyiszor, e kiábrándító számvetés terhétől akar bennünket megszabadítani, mikor az emberi küzdelem, sors s az emberiség hatalmas vállalkozása: a történelem értelmét, méltóságát keresi, s hitet tesz az ember küldetése, igaza mellett.

E belső küzdelem, s e humanista válaszadás alakítja ki azt a költői-emberi tartást, mely Csanáditól eddig sem volt idegen, s melyben veszélytudat és elszántság, tragikus tépettség és munkára, küzdésre vállalkozó felelősségérzet találkozik.

A *Csillagforgó* jelentős vers, s azt ígéri, hogy Csanádi Imre lírája új távlatok felé lép, a költő intellektuális és elvont problémák megoldására vállalkozik. Rapszodikus szerkezete, lázas irama formailag is új elemeket jelent, noha ezeknek még itt-ott ki kell forraniuk: mintegy szintézisbe kell kerülniük a költő tömör fogalmazásával, kemény vonalú képeivel. Az a hagyomány, amely Csanádit felnevelte, nem birkózott a bölcselet elvont fogalmaival. Most talán, mások mellett, az ő lehetősége és feladata is, hogy összhangot teremtsen a régiségtől ösztönzött, tárgyias költőiség — azaz eddigi értékei — és a modern ember filozófiai nyugtalanságának kifejezése között. Olyan feladat ez, amely konok munkát kíván, de rangot ad. *(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.)*

POMOGÁTS BÉLA

FODOR ANDRÁS: MÁSIK VÉGTELEN

„Szép, hogy akármi messzire csatangol, egyszercsak újra megleli az ösztön a hazahívó szellem határát." E horatiusi hangvételű versrészletet *(Berzsenyi)* nem különleges értéke miatt idézzük, inkább versalkotó pallérozottságának egyik példájául, ha tetszik, helyrajzi jelölésként dunántúliságára, mely latin kultúrájával, etnikai sajátosságaival elidegeníthetetlen bázisa volt és marad Fodor András vers-

világának. Fodor András nem fél az ilyen soroktól: „ki a világ s a *szív zivatarában* (kiemelés tőlem — S. I.) — a kiemelt sor összefüggései közül kiragadva is majdnem merésznek hat manapság avittságával, amire lejjebb még ráfejel: „Költő, te, kit az *ártó feledés*" (kiemelés ismét tőlem — S. I.). Fodor mindent át akar menteni, ami valaha költői vívmány volt, akkor is, ha elkopott a túlhasználtságban, aztán mellé tesz egy erős mai metaforát, meghökkentő szóképet, és kikeveri azt a versvegyületet, amit bárki versolvasó megért és élménykörébe ismerősként illeszthet. Fodor nem a céhnek, az olvasónak ír.

A népdalok mintájára szívesen indít idillel: „Rézsút bodorgó füst alatt fésülködik a rét. Keservek tüskeboronája vonódsz-e, fájsz-e még? *(Füst)*. Milyen keményen dobban be a harmadik sor, s a folytatás hogyan metszi halkká az önmagának adott választ, mire az: „Emberszabású lesz az álom, kezembe fogható" fölismerésével biztathatja magát, hogy a címadó szomszéd versben újra kezdődjék a zaklató, nyugvást, végeredményt sosem hozó meditáció: „Nem kérdezem, ki kezdte, mért, ki volt a felelős, a bátor, csak a kockázat lehetetlenéből fakadhat tiszta mámor." Kár, hogy a mámor nem egymagában áll, hogy a *tisztát* csak szótári alakjával jelölhette. A zárószakasz differenciáltabban ismétli a régi kötetekből mindegyre kiugró kérdéskört, jóság és hála viszonyát. Fodor András emberközpontú társaslény, ellentétben a költők többségével, akik, ha átmenetileg vegyülnek is (mert megnyilatkozási igényük, vallomásvágyuk kilöki őket a maguk teremtette sivatagból) — mind magányosok. Fodor Andrásnak dolga van mindenkivel, társulni, segíteni akar (vö. *A csend szólítása* — Válogatott versek, 1969); egymagában eldől, neki a barátság az oxigénje: „Véges szabadság ráadása, egyetlen érv az elmulásra, árulók ellen égi dárda... Kötődik bátran éjre, napra, a lét fagyán is megtapadva... nem évül el, nem évül el" *(Egy barátságra)*.

Hét kötetében nincs talán egy sem, amely nem ezt a bensőségesen épülő leltárt gyarapítja. A táj is akkor él, ha ember járja, a szenvedés is csak akkor hasznosuló érték (jóértelemben), ha tanúja van, aki már azzal is *jóvátevő*, hogy hajlandó elviselni a másik szenvedésének látványát, vállalja a néma befogadó helyzetét, osztozik, rezonál, visszanéz, tekintetében megfürödhet az elhagyatott: „...S fejemben ők, a távoli mások, kik elhagytak, akiket én nem hagytam volna el soha" *(Magány)*. Sorsa „zsivajgó városa fölé" vezetné a neki legfontosabb lényt, „ahonnét minden egybelátszik", hogy megértse: „a nagy egész láttán ott fenn... mily különös, mi foghatatlan magány köröz a működés kövekbe ékelt tengelye fölött" *(Magasból)*.

Új kötete barázdáltabb gondolkodót reprezentál, mint az előzők. Halottai megszaporodtak, a szenvedés kiszolgáltatottabbá tette. Nem a régi, verskezdeteitől fejlesztett tudás akar itt csillogni, terjeszkedni, hanem a gondolati szelekcióé. A mindent elmondás-megmutatás kényszere is ritkább. Néhány korrektül elkészített darab kivételével csak az szökött versbe, ami földre teperte. A felületes pillantás azonosíthatja mostani formakincsét a régivel (a bevezetőben utaltunk rá), hangvétel és tónus, vershelyzetek és tipográfiájuk is ugyanaz, de a mondandóinak vájt meder mélyebb. A saját képességeivel való összenézés, a hogyan tovább konzekvenciáinak megkeresése, kiderítése a cél; önmagáén át mindenki szenvedésének átlényegítése. Alapvető felismerésre bukkan: „És nem találhatsz más barátra, csak aki náladnál esettebb, szeme gödréből vereség rovása, kudarcok szálkái merednek" *(Amikor meghal a nagyság)*. (Hatásosabb lett volna nálad*nál* helyett esetleg nálad *is*: a kettőzött helyrag csökkenti a hangzásértéket.) Gazdagodása eredményeként „eltéved önmagában". Egynek vallja magát a kérdezők közül, míg az „utolsó igaz" fölkutatására indul Sodomában. Közben „várakozások ajtaiban ténfereg", mert „szeme lámpái közt valaki áll" *(Nyugtalanság)* — milyen valódi leleménye a telítettség érzékeltetésének! Gyanútlanságából eredő árvasága kínhozó, de intellektuális és tapasztalati szenzációkkal telített, mert az átmeneti magánynak is célja van a költővel, bajban is szerencsés, hiszen valahol mindig várják, s ez a valahol, ez az időtlenbe emelt, de földközeli tartomány nemes hadviseléssel imperializálható: lakói az önkiteljesítéshez nélkülözhetetlen társulás kiválasztottjai, esendőségeik a sajátjaira figyelmeztethetik, emberismeretét bővítik. Közben „...volt a nyár, mikor a semmi-

ből madár szállt ablakomra, fejét kéretlenül rámfordította s én elhittem, hogy ott marad örökké" *(Szép nyár)*. Késve, de még idejében tudatosíthatja a *Berzsenyi* személyéből és életművéből sugárzó erőt. Megesik, hogy a szenvedély próbáltatásai helyett már a közöny irgalmáért folyamodik sorsához: „Hagyom, hogy elpihenjen a folyton kérdezett, eszmélet ösztökéin kerengő képzelet. Ne bántsa már a bánat, a testesült hiány. Árnyékok lugasában lehessek még vidám, mikor a lombok, házak ködében odafönn parázstüskékkel felragyog az irgalmas kőzöny" *(Elállt a szél)*. De a semmi kis élet, mely csak „búzavirág-szökdécselés a necehártyán", a szótlan férfit távozásra készteti, a kín látványa oszthatatlan. S akkor a szenvedéssel dugig rakott világképben fölmagaslik az anya, akinek nincs ideje a roskadásra, bölcsessége a cselekvés, nagysága a realitásérzék, „szétosztogatja erejét", hogy mindenkinek juttasson a reményből *(Életveszély)*. A bezárult életek birtokára is behatol a költő, láttatva a holtakét *(Koszorú)* és az élőkét, az egyre tágulót, melynek törvényeit megátalkodott szívóssággal pontokba szedheti, korrigálásukban részt vehet *(Bizonyosság, Győztes város)*.

Amikor a vágyott közöny elérkezik hozzá, nem kell neki. Inkább a bizonytalanság és kétely, a sebek és rúgások, csak valódi élet legyen, s benne országnyi remény, mely őt is szószólójául fogadja *(Vonatok)*. *(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970.)*

SOLYMOS IDA

SZEPESI ATTILA: AZ ÜVEG ÁRNYÉKA

Pályakezdő költő első verseskönyvét veheti kézbe az olvasó. A szerző neve mégsem ismeretlen a közönség előtt: a tavaly megjelent fiatal költők antológiájában — a *Költők egymás közt* címűben — tán a legerősebb versek tőle valók. *Az üveg árnyéka*, bár csupán prológusa egy ígéretes lírikus pályának, nem zsengéket gyűjt egybe, hanem érett, kiforrott költeményeket. Alkotójuk már kigyógyult az egyéniség gyermekbetegségeiből: a kamaszos kócosságból, a csip-csup személyességből éppúgy, mint az egzotikum hajhászásából. Szepesi ugyan valamiképp József Attila és Juhász Ferenc szellemi gyermeke (mentségére legyen mondva: nemzedékéből ki vonta ki magát hatásuk alól?), mégsem fokozza le egyéniségét sehol holmi utánzássá. De nem téved avantgarde eredetieskedésbe sem. A lírai hagyományból sok mindent megtagad, mégis inkább formaépítő, mint formabontó. Eszményképeit verseiben e három név tájolja be: a Villoné, a Dosztojevszkijé és a Braque-é. Könyve — mely ízléses köntösben, a Magvető gondozásában jelent meg — kész (de nem lezárt!) költői tehetség önálló jelentkezése.

Induló fiatalok versesköteteiben gyakran riaszt valamiféle modoros szenvelgés, mesterkélt modernizmus. A képzettársítás szabadságát fenegyerekes excentrikusságnak értelmezik, a mondandó hordozását nem a mű egészére, hanem annak egy részletére bízzák. Szepesi költői hangja ritka és szerencsés kivétel ez alól. A modern líra köznapi és technikai szókincsét természetesen, az anyanyelv közvetlenségével beszéli, mitológiáját a természet ősi jelképrendszeréből, az *évszakok*, a *folyó*, a *láng*, az *éjszaka* primitív jelentéstartalmaiból építi. Idegen tőle a stílromantikus bicsaklás, a poénos hatásvadászat. Mestere a szóhalmozásnak, a szürrealista mágiának, de a salaktalan köznyelv az eszköze. Költészete nem formai trükkökben, hanem gondolatiságában bonyolult.

Szepesi lírai alapélménye az emberi szabadság korlátlansága és az egyéni lét korlátozottsága közt kínzón feszülő ellentmondás:

Fények zuhognak, városok zúgnak, s nincs hova menni...
Belül is kórok falkája zúdul, iszonyat-szülte ordasok,

a titkon-hordott őrület a szem zárt ablakán kiragyog,
a sejtekben a rák indázik, befonja a gondolatot,
mivé lesz így szárnyalni-szánt hited, csodák-csodája indulatod?

Személyiségét nem a befejezettség, hanem az alakulás állapotában igyekszik kifejezni. A világot nem a szemlélődés sztoikus fensőbbségével nézi, hanem a sokféle lehetőség és megoldás közti választhatóság izgalmával. Verseinek nyugvópontja az *igen* és a *nem* végeredménye helyett a választ megelőző tépelődés. Egyik verse fölé címül kérdőjelet tűz, másutt e modern szóösszetételt: *Anti-én!* Bizonytalanságtudatának, kételkedő attitűdjének nem a dolgok relativizmusa az oka; az ember a sebezhető, a lélek, ha nem vértezi a közmorál páncélja:

Ki vagyok én? Egy emberöltő
vonzásában ostorra, vagy
a sejtjeimen átdübörgő
gyönyörre teremtett csoda?
Csak hab vagyok a tengeráron?
Kallódó jel az éteren?
Vagy törvény, világgá-sugárzó?
Hiányában is végtelen?

Vallomásait sohasem direkt módon énekli meg; hite önvád hitetlenségéért; hűsége lelkifurdalás hűtlenségéért — „megtartó helyváltoztatás". Költői öntudata az önmagában is kétkedés poklában tisztul meg:

Kit érdekel kit érdekel
hogy érdekel-e a világ...
Jaj kit érdekel e hamis
e költészet-szerű pimaszság...

E gondolatgazdagság formai változatosságban bontakozik ki. *Az üveg árnyéka* — cseppet sem monoton költészet: találunk benne képet-gondolatot hagyományos párhuzamban, metaforaszerűen kibontó szonettet (*Üvegöntők*) és modern asszociációs technikával, időszemlélettel írott szürrealista szóverset (*Éjerdő*); szatírát a bürokráciáról (*Z*) és lírai aforizmát (*Dosztojevszkij-ikonok*). *Az álom kevés* a teoretikus objektivitás nevében tagadja az emlékekbe málló, sejtelmesen ellebegő álom-lírát, mert

az ember csak előre néz
bár bogozza millió hurok
a múlthoz a meg-nem-ismerhetőhöz...

az *Anyám nevére* mégis az emlékező költészet fájdalmasan szép felhangjait csendíti meg:

kiraboltalak önmagadból s most menekülnék előled
idegen asszonyokkal mámoros éjszakákba
de megtart a te erőd fölélem hited anyám
ikonok madonnáinál nagyobb-hatalmú Mária...

Ez a líra empirikus is, konstruktív is. Fanyar, rezignált keserűséggel idézi az alföldi táj, a falu komorságát, súlyos, tömör anyagszerűségét, kilúgozva belőle a couleur locale színeit, az érzelmek idilljét; ugyanakkor óvakodik attól, hogy sokoldalú tapasztalással a variánsok gazdagságába szédüljön:

Váljak magam is oly kaméleonná,
hogy létemhez kevés legyen a szó?
Legyek a százkilenc elem?
Esőktől gyülevész folyó?

Akkor már inkább a gondolat kristályos tisztasága!

Nem szeretnék abba a hibába esni, hogy „útmutatás" címén vagy „bírálat" ürügyén Szepesi Attilának emberi és költői alkatával ellentétes javaslatokat tegyek. Nincs bántóbb, mint az olyan kritika, mely intellektuális költőnek életességet tanácsol, leíró ösztön helyett elemzőkészséget és így tovább. A továbbhaladás föltétele jelen esetben sem a pályakezdés korrekciója lehet, hanem a fölcsillantott lehetőségek közti tudatosabb választás, a lírai világot tovább mélyítő tisztázás. Néhol sokalljuk a higgadtságot s keveselljük az intellektus fegyelmébe fogott szenvedélyt. A versíró attitűd még túlságosan is komoly, feszes; több játékosság, könnyedség, oldottság csak hasznára válna. Ez az igény azonban nem a kötettől független elvárás, hanem a benne rejtőző föltételből fakad. Szepesi Attila költői bemutatkozása nem csupán szép teljesítmény dokumentuma, hanem a jövőre vonatkozó nagy ígéret is. *(Magvető Könyvkiadó, 1970.)*

GREZSA FERENC

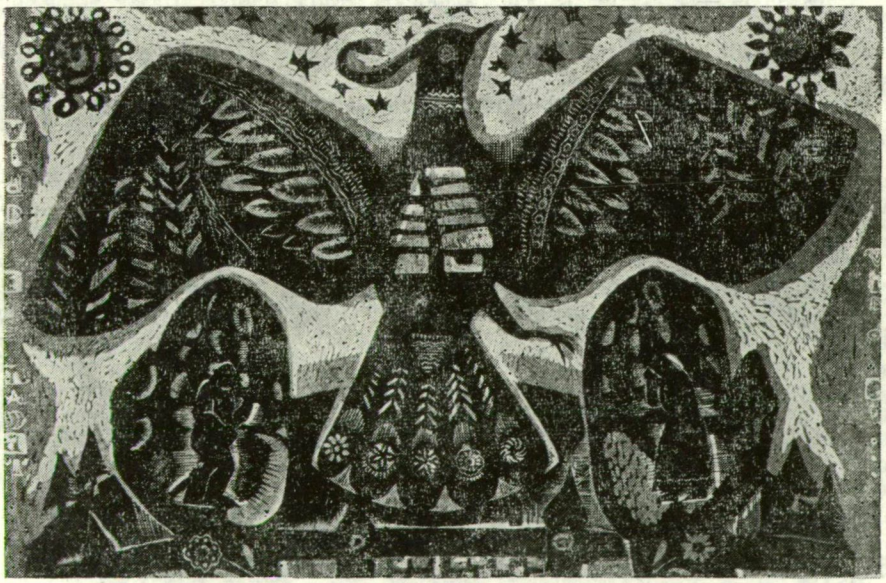

PAPP GYÖRGY: VIDD EL, MADÁR . . .

PRÓZA

SÜTŐ ANDRÁS: ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR

Sütő András könyvének tárgya egy kis mezőségi falu, Pusztakamarás. Háromnegyedrészben románok, negyedrészben magyarok lakják. „Holt tenger" — ahogy a hajdani püspök regénye nyomán ő maga is nevezi. A műfaj: naplójegyzetek. Meglehetősen bizonytalan meghatározás: riport, krónika, tanulmány keveredik szépirodalmi ihletettségű részletekkel, leírásokkal, kikerekített és kikerekítetlen epizódokkal, több családregény témájának elegendő felsorolásokkal, de még a groteszk felé kacsingató anekdotával is. Stílusa elüt a két világháború közötti irodalmi szociográfia stílusától, inkább a szubjektívebb, esszészerűbb részek dominálnak benne, mintsem a tudományosság felé haladna.

E „vegyes" műfaj, melyet annyi támadás ért egyrészt a tudomány, másrészt a szépirodalom felől, úgy látszik, bizonyos történelmi szituációkban megkerülhetetlen. Hogy mikor ír szociográfiát az író, ez sokkal bonyolultabb kérdés, mintsem egy recenzió hasábjain kielégítően felelni lehessen rá, egy nagyon egyszerűnek látszó mozzanatot azonban most mégis kiemelnék: amikor nincs *idő*, nincs *mód* regény vagy más szépirodalmi műfaj művelésére. Amikor a társadalmi kérdések minél gyorsabb reagálásokra szorítják az írót; amikor szándéka, hogy minél világosabban és minél szélesebb közönséghez szóljon, csak úgy valósítható meg, ha megkerüli azokat a közlekedőedényeket, amelyeken keresztül az irodalmi hatás érvényesül. Sommásan ez történt a két világháború között, a *Magyarország felfedezése, A néma forradalom* korszakában. A „valóság" kényszeríti az írót, hogy olyan nyelven szóljon, ami legalkalmasabb a változtatásokra, s ez az írónak is visszautat jelenthet egy természetesebb alkotói állapothoz. Persze a kényszer még elvont, az író felelete széles skálán mozoghat, a direkt akcióktól kezdve önmaga felszámolásáig terjedhet.

„Nincs mód" — ez pedig azt jelenti, hogy a tradicionális műfajok nem tudnak megfelelni mindazoknak a követelményeknek, amelyet a mű témája és a kor együttesen támaszt. Ez is túl általános, hiszen nemcsak azokra a művekre vonatkozik, amelyekben a társadalmi vonalvezetés dominál, sőt a tapasztalat szerint leginkább nem azokra vonatkozik, mégis úgy érzem, a jelenség itt is fellelhető, a szociográfikus tájékozódás és a formai útkeresés nem idegenek egymástól.

A hatvanas évek magyarországi irodalmi szociográfiáiról írja Bori Imre: „...a magyar próza metamorfózisa ebben játszódik le, mind az ismeretlen tartalmak meghódítása, mind a formai kérdések területén. S nem véletlenül. Úgy tetszik, a szociográfia volt az egyetlen olyan műfaj, amelyben ez lehetségessé vált, s amely vállalni tudta az írói kereséseket, elsősorban tárgyiassága és szabad formai jegyei révén." (Bori Imre: *Irodalmi szociográfia — szépirodalom. Eszmék és látomások.* 1965.) Bori az irodalmi szociográfiát egy „új stilisztika megálmodásának" előzményeként fogta fel, és „egyenes útnak" egy új esztétikum megteremtéséhez.

A társadalomalakító szándék ihletett jelenléte és a szerzőnek az a kétsége, hogy a rendelkezésére álló formák elégtelenek az „opus" létrehozására, természetesen még nem határozhatják meg kötelezően, hogy ebből a helyzetéből milyen irányba kell kifele lépnie. A műfaj szabadsága, kötetlensége azt is megengedi, hogy megmaradjon a jelen állapot rögzítésénél, saját energiáinak, lehetőségeinek szervezésénél, felmérésénél. Érdekes „írói koncentrátum" jön így létre, amelyben a múlt, a jelen és a jövő útjai egyenrangú perspektívákként élnek egymás mellett, formai szempontból az írói gondolat körkörös pályát járhat be, mivel nem szorítják sem a hagyományos elképzelések, sem saját útjának új szempontú kijelölései. Nem a rendszerezés, hanem az értelmezés válik fontossá, az író lemond a lehetséges sze-

repkörökről, mintegy egész valójával vesz részt az írásban, emberi képességeinek, készleteinek ugyanolyan teret enged, mint írói képességeinek és eszközeinek. A „végső eredmény" kialakításába bevonhatja legszemélyesebb hajlamait, s ha úgy gondolja, a társadalmi téma „ürügyén" lemerészkedhet ösztöneinek mélyvilágába is.

Sütő András tárgyilagosságát sajátos hangvételbe „csomagolja", megkockáztathatjuk: a népmesék hangvételébe. Nemcsak szóhasználatában, nyelvi fordulataiban, egy-egy figura jellemzésekor érhető tetten ez a népmesei hang, de a gondolkodásmódban is. A „csavaros észjárás" segítségével egyszerre több tekintetben is megmozgatja az olvasó képzeletét, de nem engedi fantáziájába kapaszkodni, hanem a népmesei hangulatból kizökkentve, a saját „realitásában" folytatódik a megkezdett gondolat. Lehetséges, hogy jelzőnk félreértésen alapszik; így akartuk megkerülni az elődökre való hivatkozást (Tamási Áron, de Nyírő József is nyugodtan megemlíthető), másrészt mindenáron nevet akartunk adni az ismeretlennek. A saját adottságai által fejlődő táj, a saját lehetőségeikhez és eszményeikhez igazodó emberek életmódja azonban maga is kialakíthatta ezt a stílust. A szerző választása mindenesetre tudatos, éppen a stílus bölcs sajátosságai miatt; egyszerre képes vele az exponálásra és a színezésre, mégpedig úgy, hogy a színezés nem jelent átszínezést. Esztétikailag nem különösebben eredeti a választás, de Sütő magas színvonalon műveli, így végső soron esztétikai teljesítménye támogatja a könyvet szülő szándékot. Hogy egy kikristályosodottabb, lírába záruló formavilágból átvett, máshol csak bizonyos kompromisszumok árán érvényesülő elemek emelik maguk felé a tartalmat — ennek ellentmondásai nyelvi téren is megtalálhatóak.

„A magyar irodalomba tévedve, föl kellett figyelnem valóságos helyzetemre, miszerint nem erdőbe, hanem bokorba születtem, az anyanyelv diribdarabjai közé, ahol minden, amiből a legkisebb költőnek is föl kellene ruházkodnia: csupa maradvány, foltnak való, szalagvég, elhullajtott kacat" — így ír első tudatos találkozásáról az anyanyelvvel. Amikor kezébe kerül a *Toldi*, „vad mohósággal" veti magát rá, szinte szavanként szerette volna az egészet elraktározni. E gyerekkori komplexus, amennyire személyes, annyira kollektív is lehetett: egy közösség befeleépítkezésének folyamatáról tanúskodik. E nyelviség jellemzői: csendes, visszafogott líra, a csaknem minden jelzőt átlengő szomorúság felolvadása a humorban. A játékos mondatszerkesztés egyhangúan ismétlődik, mintha a nyelv ártalmatlan felszíne alatt dinamikus erők készülődnének; az olvasó várja a nyelvi robbanást, de a stílus fegyelmezett marad, a görcsös ön-őrzés hű kísérője az utolsó lapig.

Az írói módszertől nyilvánvalóan idegen egy határozott vonalvezetés, a könyv egyes darabjai szinte ötletszerűen követik egymást, az egyébként széteső részeket az asszociációk természete tartja össze. Az egyes témák emberi sorsok köré szerveződnek, s nem a levonható konzekvenciák érdeklik elsősorban, hanem maguk a sorsok, mivel ezeket nem csupán egyéni sorsoknak foghatja fel, hanem olyanoknak, amelyek kifejezik a kort is. A nyitás szűk: egy kis romániai falu kisebbségéről szól a könyv, de még ezen belül is találunk megszorításokat. A szerző rokonsága, közelebbi ismerősei közül egyik-másiknak alakja visszatér, a többiek fölé emelkedik, nemcsak terjedelmével, hanem „kifejezőképességével" is. A szerző apja amolyan sáraranybeli figura, nyugtalan természet, ezermester, a technika bűvöletében állandóan belefog valamilyen vállalkozásba, s már-már végzetszerű bukásai sem szegik a kedvét. Az emberi erőfeszítések, akarások és belenyugvások, nekilendülések és megtorpanások szövevényéből bontakozik ki a társadalmi rajz, egyfelől a maga szociológiai, etikai, etnikai, másfelől gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai és nemzetiségpolitikai vonatkozásaival. Az állapot sejtetésszerűen ősi modellt idéz fel: az emberek nem valamiféle irányítottságukkal, bensőjüknek valamilyen cél felé való kihegyezettségével, hanem egész lényükkel, szellemi-lelki és fizikai apparátusuknak teljességével érintkeznek a történelemmel.

A szűkösnek tetsző mikroközösség az intellektus számára nagyon is „gazdag"; s ha még azt is hozzávesszük, hogy a motívumok „mélysége", „színessége" milyen kincsesbányát jelent egy metaforikus gondolkodás számára, bátran kijelenthetjük —

egyáltalán nem pejoratíve értve —, a szerző „lubickolhat" az értelmezésekben. A szűk nyitás így válik elhanyagolandóvá: a hangsúly az egyes szám első személyben beszélő szerző gondolatvilágára terelődik át.

A könyvön belül elkülöníthetünk két írói magatartást: az egyiket az azonosulás szándéka jellemzi, a másikat egy állandósult idegenségérzés. Érezhetően ez utóbbi a súlyosabb, egyáltalán nem olyan megfontolásokból, mintha önmaga felé fordulását előnybe helyeznénk; idegenségérzése nem csupán a „szülőföldtől való elszakadás" következménye, ennél általánosabb okokra vezethető vissza, írói szempontból pedig mindenképpen termékenyítőbb. Bár nem mentes a nosztalgiától, időnként sikerül a nosztalgia vizeiről izgalmasabb tengerekre eveznie. Egy újfajta igényt sejtünk; nincsenek illúziói a hűséggel, a visszakanyarodással, az egy helyről kimozdíthatatlan elemzéssel kapcsolatban, így elindulhat más irányba. Hogy semmiféle tradicionális műfaj mellett nem tudta elkötelezni magát, ez ha nem is formabontás, mindenesetre formai megfelelője belső nyugtalanságának. Merre tart — a jósolgatás mindig kétes kimenetelű vállalkozás volt, de a szakítás képességének erőteljes jegyei előzetes üzeneteket küldhetnek az író tartalékairól. *(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.)*

AJTONY ÁRPÁD

HELYTÖRTÉNET

TANULMÁNYOK BÉKÉSCSABA TÖRTÉNETÉBŐL

SZERK.: KRISTÓ GYULA ÉS SZÉKELY LAJOS

Az elmúlt években — az évfordulók hatására — az egész országban megnövekedett a helytörténeti kiadványok száma.

Békéscsaba az országos jelentőségű évfordulók mellett más „kerek számokkal" is büszkélkedhet: újjátelepülésének 250, városi rangra emelésének 50 éves évfordulója is a közelmúltban volt. „Ezek a jeles dátumok — írja Uhljár Mihály, a városi tanács vb-elnöke a kötet Előszavában — számvetésre késztették a város lakóit és vezetőit." Felkérték tanulmányok írására azokat a kutatókat, akik a város történetének egyes kérdéseivel már régóta foglalkoznak, vagy akik szeretik és ismerik annyira ezt a vidéket, hogy múltjával tudományos szinten tudnak foglalkozni. A „számvetés" igénye és a komoly történeti kutatómunka elvégzésének eredménye a *Tanulmányok Békéscsaba történetéből* című kötet.

A szerencsésen összeválogatott írói gárda különböző színvonalú, de teljesen egyéni felépítésű tanulmányokban (szám szerint 18-ban) mutatja be a város mai területének őskori lakottságát, a középkori magyar falu harcát a szomszéd várossal és falvakkal a megmaradásért, a hatalomban való nagyobb szerepjátszásért. Színvonalas elemzés vizsgálja a település elpusztulását az ország három részre szakadása, majd a török uralom ideje alatt. Szemléletes képet kapunk a XVIII. század eleji újjátelepítésről, aminek eredményeként Békéscsaba a XVIII. század folyamán a vidék legnépesebb településévé fejlődött. Történetében a XIX. század második fele a gazdasági megerősödés időszaka, és ekkor a politikai súlypont is fokozatosan átkerül a megyeszékhelyről. A XIX. században a korábbi nagy falu már a város szerepét tölti be: gazdasági, politikai és kulturális központtá válik. Az ipari koncentráltságból és a birtokmegoszlás egészségtelen helyzetéből következően az uralkodó rendszerrel való szembenállás itt válik a legerősebbé. A jelentős eredményeket felmutató munkásmozgalom az agrárszocialista mozgalmakban és az Áchim L. And-

rás nevével fémjelzett „Parasztpártban" gyökeredzik. A munkásság szervezettsége és megerősödése a két világháború között annyira nyilvánvaló, hogy a felszabadulás után a legtermészetesebben veszi magához a hatalom irányítását. Békéscsaba mai életének megismerését *Adattár* teszi lehetővé, amely 1968-ig közli a fontosabb statisztikai adatokat.

A szerkesztők, Kristó Gyula és Székely Lajos az igényes és pontos szerkesztéssel el tudták érni, hogy nemcsak gazdaság- és társadalomtörténetet olvashatunk, hanem jelentős kultúrtörténeti tanulmányokat is. (Közülük jelentőségénél fogva is kiemelkedik Haan Lajosnak, Csaba első történetírójának a bemutatása.) Érdekes szerkesztői megoldás, hogy a tanulmányok közlési sorrendje kronologikus — azaz a gazdasági, társadalmi és művelődéstörténeti tanulmányok nincsenek mereven elválasztva, és így szervesen kiegészítik a történelmi eseményekről rajzolt képet. Ez a megoldás — véleményünk szerint — egy helyen válik nehézkessé: a felszabadulás utáni politikai történet bemutatását a három közbeékelt művelődéstörténeti tanulmány túlságosan elválasztja a Horthy-korszak munkásmozgalmát bemutató tanulmánytól.

A viszonylag nagy létszámú írói gárda természetesen nem tudott egyforma színvonalú tanulmányokat adni. Vannak a kötetben a helytörténeti irodalomban mindenképpen kiemelkedő feldolgozások (pl. a Békéscsaba középkorát, vagy az 1846—1914 közötti mezőgazdaságát bemutató két tanulmány: Kristó Gyula és Szabó Ferenc írása), de sajnos, találkozunk olyannal is, amely — egyébként igen nagy forrásismeret mellett — alapvető feldolgozást nem használ, vagy amelyikben a forrásmegjelölés pontatlan, illetve hiányos. Néhol úgy tűnik, hogy a szerzők túlzott általánosításokkal vagy az adatok tényszerű felsorolásával is megelégedtek.

Ezek a hiányosságok azonban csak a kötet kisebbik részére vonatkozhatnak, általánosságban a bő forráshasználat és alapos elemzés a jellemző. Figyelemre méltó, hogy a szerzők mennyire ismerik korszakuk irodalmát és a korábban megjelent feldolgozásokat. A forrásanyagot nézegetve feltűnő, milyen sok hivatkozás történik a Békés megyeiek antológiáiban, a Körös Népé-ben, illetve a Békési Élet-ben megjelent tanulmányokra. Napjainkban a Békési Élet-ben jelennek meg azok a kisebb résztanulmányok, amelyek megfelelő alapot adhatnak átfogóbb összefoglalás készítéséhez — még helytörténeti viszonylatban is. (Sajnálatos tényként kell megjegyeznünk, hogy vidékünkön csak a mai Békés megye területére vonatkozóan van lehetőség résztanulmányok megjelentetésére. Ez a magyarázata annak is, hogy milyen feltűnően sok szegedi történész foglalkozik — a jóképességű Békés megyei történészgárda mellett — Békés megye története valamely részének feldolgozásával — jelen esetben például Békéscsaba múltjával.)

Van a békéscsabai tanulmánykötetnek egy olyan új vonása, amely országos viszonylatban is egyedülálló. (Erre a *Népszabadság 1970.* dec. 2-i számában E. Fehér Pál ismertetése is felhívja a figyelmet.) A tanulmányok végén a tartalmi kivonatokat és a tartalomjegyzéket szlovák fordításban adják a szerkesztők, nem pedig valamely általában használatos világnyelven. Itt azt a szlovák nyelvet láthatjuk, amely Békéscsabán is feltétlenül a kisebbség — a nemzetiség — nyelve. Teljesen jogos és érthető a szerkesztők demokratikus elgondolása: Csaba legutóbbi 250 éve alatt a lakosság nagy része ezt vallotta anyanyelvének, ismerik és beszélik ma is, természetes tehát, hogy az őróluk és nekik szóló kötet ezt a nyelvet is használja.

Bízunk abban, hogy a békéscsabai tanulmánykötetnek lesz folytatása. Ebben kerülhet majd sor az ebből a kötetből kimaradt történeti résztanulmányok publikálására (pl. a kevésbé „látványos" történelmi események vizsgálatai: a nagyszámú Dicalis Conscriptiók feldolgozása, a község 1828-as összeírása, amely a reformkorra vonatkozóan tartalmaz alapvető adatokat, a tőkés ipar és mezőgazdaság árutermelése, piacai, a várossá alakulás és az 1945-ös földreform elemzése stb.). A következő kötetben tágabb teret kaphat — Orosháza monográfiájához hasonlóan — a néprajz is. Az 1970-ben megjelent tanulmánykötet színvonala — említett hibái ellenére is — megfelelő alapot ad bizakodásunknak. *(Békéscsaba, 1970.)*

BÖÖR LÁSZLÓ

BARTÓK

KÉPZŐMŰVÉSZET

KÉT MŰVÉSZ — KÖZEL EGYMÁSHOZ

Évek óta nem volt ennyi képzőművészeti kiállítás és rendezvény Szegeden, mint az idén. November hónapban is értékes anyaggal gazdagodott az amúgy is programdús Bartók Zenei Hét. Bartók évfordulójával egyidőben nyílt meg a képtárban Szabó Iván és Papp György népi ihletésű munkáiból rendezett kiállítás. Ahogyan Bartók és Kodály alkotóművészetében újraéledt a népzene, és egyetemes mű lett, ugyanúgy van létjogosultsága a képzőművészetben is a népművészet inspiráló hatása felhasználásának. Ezt bizonyítják a tárlatok.

SZABÓ IVÁN

Kopjafák, sztélék. Régi kultúrák emlékei. S most Szabó Iván avatott vésője alatt újraéleднek, művészi alkotássá születnek. Az élet virágzik ki a fákon. Nemrég még születőben láttam a vásárhelyi kis ház udvarán levő műteremben ezeket a fákat, s most már itt beszélgetnek a kiállító teremben a körtefák, diófák, cseresznyefák, hársak, barackfák. Beszélgetnek, és sok mindent elmondanak az alkotó életfelfogásáról, alkotói módszeréről, gondolatairól, dinamikus egyéniségéről.

A fát régen szereti a művész, a leghumánusabb szobrászati anyagnak tartja. A Nemzeti Galériában levő parasztfej még 1941-es születésű, s mutatja, hogy ezek a problémák — a fa formálásának problémái — főiskolás kora óta „bajgatják". Régen kopjafákban és sztélékben nyert megfogalmazást, de hogyan lehet a mai kultúrába beépíteni a régi pásztorművészet tartalmi és formai problémáit? Szabó Iván megtalálta a fában a megfogalmazás módját, a kifejezés teljességét. Szimbólumrendszert hozott létre, amely már részben a korábbi művekben megtalálható, de azok inkább előkészítik a mostani alkotásokat. A fa megmunkálásának a művésznél különböző stádiumai vannak. Kezdetben a dombormű tartalmilag és érzelmileg részletezett cselekményt tartalmazott, magába rejtette a cselekményt, mint ahogyan a fa magában rejti a mondanivalót, mintha a szobrásznak csak le kellene vésni róla a felesleges anyagot. A későbbiekben az ábrázolás elvontabb, szimbolikusabb lett, mint az itt látható művek jó részén is.

Sokoldalú művész Szabó Iván. A szobrászat hagyományos anyagaiban dolgozik: agyagban, kőben, fában, bronzban, ólomban. A szobrászat műfajai majd mind érdeklik. A megszületett gondolathoz keresi a megfelelő műfajt, az anyag és a forma kelt gondolatokat benne. Vannak témái, amelyeket bronzban is és fában is megmunkált. Mint a Bartók Művelődési Központban megrendezett estjén elmondotta: az erdőben csavarogva már „belelátja" a fába az elmondandót. Rajzok készülnek — sokszor több száz rajz —, majd a rajz felkerül a fára, érik, néha egy évig is, és ha kiállta a próbát, az önkritika próbáját, akkor kezd el vésni, faragni. Néha a vető adja a tippeket a művésznek a továbbformálásra, de ez a ritkább eset.

A szín segítségével történik a kifejezés intenzívebbé tétele. A most bemutatott művek egy része színezett. A középkori szobrászok, sőt már a görögök is színezték az anyagot, de ihlető forrás a népművészet is. A kiállított anyagban az élet színét

jelentő vörös színek dominálnak — példaként hozható az *Oszlop*, a *Vágta*, vagy a hajnalt hirdető *kakasok*. Az intenzívebb kifejezést segíti a viasszal való bevonás, mely a népi fafaragásokon, a pásztorművészetben is megtalálható.

A forma alkalmazkodik a tartalomhoz, de sokszor a forma szüli a gondolatot. A figurák adják a formát, másrészt alkalmazkodnak hozzá. A reális világ kidomborodik Szabó Iván művein, pozitív formát ölt, az elképzelések, vágyak, álmok pedig negatív formában öltenek testet, például a Bartók-sorozaton az asszonyi alakok, a szarvasok, a madarak, solymok negatív megfogalmazást kapnak, a királyfi, A kékszakállú herceg pedig pozitív formát. Több oszlop szerepelt a kiállításon. A körplasztika segítségével sok gondolatot kifejezhet a művész, de egy csomó gondolatot ez is leszűkít, ezért választ többféle formát, alkalmazkodva az adottságokhoz. A Bartóknál például a fa természetes formája segítette elő a gondolatok születését. Az asztalosműhelyben álló cseresznyefa-derekakba belelátta az erdő ág-bogát, a szarvasagancsok szövevényét, s ez indította el a gondolatot.

Témában négy mű kapcsolódik Bartókhoz. A *Cantata profana*, *A fából faragott királyfi*, *A kékszakállú herceg vára*, és *A csodálatos mandarin*. Hozzájárult ezeknek a műveknek a megszületéséhez, hogy a művész személyesen ismerte Bartókot, a század legnagyobb művészének tartja. Ott volt a zeneköltő búcsúhangversenyén és sokat rajzolt róla. Az eddig rajzban levő figurák most, hogy megfelelő anyaggal találkozott, fában születtek újra. A négy sztélé a zene hatására, a zene ritmusának hatására mélységében talán legjobban kibontja a fát.

A művek másik része a népművészethez, a népballadákhoz kapcsolódik. Így született a *Megölték a Basa Pistát*, a *Júlia szép leány*, *Ballada két asszonyról* és még jó néhány szép alkotás. Szereti a művész a népdalokat, népballadákat, a népművészet hatása elsősorban gondolati nála. Kiemelkednek a kiállítási anyagból a Nagy László-művekhez kapcsolódó *Menyegző* és a *Ki viszi át a szerelmet* is, amelyek tiszteletadást jelentenek a költő barátnak, de ugyanúgy önálló, öntörvényű szobrászati alkotások, mint a Bartók-sorozat.

Visszatérő fő motívumai, szimbólumrendszerének hordozói: a madár, a ló és a női alakok. A női szépség sok formában való megjelenítése egészen a jelképként való ábrázolásig megtalálható műveiben. Az élet szépségének talán a legteljesebb megjelenítői ezek a női alakok. A száguldó lovak — elég csak a *Vágta*, vagy a *Pegazusok* szimbolikus figuráira gondolni — és a gondolat gyorsaságával röppenő sólymok a legtöbb műre felkerülnek. Ezek a művész életritmusát, örökké égő egyéniségét is szimbolizálják.

PAPP GYÖRGY

A másik teremben Papp György grafikusművész első önálló kiállítását láthatjuk. Műveiben az utóbbi időben nála is a népművészet inspiráló hatásával találkozunk.

Időben régebbiek a rajzok — filctoll és tusrajzok —, melyeknek technikája kedvez a stilizált elemekből álló népi képépítkezésnek — ezek vezették el a népművészet formai elemeinek a felhasználásához.

A kiállítás anyagának jó része színes linómetszet. Az 1970-es Nyári Tárlat díját ezek a színes linómetszetek érdemelték ki. A képek indítómotívuma legtöbbször olyan népballada vagy népdal, amellyel a művész szellemi rokonságot érez. A művek vallanak arról, hogy alkotójuk szereti a népművészetet, a magyar népművészeti alkotásokat, s a magyar népi ábrázolóművészet szűkszavúsága, a díszítő motívumok stilizáltsága, a balladai tömörség példamutató számára. Nem illusztráció igényével készülnek ezek a művek sem, önálló műalkotással találkozik a néző, amely a műfaj sajátosságaival, kifejezési eszközeivel, egy új képi megfogalmazású mondanivalót hordoz.

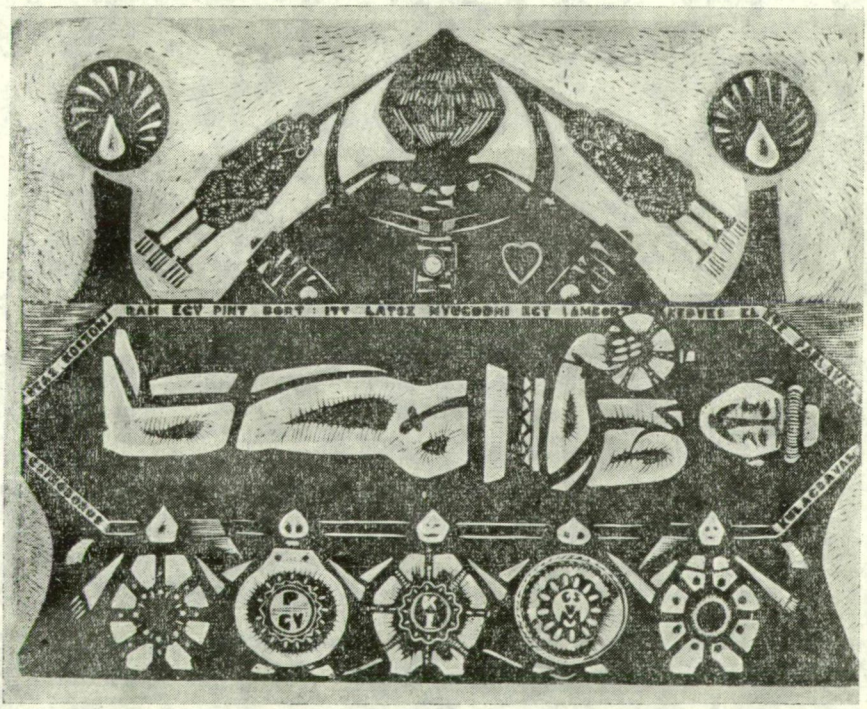

A színes linómetszetek közül a *Görög Ilona* és a *Barcsay* az elsők. Ezeken az első műveken a cselekmény még direktebb kifejezést kap, a ballada cselekménye jóformán végigvezethető a művön. A képi megfogalmazást még kísérő szöveggel támasztja alá a művész, mint a pásztorművészek. A kísérőszöveg Papp György műveiben is szervesen kapcsolódik a kompozícióba, így például a Csokonai ihlette *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című művén a főalakot fogja körbe a szöveg. Ez a kísérőszöveg a későbbi műveknél már elmarad, a művek szimbólumjellege egyre erősödik, s a kifejezési mód mindinkább a szürrealizmus felé halad (pl. Egy asszonynak kilenc fia).

Maga a ballada csak indítómotívum. A *Vidd el madár, vidd el* például a fogoly katona szabadulási vágyát fejezi ki. A szülői házba küldi üdvözletét. Nem egy madár ábrázolása azonban ez, hanem „a" madár elvont motívuma. Átveszi a népi díszítőművészet stilizáló motívumait, s ugyanakkor a két kézbe rejtett szülő elmosódó rajza már szürrealista módon kap megfogalmazást — így a népi naiv látás és a lényeglátás egyesül —, s az egész szimbolikusan egybeolvad.

A balladák hatása mellett másik jelentős ihlető tényező a természet. A *Hegyenvölgyön* színes montázsa a természettel való azonosulásból született. Ennek is szimbólum foglalja egybe népművészeti ihletésű részeit. A természetszeretet jelentkezik a fehér-fekete színű *Évszakok* montázson is, amelynek minden kis részlete önálló műalkotás igényére tarthat számot.

Az évszakokhoz, de a balladákhoz is kapcsolódnak az időben korábbi munkaábrázolások. A *Paprikaszedők, Kenderszárítók, Kertészek* vagy az árvíz ihlette *Küzdelem* azt mutatják, hogy a művész nem él teljesen a mesék és balladák álomvilágában, hanem benne él a jelenben, a hazában, s a munkaábrázolásoknál közvetlenül is leszűkíthetjük addig — itt él Szegeden. Műveiben a munkaábrázolás realitása és a népmesei motívumok stilizáltsága egyszerre van jelen. A balladák elvontabbak, a népművészet és a nép szűkszavúsága szól belőlük, a munkaábrázolások a realitásból nőnek ki.

LACZÓ KATALIN

KETTŐS ARCKÉP EGY ÖNÉLETRAJZ TÜKRÉBEN

(BARANYI KÁROLY ÉS MARKOV ZLATA)

A történésznek aránylag könnyű a dolga, amikor arra vállalkozik, hogy az újvidéki Baranyi művészházaspár — *Baranyi Károly* és *Markov Zlata* életművét bemutassa. A Szegeden és Hódmezővásárhelyen 1956-ig munkálkodó, aztán Újvidékre költöző *Baranyi Károly* megírta önéletírását: *Ikarosz szárnyán* címen (Szabadka, 1970) s ebben a legfontosabb dolgokról maga, mint koronatanú, elmondta a lényeget, már amennyire a körülmények megengedték. Művészetét is értelmezi benne, ezzel megint csak megkönnyíti a műkritikus dolgát. Életművének írásos dokumentációjára ugyanaz a precíz, mondhatni mérnöki rend a jellemző, ami munkáinak szellemére és megformálására is. Csak a mostoha viszonyoknak róható számlájára, hogy a Baranyi művészházaspárról sem magyar, sem szerb nyelvű monográfia még nem jelent meg. Hogy nem akadtak „emberükre", aki idejének megfelelő részét rátette volna életművük feldolgozására. Arra az életműre, amely nemcsak róluk szól, hanem tanúságtétel az utolsó 5—6 évtized vajdasági magyar képzőművészetéről is. Azt, hogy a megközelítő tárgyilagosság igényével még csak áttekinteni sem lehet korunk s ezen belül a magyar és szerb művészet történetének utolsó fél évszázadát, éppen az ilyen jellegű monográfiák hiánya okozza.

Szinte egyetlen lendülettel szakad ki Baranyi Károlyból, az *íróból*, mondanivalója, több mint 7 évtized története. Nemcsak azért értékes és hiányt pótló mű ez az önéletírás, mert egy művész, illetve művészházaspár munkásságához rögzít nélkülözhetetlenül értékes adatokat, az élő forrás hitelességével, hanem azért is, mert mondhatni egy egész tartomány művészi életére, ennek szereplőire szolgál olyan adatokkal, amelyek enélkül talán sohasem kerültek volna nyilvánosságra. Olyan szereplőkre, akik láncszemeit alkották a kultúra, a művészet folyamatának, akik nélkül szerves kulturális élet elképzelhetetlen, függetlenül attól, hogy a szereplők tehetségük és életművük révén a műtörténeti rangsor melyik fokán helyezkednek el.

Az *Ikarosz szárnyán* hazai és külföldi művészeti viszonyok közé vezet vissza bennünket. Ajtókat nyit ismeretlen részletekre. Az európai kapcsolatok mellett két szomszéd nép művészeivel, küzdelmeivel, jó és kevésbé jó cselekedetekkel, intézkedésekkel ismertet meg s emberi magatartások csomóját bogozza ki előttünk. Mindezt olyan stílusban, amit például állíthatunk a műtörténetírás elé. Semmi misztifikáció a nyelvi kifejezésben, semmi szómágiának álcázott bődülete a manipulálást szolgáló stílusnak, ami oly elszomorítóan jellemző vonása a műtörténetírásnak. Baranyi Károly olyan világosan fejezi ki magát szóban is, mint sajátos stílusban formált műveiben.

„Egykönyvű" ember marad a vajdasági művészettörténetírásban, de művének néhány részletét a prózairodalom is számon tartja majd, ha fontos dolgokról szépen megírt vallomást akar idézni az utókornak. Azokat a részleteket, amelyekben a szülői ház meghitt családi légkörét idézi, ahogy az tükröződött a gyerekkor visszfényében, ahogyan apja ezermesterségét, tudásszomját, tanulni vágyását leírja, vagy a gyerekkori szemlélődés első emlékeit, a koraérettség meglepő szellemi megnyilatkozásait, az óvó anyai szeretet sugárzását, a leendő asszony képének megjelenését a messzi idegenben, azután ahogyan a találkozás egyszerű szépségét szavakba formálja, feledhetetlen emlékeink maradnak. Az élet- és munkatárs érzékenyen tartózkodó jellemzése, egy-egy művész portréjának kevés szóval, mégis a portré hűségével történő telitalálat-szerű megrajzolása, a közállapotoknak futtában is mélyre-ható kritikája és még mennyi részlet sorolható annak bizonyítékául, hogy az *Ikarosz szárnyán* nemcsak *művészettörténeti,* hanem *irodalmi* szempontból is maradandó alkotás. Baranyinak nem az írás a kenyere, mégis íróvá avatja ez a műve, amely nélkülözhetetlen lesz ahhoz a kortörténethez, a magyar és a vajdasági, sőt ezen túlmenően a szerbiai művészet történetéhez, amelynek alkotó tagjaként élt és dolgozott Budapesten éppúgy, mint Újvidéken, feleségével, *Markov Zlatával,* a plasztika szintén kitűnő művészével együtt.

A *tanú* mély embersége és puritán egyszerűsége nyilatkozik meg könyve minden sorában. Igaz meglátásának és megállapításai igazságának mindenek fölött álló pártatlansága a biztosítéka: nem ismeri az elfogultságot, még feleségével kapcsolatban sem, az Arany János-i tartózkodás és elfogódottság ellenére sem. Nem önti el agyát az irigység vérözöne a mások sikere láttán. Sőt, örül annak, ha műve minél jobb társaságba kerül. A mondanivaló lényegére tör, oly konok következetességgel, mint amilyennel létrehozta szobrait. Gyökvonás minden sora, minden megállapítása. Ilyen szabatosan, minden sallangtól mentesen csak a legjobbak tudtak írni: Lyka Károly a hivatásosak közül, Bernáth Aurél, Pátzay Pál, Kisfaludi Strobl Zsigmond az „amatőrök" közül. S még a maga művészetét is egyszerűen, minden kultúrgőztől, tolvajnyelvtől, stiláris nagyképűségtől mentesen írja le. Amint a gépnek is csak a szerkezete lehet bonyolult, működése már természetes, valahogy így vagyunk Baranyi írásművészetével is. A gépi civilizációra és kultúrára jellemző szellemi termék ez az önéletírás, egyszerre racionális és „irracionális" okoknak gyümölcse. Egészséges szemlélet, a sérelmeket eltemető derűs világnézet képviselője Baranyi Károly, pedig harcban formálódott az élete s akadályok között a művészete. De más a harc, és más a nyavalygás a bajok, nélkülözések és sérelmek miatt. Az erős léleknek minden javára szolgál. Az üveg zúzódik ízzé-porrá a csapások alatt, az acél megedződik. Baranyi élete és viszontagságos pályája erre a legszemléltetőbb példa.

Elmondani a lényeget, aztán gyerünk tovább, mert „nem beszédben áll az isten országa" sem, hát még egy művész életműve mennyire nem abban. Ilyen tömören zengő az egész könyv. Ami elmondható egy szóban, nem pazarol rá húszat, ami egy mondattal megvilágosítható, azt nem füstöli oldalakon át. Írásában éppúgy, mint művészetében a hasznos emberséget és a gyümölcsöző szeretetet képviseli, a szó egyetemes értelmében, oly tisztasággal, amilyenhez hasonlóval csak Veres Péter írásaiban és tetteiben találkozunk.

Nyomát sem lelni e művészházaspár életében az életpusztító bohémiának, amely annyi tehetséget felőrölt, ama téves szemléletből következően, hogy a zsenihez az extravagancia hozzátartozik, a morális fegyelem fölrúgása a lángész jele. Nem volt

nyoma a mátyásföldi házban sem az 1920-as évek közepén, ahol számosan jöttek össze náluk a művésztársadalomból. A Baranyi házaspár iskolapéldája annak, hogy a tehetséghez és az alkotáshoz a dada korában sem kellett tivornyázni, bizonyosfajta elmekórtani lapokra szert tenni, sárgaházak lakóivá lenni s egyáltalán kóros jegyekkel tüntetni az érdeklődés fölkeltésére és ébrentartására. Nyomatékosan kell a Baranyiék egészséges életformájának időszerűségére utalni ott, ahol — mint a Bácskában is — az élet tékozlása gyakoribb, elszomorítóbb, mint az ország más területein. A Bácskában jobban kell vigyázni az életre — mintha itt nagyobb volna a Halál vonzása, márpedig a Sorsot meg kell fordítani, a Sorsot le kell győzni, ez az emberhez és művészhez méltó feladat, nem pedig hullani „szolga módra".

Baranyiékban érző szív mellett értelmes lélek lobogott, barátkozó kedély, játékosságra is hajlandó pajtási jó szellem, minden tiszta örömre fogékony érzékenység, s ez a derű sugárzik mindenkire, aki környezetükbe kerül. Ez süt keresztül az *Ikarosz szárnyán* is. És éppen ez a „csoda" korunkban, hogy ilyen emberek is élnek közöttünk, s ezt nem venni észre, nagyobb vakság volna, mint nem látni a napot, csak azért, mert nem tanácsos belenézni.

Ők elérték azt, ami oly kevés embernek sikerül: az életüket is úgy formálni, hogy az boldog legyen, amennyire vészek, nélkülözések, távollétek ellenére is boldog lehet az össze- és egymáshoz tartozás kötelékében. *Sors bona, nihil aliud,* mondta a költő. De azért az ember maga is kovácsa a sorsának, ha idejében rájön arra, hogy magát is formálhatja és kell is alakítania, nemcsak a kezébe kerülő anyagot, mészkövet, márványt.

Baranyi Károly és felesége, Markov Zlata egymástól különbözve mondhatni ideálisan egészítették ki egymást. Baranyi lényegében derűs lélek. Törhetetlen optimizmusának megvolt az alapja: tehetsége és lelkiereje tudatában úgy ment át az életen, jólétben, szegénységben, fronton katonaként, szökevényként, betegen és egészségesen, mint aki bizonyos benne, hogy őt nem fogja a golyó. 76 év küzdelme és életkedve, ereje, szeretete ezt bizonyítja.

Markov Zlata lírai alkat, halk szavú, mélyre látó kulturált lélek. Határozott, ha kell, de alapjában az őszi hangulatok elégikus hangú költője, aki nemes méltóságérzettel a dolgok fölé emelkedve törölte le azt a sarat, amivel beverték a művészet lócsiszárai.

A Baranyi művészházaspárt megismerve még inkább érezzük, hogy a mai társadalomnak nemcsak művekre, hanem olyan emberekre is szüksége van, akik, mint Baranyiék, valóban emberek az embertelenségben, oly korban, melyben a kicsinyesség elől kitérni egyre nehezebb. Kialvó lelkű korunkban, mert sajnos, letagadhatatlan jelek igazolják borúlátásunkat, azt találták meg, ami a legnagyobb hiánycikk emberben és művészetben: a megmaradó értéket reprezentáló embert, a „vox humana"-t, a szónak nem egyoldalúan értelmezett ideológiai-politikai jelentésében.

E művészházaspár úgy élt a művészetnek, a magukénak is, hogy önérvényesítés címén soha nem vétett az emberség, a kollegialitás, a humanitás törvénye és etikája ellen. Valóban egymás kezét fogva kristályosodott ki szeretetük a szakma és a hivatás iránt s teljesedett ki emberségük és művészetük. Amennyire ismerem a művésztársadalmat, erre a szintézisre nagyon kevés példát tudnék még idézni. Pedig éppen ez az erkölcsi és szellemi magatartás hivatott arra, hogy éltető, gazdagító kulturális légkört teremtsen maga körül.

A Baranyiék egyéniségéből áradó szellemiség adhatja a hitet ahhoz a reménykedéshez, hogy emberségben talán lesz mit s kitől örökölnie a fiatalabb művésznemzedéknek. Legalábbis értékesebb rétege birtokba veheti és kamatoztathatja azt az örökséget, amit a Baranyi házaspár életművében hátrahagy mint kulturálisan és morálisan is rendkívüli egyéniségük látható jelét.

Külön fejezet az, amit tettek a művészekért és a művészetért. Nem juthattak olyan válságos helyzetbe, hogy ne akadt volna szívükben és agyukban energia a becsületes helytállásra, a segítésre, bárki fordult is hozzájuk. S mindig távol az

önreklámozásnak még a gondolatától is. Nincs más kifejezés erre, mint az, hogy olyan természetesen, magától értetődően, mint ahogy levegőt vesz az ember.

Baranyiék is érzik a körülmények korlátait, s volna miről panaszkodniuk, de azért erre való hivatkozással sohasem hagyták abba a küzdelmet, a rendszeres munkát. Így érkeztek el a megkezdett életmű betetőzéséig. 120 évig kellene élnem — mondja a 76 éves Baranyi Károly. Ezt mondta a kortárs Harmos Károly is, a csallóközi Komáromban, 77 éves korában. S mondják ezt egy-egy ragyogó életművel a hátuk mögött! A fentiek után érthető is, mivel lélekben fiatalok maradtak, megőrizték alkotóerejüket is.

Ennek szép, megmaradó értékű dokumentuma a prózába faragott műalkotás, az *Ikarosz szárnyán*. A szobrászban köszöntjük az írót is, értékes hozzájárulásáért a kor történetének megírásához. *(Szabadka, 1970.)*

SZÍJ REZSŐ

SZÍNHÁZ

MADÁCH: MÁRIA KIRÁLYNŐ

„Tragédiának nézed? Nézd legott Komédiának, s mulattatni fog." Ez az ismert mondat lehetne a mottó Gyárfás Miklós új darabjához, a Madáchnak visszaajándékozott Mária királynőhöz. A Szegedi Nemzeti Színház Madách darabjaként hirdette ünnepi bemutatóját a színház államosításának 25. évfordulóján, valójában azonban új magyar színmű születését ünnepeltük. Madách kezdetleges, szerkezet nélküli, terjengős dolgozatát Gyárfás Miklós Madáchhoz méltó fintorral, de modern író tollával áttette melodrámából groteszk komédiává. Ismerős eljárás, már a görögök is gyakorolták, a drámatörténet teli van hasonló esetekkel. Shakespeare például nagy mestere volt ennek, míg aztán ő lett a fő préda. Ne tessék a János királyra vagy a West Side Storyra gondolni, dehogyis. Sokkal régebbi példa van erre, a „Tongor avagy Komárom állapottya a XIII. században". Ki gondolná, hogy ez a Lear király? Szóval Gyárfás eljárása csak látszólag új dolog, tulajdonképpen az élő színház régi gyakorlatát folytatja, papírba holt szövegekkel. Nem az átdolgozás, javítás, rendszerezés útján, mint a Mózes esetében történt, hanem idegen szöveg töredékeiből és Madách témájából eredeti darabot írva. Madách sorai szervesen simulnak az új műbe, nyelv és verselés az eredetit imitálja sikerrel. Csak az nem világos, miért Madách neve jegyzi a színlapon?

Milyen lett Gyárfás Miklós darabja? A pillanat nem alkalmas tárgyilagos ítéletre. Amikor az előadást néztem, sokszor eszembe jutott, hogy a színházépületet lebontás, a színházat széthullás fenyegeti. Ettől a gondolattól megenyhül a kritikusi szigor, s megerősödik a másik érzés, ami vele együtt jár, a szeretet. Legalább a kritikus szeresse ezt a színházat, ha már másnak nem hiányozna.

A kétrészes színmű Mária álmában játszatja le a történetet, színterül választva egy óriásira növesztett ágyat. Ettől az ötlettől szerkezetet kap az egész, egységes idő és színtér jön létre, a gondolatok új, ironikus összefüggésben jelennek meg. Ez az álom már nem Nagy Lajos király lányáról szól, hanem valami fontosabbról, valami állandóról, ami minden történeti időszakban lejátszódhat. Le is játszódott a mi közelmúltunkban is, és erről érdemes darabot írni, csakis erről, mert az Anjou-kori anarchia a gimnáziumi történetoktatásra tartozik, nem a színházra. Szerencsére a szereplőkön a kosztüm csak álruha, és nem nehéz mögötte ráismerni fejbólintó,

térdet hajtó, önhasznunkért akárkit megkoronázó önmagunkra. Gyárfás meg is rendült a téma időszerűségétől, s a tragikomikus szituációtól, amely átélve tragédia, de mi tagadás, utólag komédiának tűnik. Ennek a megrendülésnek aztán kára is van, haszna is van. A kára annyi, hogy néhány jelenet érzelgősre hangolódik. Kétségtelenül a haszon a nagyobb. Nyoma sincs a kellemes (néha kellemkedő) s nyájas (néha nyájaskodó) Gyárfás Miklósnak, akinek korábbi műveiben mindig hibátlan volt a világegész az apróbb emberi hibák mögött. A játék most nem feloldó, hanem ijesztő, a humor nem kiengesztelő, hanem felzaklató. Ami a korábbi Gyárfás-művek hangjából megmaradt, az a fölényes-pontos drámai szerkezet, az arányos, szellemes és meglepetéseket jól előkészítő dramaturgia. Lehet hogy ez utóbbi túlságosan is jó, mert az alapötlettel nehezen illik össze. Ilyen mértanilag pontosat álmodni — kicsit ellenkezik az álom sokkal szürreálisabb dramaturgiájával. Mindenesetre Gyárfás Miklós fölfogására és stílusváltására föl kell figyelnünk, és örülnünk kell neki.

Az előadás szép, hatásos, néhol megrendítő. Ebben legnagyobb része Lendvai Ferenc rendezői munkájának van. Lendvai sose felejti el, hogy a színház intézmény, hogy a színpad emelvény, emelt hely, a nézőtérhez képest magaslat. Ő még magasít is rajta, a rendezés sajátos eszközeivel. Mindenekelőtt a látvány szépségével. Bartha László háromszintes díszlete nemcsak a szemnek szép, hanem ki is emeli a színpadot a véletlen valóságból, olyan teret teremt, ahonnan nem beszélnek, hanem szólnak a lent levőkhöz, ahová fel kell nézni, ahová föl kell emelnünk a fejünket. Fokozzák ezt Gombár Judit fantáziaruhái, fehér, fekete, kék, vörös, arany színeikkel, s a rendezői beállítás, amely a szereplőket mértani alakzatokba, elrendezett csoportokba, szerkesztett látványba szervezi. Tovább fokozza — magasítja a látványt a pontosan elemző, figyelmet felhívó és értelmező világítás, és a színészek hangsúlyozott testi szépsége. A színészi mozgás se a valóságot utánozza, stilizált-emelt az is, éppen úgy, mint a hanghordozás, az ünnepélyes-komoly tónus, ahogy szólnak, s amit a tudatosan megválasztott hangszínek összhatása egészít ki. Nagyon jó a háttérből föllépő szereplők megjelenése, a függöny-fény-rendszeren keresztül ahogy fokozatosan tűnnek elő s tűnnek el, mint az álomalakok. A mozgások redukáltak, lovatlan lovaglás, kard nélküli vívás természetesnek tűnik ebben a látomásvilágban. A natúra terhétől megszabadított színészek kevés gesztusukat nagyon szépen valósítják meg. Molnár Piroska gyönyörű karmozgása, Stefanik Irén királyi fejtartása, Janka Béla, Konter László és Tolnay Miklós fenyegető mozdulatlansága mind-mind külön és együtt értelmet nyer a gondosan fölépített már-már mértani formájú szituációkban. S mindez a részletszépség arra szolgál, hogy a mű fő gondolatait állítsa előtérbe, a fontosat hangsúlyozza, az értelmezést tegye nyilvánvalóvá. Károlyi István és a főurak karának hangsúlyai és hanghordozása átértelmezik az egész darabot, pótolva rendezői leleménnyel azt az iróniát, ami a szövegből — mi tagadás — hiányzik.

A kitűnő rendezés jó hatással van a színészekre. Rég nem láttunk Szegeden ilyen pontos összjátékot, ilyen kiegyensúlyozott együttes teljesítményt. A szereplők kivétel nélkül helyükön vannak, saját stílusukat alávetik a rendezői felfogásnak, s a vállalt korlátok közt tudják szabadon megvalósítani önmagukat és a darabot. Igazi nagy szerep csak kettő van, Molnár Piroskáé és Stefanik Iréné. Ők gazdagabb lehetőségeikkel eleve a többiek fölé emelkedhetnek, mert azok statikus figurákat játszanak, fejlődése és dinamikája csak a két királynőnek van. Stefanik Irén vérbeli tragika, aki gyönyörűen mozog, beszél, nagyon tud kosztümöt viselni, s egész magatartásában királyi. Érzékien szép nő, gonosz banya, intrikus és áldozat egyszerre, örül, szenved, cselt sző, győz és bukik, meghal, mindezt színpadi-színészi módon, s mégis természetesen. Született tehetség, olyasmit tud, amit tanítani kellene, de nem tanulható. Jelenlétének súlya van, szép a dikciója, veretes pátosza, jól illik a kosztümös darabhoz. (És többet is tud, mint ami ebben a szerepkörben lehetséges; az előző bemutató púpos vénlányában néhány szóval, mozdulattal, képes volt teljes embert teremteni. Elismerve hősnői képességeit, arra biztatnánk, vállaljon többször is karakterszerepeket.) Molnár Piroskának ugyancsak a második jó alakítását láttuk,

két egymást követő bemutatón, de ez a szerep más lehetőséget adott számára, mint a Hauptmann-darab. Máriában többet játszott el, mint amit a szerző megírt. Már első pillantásra megindító: fekszik egy csepp lány a nagy ágy irdatlan magányában. Vergődése, ijedtsége, fájdalma, s „mégis vállalni kell"-ereje a darab végén személyes üzenet a világ számára. Egy fiatal lány készül meghódítani a gonosz világot, sejti, mi vár rá, tudja, hogy szenvedni fog, hogy mindent kockáztat, de mégis, és csak azért is akar valamit. Királynő akar lenni? Nagy színésznő szeretne lenni? Egyre megy. Alakítása mélyen átélt, őszinte igaz. Többször elmondják róla a darabban, hogy nagyon szép, s ő ennek is megfelel. Nem csak testi szépségével, hanem tartásával, szemének lelkes őszinte játékával, kezének szinte koreografált mozgásával is. (Érdekes, hogy ez a fiatal színésznő, aki ilyen sokat tud, hamisan sír a színpadon. Mit kívánjunk neki? Hogy tanuljon meg sírni? Sajnos, megtanul majd.)

Nem tudni előre, hogy a szeszélyes és kiszámíthatatlan nagyérdemű közönség hogyan fogadja majd ezt az előadást. A siker minden lehetősége együtt van; Madách neve, az elég jó darab, a nagyon jó rendezés és a jó színészek, szép látvány, s a színpadon megfogalmazott gondolatok korszerűsége-izgalma. Mégis könnyen lehet, nem lesz nagy közönségsiker. Ez azonban nem befolyásolhat bennünket a színház teljesítményének értékelésében. Akár Madách-dráma feltámadását láttuk, ahogy a színlap állítja, akár új Gyárfás-darab ősbemutatóját, mindenképpen a magyar irodalom gazdagodott. És a néző gazdagodott, aki színházban volt — nem átalakított kultúrotthonban, nem az újszegedi szabadtéri színpadon, nem pincében, nem padláson, nem lomtárban, nem sufniban —, aki a Szegedi Nemzeti Színházban volt, ahol Madách—Gyárfás Mária királynő című ironikus tragédiáját játszották.

BÁRDOS PÁL

HÍREK

Hódmezővásárhelyen a HÓDIKÖT kulturális bizottsága Tiszatáj-estet rendezett december 12-én. Az üzem kultúrtermében lezajlott műsorban Annus József, Polner Zoltán, Simai Mihály, Tóth Béla és Veress Miklós olvastak fel írásaikból.

*

December 15-én Szegeden került sor Tiszatáj-estre, amelyet a Bartók Művelődési Központ, az írócsoport és szerkesztőségünk közösen rendezett. A műsorban Annus József, Baka István, Bárdos Pál, Fenákel Judit, Mocsár Gábor, Petri Ferenc, Polner Zoltán, Simai Mihály, Tóth Béla és Veress Miklós írásai hangzottak el. Közreműködtek: Molnár Piroska, Papp János, Stefanik Irén és Tolnai Miklós, a Szegedi Nemzeti Színház tagjai. Az est bevezetőjét dr. Havasi Zoltán főszerkesztő tartotta, a műsort Vass Károly rendezte.

*

László Gyula, a Művészeti Alap irodalmi szakosztályának vezetője és Fábián Zoltán, az írószövetség titkára látogatott el szerkesztőségünkbe december 19-én. A baráti beszélgetésen részt vett szerkesztő bizottságunk és az írócsoport több tagja. László Gyula részletesen ismertette a Művészeti Alap tevékenységét, a tagok jogait, lehetőségeit. A vendégek este Hódmezővásárhelyre utaztak, ahol részt vettek a nyolcvanéves Bibó Lajos köszöntésére rendezett ünnepségen.

SZERKESZTŐI ÜZENET

Nem közölhető írást küldtek: R. Z. Szeged, G. K. Budapest, K. I. Fertőszéplak, U. P. Budapest, Sz. Z. Kecskemét, K. G. Szeged, E. L. Budapest.

XI.

Az idegen uralom alól történt menekülés Szeged számára nem engedte meg a föllélegzést. A tartalékokat az életért való küzdelem fölemésztette, a környék gazdasága tönkrement, a lakosság megritkult, a belső lehetőségek tehát nem voltak elégségesek ahhoz, hogy előrelendítsék a várost. A külső körülmények viszont — ha lehet — még az eddigieknél is kedvezőtlenebbekké váltak. A felszabadítás ugyanis Szegedet a front tövében lapuló határvárossá tette, s a fölötte gyakorlandó uralom még sokáig nyílt kérdés maradt. Falainál kisebb-nagyobb csatározások folytak, s a háborús állapotok megfosztották a török időkben élvezett viszonylagos nyugalomtól. A Rákóczi-szabadságharc idején is a hadak útjában feküdt, s különösen sokat szenvedett 1704-ben, amikor a fejedelem sikertelenül kísérelte meg a vár elfoglalását. A lakosság teljes nyomorúságra jutott, s mire a pozsareváci béke 1718-ban föloldotta a szorítást, mindössze 399 adó alá vonható épület maradt, a családok zöme viskókban húzta meg magát, a határ pedig pusztasággá változott, melyen még csak egy fát sem talált a vándor. A hódítás első időszakában a várost mintegy 6700—6800 polgár lakta, 1715-ben a lélekszám mindössze 2000, s erre telepszik az itt állomásozó, magánérdekekre természetesen ügyet sem vető katonaság. A rendszeresen és gyakorta ismétlődő tűzvészeken, árvizeken, járványokon, sáskajárásokon kívül mindehhez hozzájárult a közjogi helyzet rendkívül lassú normalizálódása is. A császári közigazgatás a hódítás jogán igyekezett érvényesíteni hatalmát a terület fölött, s a városi érdekek biztosítása több évtizedes erőfeszítést vett igénybe. Az egykori szabad királyi városi kiváltságokat végre 1719-ben ismerte el a kormányzat. Egy időben már a város elköltöztetéséről is szó esett, minthogy úgy látszott, régi helyén nem térhet többé magához. Ilyen körülmények között a polgári fejlődés számára nem nyílt nagyobb tér, mint az idegen uralom alatt.

Közben azonban a hadi vállalatok mégiscsak eredményeztek némi fellendülést, különösen a vár újjáépítése, ami munkaalkalmat teremtett, élénkítette a forgalmat, s mestereket csalogatott ide, megteremtve a lehetőséget a legnehezebb esztendők átvészelésére. Újraindult a marosi sószállítás, a vízi és a szárazföldi fuvarozás. Végeredményben a mègszállás és a nyomába lépő háborús állapotok okozta zsibbadtság egy újabb évszázad múlva engedett fel, amikor — elsősorban a török és francia háborúk keltette konjunktúra hatására — a forgalom tetemesen megnövekedett, a népesség száma gyarapodott, s lassacskán az anyagi jólét fokozódásának, a városi fejlődés újraindulásának jeleivel találkozunk. A helyzet csak a XVIII. század utolsó, jelentősebb mértékben a XIX. század első évtizedeire érlelődött idáig. A lélekszám 1787-re 21 500 főre emelkedett, s a következő 100 esztendőben még megháromszorozódott. Újra megkezdte működését az országos sókamara (1711), megnyílt a postahivatal, nagy lendületet vett — különösen egyházi erőből — az építkezés. Újjászületnek a céhek. A szegedi ipar, főleg a hajóács, asztalos, talicskakészítő-mesterek tevékenysége, kezd túlnőni a városi határokon. Egynémelyik céh az egész Délvidékre kiterjeszti fennhatóságát: a szomszédos megyék szabói, pékjei, borbélyai, kalaposai, kötélverői, lakatosai stb. a szegedi anyacéhek felügyelete alatt dolgoznak. A mesterek kintről jönnek, külföldről s az ország más vidékeiről, idebent azonban a helybélieknek dolgoznak, s az ő ízlésükhöz kell alkalmazkodniuk. Így jön létre ebben az időben a máig is élő sajátos szegedi stílus, összefonódva a „magyar" s a „német" mesterség meg a divat elemeiből. A lakosság másik része a céhkorlátokon kívül igyekszik megélhetést teremteni a maga számára, s új mesterségekkel próbálkozik. Ennek nyomán indul meg a dohánytermelés.

K. P.